

Humanistinen tiedekunta
Helsingin yliopisto
Dissertationes Universitatis Helsingiensis 64/2024

Jonnet ei muista ja urpot ei tajua sentraalisantroja

Etunimien appellatiivistuminen suomen kielessä

Maria Sarhema

AKATEEMINEN VÄITÖSKIRJA

Esitetään Helsingin yliopiston humanistisen tiedekunnan suostumuksella
julkisesti tarkastettavaksi Helsingin yliopiston Porthanian Suomen laki -salissa
lauantaina 25. toukokuuta 2024 klo 12.

Helsinki 2024

Ohjaajat	Terhi Ainiala Tiina Onikki-Rantajääskö
Kustos	Terhi Ainiala
Esitarkastajat	Unni Leino Esa Penttilä
Vastaväittäjä	Unni Leino

Julkaisija: Helsingin yliopisto
Sarja: Dissertationes Universitatis Helsingiensis 64/2024

ISBN 978-951-51-9694-1 (print)
ISBN 978-951-51-9693-4 (online)
ISSN 2954-2898 (print)
ISSN 2954-2952 (online)
PunaMusta, Joensuu 2024

En enää muista, mikä oli naisen mainitsema nimi, mutta ainakin se oli tuiki tavallinen, huomiota herättämätön – sen verran on jäänyt mieleeni. Muistan myös miettineeni, että niinkin mitättömällä nimellä voi siis olla niin valtava merkitys jollekulle. Pelkkä nimi voi joskus vavisuttaa ihmissydäntä.

Haruki Murakamin novellista Kivityynylle (julkaistu teoksessa Ensimmäinen persoona, Tammi 2022), suomentanut Antti Valkama.

Tiivistelmä

Suomen kielen alaan kuuluva väitöstutkimus tarkastelee proprien appellatiivistumista eli sitä kielenilmiötä, jonka myötä erisnimestä voi tulla yleisnimi. Suomen kielessä ja erityisesti sen epämuodollisissa rekistereissä on runsaasti appellatiivistuneita ilmauksia. Esimerkkejä tällaisista ovat tyhmään ihmiseen viittaava *urpo* sekä appellatiivistuneen edusosan sisältävä yhdyssana *baarimikko*.

Tutkimuksessa selvitetään erilaisia aineistoja hyödyntäen, millaisesta kielenilmiöstä appellatiivistumisesta on kyse. Tarkastelun kohteena on se, millaiset nimet appellatiivistuvat yhdyssanojen osina, miksi tietyt nimet appellatiivistuvat ja millaisissa yhteyksissä appellatiivistuneita ilmauksia käytetään. Lisäksi pohditaan sitä, miten appellatiivistumisen tarkastelu voi valaista kysymystä siitä, onko erisnimellä merkitystä ja millainen se on.

Tutkimus sijoittuu kognitiivisen semantiikan viitekehykseen ja hyödyntää etenkin kognitiivisen kieliopin metodeja. Artikkeliväitöskirja koostuu viidestä artikkelista sekä yhteenvedo-osasta. Kahdessa artikkelissa analysoidaan suomen- ja unkarinkielisiä appellatiivistuneen osan sisältäviä yhdyssanoja sanakirja-aineiston pohjalta. Kahdessa artikkelissa tarkastellaan 'tyhmää' tarkoittavia lähimerkityksisiä ilmauksia *uuno*, *tauno* ja *urpo*, ja tutkimusaineisto on kerätty Suomi24-korpuksesta sekä internetkyselyllä. Yhdessä artikkelissa tutkimuskohteena on *jonnet ei muista* -konstruktio, jota tarkastellaan Suomi24- ja Twitter-aineiston avulla.

Tutkimus osoittaa, että yhdyssanan osana appellatiivistuu tyypillisesti tavallinen ja yleinen suomalainen etunimi ja että yhdyssanoissa appellatiivistumista motivoi ainakin äännerakenne, todellinen nimenkantaja, metafora ja metonymia sekä erilaiset assosiaatiot. *Uunolla*, *taunolla* ja *urpolla* on yhteisiä merkityksiä, mutta analyysi osoittaa, että ne myös eroavat toisistaan sekä merkityksiltään että käyttöaloiltaan. *Jonnet ei muista* -konstruktio on polyseminen konstruktio, jota voidaan käyttää sekä menneiden muisteluun ja nostalgisointiin että nuorison toiminnan arvosteluun tai paheksuntaan.

Appellatiivistuneen ilmauksen merkitystulkintaan vaikuttaa tieto sen taustalla olevasta etunimestä ja siihen kytkeytyvistä merkityksistä, ja vastaavasti etunimen merkitystulkintaan saattaa vaikuttaa appellatiivistuneen ilmauksen merkitys. Appellatiivistumisen voi siten nähdä edustavan polysemiaa ja nimien polyseemistä käyttöä.

Avainsanat: appellatiivistuminen, nimistöntutkimus, sanastontutkimus, kognitiivinen semantiikka

Abstract

Appellativization of first names in the Finnish language

This dissertation examines the appellativization of proper names in the Finnish language, that is, a linguistic phenomenon in which a proper name acquires an appellative meaning. Examples of such expressions are *urpo* 'stupid' (< male name *Urpo*) and *baarimikko* 'bartender' (literally 'bar' + male name *Mikko*). The Finnish language contains, especially in its informal registers, numerous appellativized expressions.

The study approaches appellativization from different perspectives and utilizes different kinds of data. The study analyses the kinds of names appellativized as a part of compound words, why certain names are appellativized, and in what kinds of contexts appellativized expressions are used. The analysis touches upon the question of whether proper names have a meaning, and if so, what its nature may be.

The study belongs to the framework of cognitive semantics and utilizes especially the methods of cognitive grammar. The dissertation consists of five articles and a summarizing report. In two articles, Finnish and Hungarian compounds containing an appellativized part are analysed by means of data compiled from slang dictionaries. Two articles analyse pejorative appellativized expressions *uuno*, *tauno*, and *urpo* (< male names *Uuno*, *Tauno*, and *Urpo*) by way of corpus data from the internet forum Suomi24 ('Finland24') and internet questionnaire data. One article analyses the construction *jonnet ei muista* (*jonnet* PL NEG remember 'youngsters don't remember' < male name *Jonne*) utilizing data from Suomi24 and social media platform X (formerly Twitter).

The study illustrates that as a part of a compound word, it is usually common and typical Finnish first names that are appellativized. In compounds, the main motivations of appellativization are phonological structure, metaphor, metonymy, and associations, but an expression can also be based on a real or fictive person's name. *Uuno*, *tauno*, and *urpo* have common meanings, but they also have individual meanings and usages. *Jonnet ei muista* is a polysemous construction which can be used to refer to young people who are unaware of something that older people know, but it is also used to refer to the lacking knowledge or manners of young people.

The study argues that the interpretation of appellativized expressions also evokes the domain matrix of the first name behind the expression. Respectively, appellativized expressions might have an impact on our impression of the first names lying behind them. Thus, appellativization can be interpreted as a polysemous use of first names. The study also argues that proper names are not semantically empty.

Keywords: appellativization, onomastics, lexicology, cognitive semantics

Esipuhe

Minun ei koskaan pitänyt tehdä väitöskirjaa, mutta elämä johdatti sellaisille poluille, että sen tekeminen oli luonnollinen jatkumo. Näillä poluilla kohdalleni on osunut monta onnekasta sattumaa. Ensimmäinen niistä oli kevään 2016 Oulun Kielettöiden päivien nimistöntutkimuksen työpaja, johon rohkaistuini osallistumaan ajatukseni etsiä sieltä ohjaajaa mahdolliselle väitöstutkimukselleni. Heti esitelmäni jälkeisellä kahvitauolla Terhi Ainiala toivottikin minut tervetulleeksi Helsingin yliopistoon jatko-opiskelijaksi ja lupautui pääohjaajakseni. Siitä lähtien Terhi on uskonut minuun ja tutkimukseeni, eikä Terhiä positiivisempaa ja kannustavampaa ohjaajaa liene olemassa. Toiseksi ohjaajaksi minun oli ilo saada Tiina Onikki-Rantajääskö. Mieleeni on painunut, kun ensimmäisessä ohjaustapaamisessa Tiina kehotti pitämään asiat tärkeysjärjestyksessä ja kielsi tuntemasta huonoa omaatuntoa, jos lapsen tai leipätyön takia väitöskirja ei etene toivottuun tai suunniteltuun tahtiin. Tiina tuskin arvaakaan, kuinka monesti muistelin näitä sanoja ensimmäisten vuosien epätoivoisen multitaskaamisen keskellä. Yhteistyö Terhin ja Tiinan kanssa on aina ollut mutkatonta, ja olen saanut heiltä asiantuntevaa ja toisiaan täydentävää ohjausta. Kiitos, Terhi ja Tiina!

Työni esitarkastuksesta kiitän Unni Leinoa ja Esa Penttilää. He molemmat näkivät työni sellaisena kuin itsekin sen näen, ja heidän havainnoistaan ja rakentavista muokkauksehdotuksistaan oli suuri apu viimeistellessäni tätä työtä. Kiitän Unni Leinoa myös lupautumisesta vastaväittäjäkseni. Lisäksi kiitän Leena Kolehmainen ja Lari Kotilaista lupautumisesta tiedekunnan edustajiksi väitöstilaisuuteeni.

Matkani varrella minulla oli kunnia saada Heikki Paunoselta apua appellatiivisuuden motivaation hahmottelemisessa. Häntä kiitän myös saamistani lausunnoista useisiin apurahahakemuksiin. Pari vuotta sitten tuli pakolliseksi perustaa väitöskirjatyölle seurantaryhmä. Kiitän Susanna Virtasta ja Vesa Jarvaa seurantar ryhmän jäsenyydestä, kokemusten jakamisesta ja mukavista keskustelutuokioista.

Olen ollut onnekas, sillä olen saanut tehdä työtä pitkän rahoituksen turvin. Suuri kiitos rahoittajilleni! Ensimmäisten vuosien ajan tein väitöskirjaa sivutoimisesti Opetushallituksen lähettämänä ulkomaanlehtorina Debrecenin yliopistossa. Vaikka päätyöni oli opettaa suomen kieltä, pystyin käyttämään osan työajastani tutkimuksen tekemiseen. Suomeen palattuani sain jatkaa väitöstutkimusta Koneen

Säätiön apurahalla. Ilman tätä mahdollisuutta työni ei ehkä koskaan olisi valmistunut. Kiitän myös Oskar Öflunds Stiftelseä sekä Helsingin yliopiston tutkijakoulua, aiempaa humanistis-yhteiskuntatieteellistä tutkijakoulua ja kielentutkimuksen tohtoriohjelmata matkura-ahoista, joiden turvin olen päässyt esittelemään tutkimustani kansainvälisissä ja kotimaisissa konferensseissa.

Nagyon szépen köszönöm minden magyar kollégámnak és barátomnak, akivel ezek alatt az évek alatt lehetőségem volt beszélgetni, együttműködni, barátkozni. Külön köszönet Maticsák Sándornak, rettenetes rugalmas és jófej volt főnökömnek, akivel a szigorúan szakmai beszélgetések különösen élvezetesek voltak, illetve Takács Juditnak, akivel évek óta tart gyümölcsöző együttműködésünk és aki rengetegszer segített mindenben is.

Vaikka olen tehnyt koko väitöskirjani etänä, en ole joutunut tekemään sitä yksin. Tohtorikoulun perehdytystilaisuudessa tutustuin Leea Lakkaan ja Satu Siltaloppiin ja olen siitä lähtien voinut luottaa heidän apuunsa ja tukeensa sekä akateemisissa että vähemmän akateemisissa asioissa. Vuosien varrella olen lukemattomia kertoja kahvitellut tai lounastanut ja samalla pätkäillyt väitöskirjaan liittyviä asioita Arja Johanna Raimin, Maija Saviniemen ja Tanja Seppälän kanssa. Yksi merkittävimmistä viiteryhmistäni väitöskirjamatkan varrella on ollut nimistöntutkijoiden yhteisö, johon oli helppo solahtaa mukaan. Kiitos teille kaikille! Nimistöntutkijoista erityisesti haluan kiittää Lasse Hämäläistä, jonka kanssa keskustelu Nimistöntutkimuksen päivien illallisen jatkoilla joskus vuosia sitten johti kahteen yhteisartikkeliin, kolmeen yhteisesitelämään ja viimeiseen väitöskirja-artikkeliini. Viime vuosina olen saanut ihmetellä kognitiivisen kielentutkimuksen koukeroita yhdessä muiden väitöskirjatutkijoiden kanssa – erityiskiitos lukupiiriläisille Langackerin sinisen kahlaamisesta yhdessä kannesta kanteen! Kiitän myös Langnetia teemaryhmineen ja HELSLANGia monenlaisten tapahtumien järjestämisestä ja kaikkia niitä, joiden kanssa olen päässyt olemaan tekemisissä näiden tapahtumien puitteissa. Erityiskiitos Helsingin yliopiston fennistiväitöskirjatutkijoille siitä, että olen saanut tuntea kuuluvani joukkoon aina silloin, kun olen päässyt osallistumaan lähitapahtumiin.

Dziękuję sielunsisareni Edyta Jurkiewicz-Rohrbacher väsymättömästä avusta kvantitatiivisten menetelmien parissa – ja kaikessa muussakin. Vaikka suurin osa tähänastisesta tutkimuksestani liittyy väitöskirjani teemoihin, olen eksynyt myös harhapoluille novellikäännösten pariin. Yhteistyöstä näillä harhapoluilla kiitän Eliisa Pitkäsaloa.

Ilman ystäviä elämä olisi paljon tylsempää ja vaikeampaa. Kiitänkin kaikkia ystäviäni lähellä ja kaukana. Haluan kiittää myös kaikkia muita minua tavalla tai toisella vuosien varrella auttaneita ja tukeneita sekä niitä, joihin olen tämän väitöskirjaprosessin aikana saanut tutustua ja joiden kanssa olen viettänyt aikaa tai vaihtanut ajatuksia.

Viimeiset kiitokset kuuluvat kotijoukoille. Kiitän vanhempiani Pirkkoa ja Hannua siitä, että he ovat rientäneet lapsenvahdiksi milloin Ouluun, milloin Budapestiin, jotta tytär on päässyt osallistumaan konferensseihin. Sekä vanhempiani että veljiäni Jannea, Harria ja Teemua haluan kiittää kaikesta tuesta ja kannustuksesta koko elämäni ajan. Aleksanteria kiitän siitä, että hän on kysynyt ja kyseenalaistanut, nauranut ja naurattanut, ajatellut ja antanut ajateltavaa. Suurin ja nöyryin kiitokseni kuuluu kuitenkin Jarille. Hän lähti vihtorikseni Debreceniin ja teki kahden akateemisen uran ja perhe-elämän yhdistämisestä kahdessa maassa mahdollisen yhtälön. Jari on ollut paitsi luotettava puoliso myös kaikkein kriittisin, suorapuheisin ja toisinaan myös raivostuttavin lukijani. On ollut hetkiä, jolloin eniten väitöskirjatyössä minua on motivoinut se päivä, jolloin pääsen sanomaan hänelle, että nyt se on valmis. Se päivä on nyt.

Oulussa Vihtorin päivänä 22.3.2024

Maria Sarhemia

Sisällys

Tiivistelmä	v
Abstract	vi
Esipuhe	vii
Lista alkuperäisistä artikkeleista	xii
1 Johdanto	1
1.1 Tutkimuskohde ja -tavoitteet	1
1.2 Osatutkimukset ja tutkimuskysymykset.....	2
1.3 Tutkimuksen rakenne.....	6
2 Aineistot	7
2.1 Sanakirjat	7
2.2 Suomi24-korpus	8
2.3 Kysely.....	9
2.4 Twitter	11
2.5 Tutkimusetiikasta	12
3 Kognitiivisen semantiikan viitekehys	14
3.1 Kognitiivisen semantiikan näkökulma merkitykseen.....	14
3.2 Konstruktivistinen näkökulma kieleen.....	18
4 Proprien appellatiivistuminen kielenilmiönä.....	21
4.1 Terminologinen variaatio	21
4.2 Appellatiivistumisen fennististä tarkastelua	23
4.3 Appellatiivistumisen mekanismeja.....	24
4.3.1 Motivaationa metafora tai metonymia	24
4.3.2 Eponyymi appellatiivistumisen taustalla.....	27
4.3.3 Konnotaatioiden ja assosiaatioiden vaikutus appellatiivistumiseen	29
4.3.4 Appellatiivistuminen kognitiivisesta näkökulmasta	30
4.4 Näkökulmia appellatiivistumiseen.....	31
4.4.1 Appellatiivistuneen osan sisältävät yhdyssanat	31
4.4.2 Appellatiivistuneen nimen sisältävät konstruktiot	32
4.4.3 Appellatiivistunut etunimi sosiaalisen identiteetin ilmentäjänä.....	33

5	Erisnimen merkityksestä	36
5.1	Onko nimellä merkitystä?	36
5.2	Etunimen merkitys ja appellatiivistuminen.....	40
6	Osatutkimusten tulokset ja arviointi.....	43
6.1	Appellatiivistuneen osan sisältävät suomen- ja unkarinkieliset slangiyhdyssanat.....	43
6.2	<i>Uuno, tauno ja urpo</i>	46
6.3	<i>Jonnet ei muista</i> -konstruktio.....	48
7	Päätäntö	51
	Lähteet	56
	Liitteet	65
	Liite 1. Artikkelin 3 verkkoliitteenä julkaistu kyselylomake.....	65

Lista alkuperäisistä artikkeleista

Tämä väitöskirja perustuu seuraaviin julkaisuihin:

1. Sarhemia, Maria 2018: Motivation for appellativized given names in Finnish and Hungarian slang compounds. – *Onomastica Uralica* 13 s. 291–302.
<https://mnytud.arts.unideb.hu/onomural/kotetek/ou13/21.pdf>.
2. Sarhemia, Maria 2017: Structures and meanings of Finnish and Hungarian appellativized slang compounds. – *Onoma* 52 s. 87–106.
<https://doi.org/10.34158/ONOMA.52/2017/5>.
3. Sarhemia, Maria 2023: Onko *uuno urpompi* kuin *tauno*? Kolmen etunimen appellatiivistuminen kyselytutkimuksen valossa. – *Virittäjä* 127 (2) s. 220–240. <https://doi.org/10.23982/vir.111967>.
4. Sarhemia, Maria 2023: Appellativized first names as terms of abuse: The case of the three pejorative Finnish expressions *uuno*, *tauno*, and *urpo*. – *Nordic Journal of Socio-onomastics* 3 s. 131–154.
<https://doi.org/10.59589/noso.32023.14416>.
5. Sarhemia, Maria 2023: *Jonnet ei muista* -konstruktion muoto ja merkitys Suomi24:ssä ja Twitterissä. – *Sananjalka* 65 s. 76–98.
<https://doi.org/10.30673/sja.127392>.

1 Johdanto

Tämä väitöstutkimus liikkuu nimistön- ja sanastontutkimuksen rajamailla ja selvittää kielenilmiötä, jonka myötä erisnimestä voi tulla yleisnimi. Substantiivit jaetaan tavallisesti yksilöiviin erisnimiin eli **propreihiin** ja luokitteleviin yleisnimiin eli **appellatiiveihin**. On selvää, että *Liisa* ja *Yrjö* ovat propreja ja että *pysäköinninvalvoja* ja *oksennus* ovat appellatiiveja. Kuitenkin pysäköinninvalvojan voidaan viitata myös sanalla *lappuliisa* ja oksennukseen sanalla *yrjö*. *Lappuliisan* edusosan taustalla on naisennimi *Liisa* ja *yrjön* taustalla miehennimi *Yrjö*. Näissä ilmauksissa *liisa* ja *yrjö* ovat menettäneet proprisuutensa ja niistä on tullut appellatiiveja. Kutsun tutkimaani ilmiötä **appellatiivistumiseksi**. Työssäni nimistö- ja sanastontutkimusta on ensi sijassa appellatiivistuneiden ilmausten taustalla olevien etunimien tutkiminen, esimerkiksi niiden alkuperän ja suosionvaihtelun selvittäminen. Appellatiivistuneiden ilmausten tarkastelu puolestaan on sanastontutkimusta. Analysoin aineistojani pääosin kvalitatiivisin menetelmin, mutta hyödynnän paikoin myös kvantitatiivista kuvausta. Tutkimukseni sijoittuu kognitiivisen semantiikan viitekehykseen.

Väitöskirjani koostuu viidestä artikkelista sekä tästä yhteenvedo-osuudesta. Seuraavaksi kuvaan tutkimukseni kohteen ja tavoitteet (1.1) ja sen jälkeen tutkimuskysymykset sekä osatutkimukset, joista artikkeliväitöskirja koostuu (1.2). Tämän jälkeen esittelen tutkimuksen yhteenvedo-osuuden rakenteen (1.3).

1.1 Tutkimuskohde ja -tavoitteet

Tämän väitöskirjan tutkimuskohde, appellatiivistuminen, on yleinen ja produktiivinen kielenilmiö, jota ei fennistiikassa ole aiemmin systemaattisesti kuvattu. Tutkimukseni painopiste on appellatiivistumisen ja appellatiivistuneiden ilmausten tarkastelussa, ja hyödynnän erilaisia aineistoja, menetelmiä ja teoreettisia lähtökohtia, jotka soveltuvat niiden tutkimiseen.

Tutkimuksen keskeisenä tavoitteena on kuvata ja eritellä appellatiivistumista kielenilmiönä eri näkökulmista. Tutkimuskohdeena ovat ilmaukset alun perin olleet erisnimiä, ja niitä on alettu käyttää myös yleisniminä. Tämän muutoksen tarkastelu johtaa vääjäämättä pohtimaan näiden substantiivien eroja ja yhtäläisyyksiä. Siten pääsen paneutumaan myös siihen, mikä lopulta erottaa erisnimen yleisnimestä ja miten erisnimen semantiikkaa voi tarkastella.

Tutkin väitöskirjassani pääasiassa kolmentyyppisiä appellatiivistuneita ilmauksia: sellaisenaan appellatiivistuneita etunimiä (*uuno, tauno, urpo*), appellatiivistuneen etunimen sisältäviä yhdyssanoja (esim. *lappuliisa*) sekä appellatiivistuneen etunimen sisältävää konstruktiota (*jonnet ei muista*). Simo Hämälinen (1956: 205) on havainnut, että nimiä käytetään appellatiivisesti erityyppisissä ilmauksissa, ja hän jakaa appellatiivistuneet ilmaukset muotonsa perusteella kahteen kategoriaan. Ensimmäiseen kuuluvat *uunon* kaltaiset ilmaukset, jotka ovat appellatiivistuneet sellaisenaan, ilman määritteitä. Toiseen kuuluvat yhdyssanat (*laiskajaakko*), sanaliittoilmaukset (*epäuskoinen toomas*) ja kokonaiset lauseet (*johan se alkoi Lyyti kirjoittaa*). Hämälinen ei perustele sitä, miksi kokonaiset lauseet ovat samassa ryhmässä yhdyssanojen ja sanaliittojen kanssa. Nähdäkseni kokonaisten lauseiden olisi luontevampaa muodostaa oma kategoriansa. Yhdyssanojen ja sanaliittojen kuuluminen samaan kategoriaan sen sijaan on perusteltua, sillä usein ne vastaavat toisiaan merkitykseltään ja joskus niiden ero on selvä vain kirjoitetussa tekstissä (VISK § 402; Tieteen termipankki 28.3.2023: Kielitiede: sanaliitto). Kokonaiset lauseet sen sijaan eroavat yhdyssanoista ja sanaliitoista, sillä ne sisältävät verbin ja kuvaavat siten prosessia eivätkä oliota (Langacker 2008: 23, 112). Näkemykseni mukaan onkin tarkoituksenmukaisempaa jakaa appellatiivistuneet ilmaukset kolmeen kategoriaan, joista yhteen kuuluvat perussanat eli sellaisenaan appellatiivistuneet nimet, toiseen yhdyssanat ja sanaliittoilmaukset ja kolmanteen kokonaiset lauseet ja lausekkeet.

Väitöskirjani lähestyy appellatiivistumista näiden kolmen kategorian ja siten kolmen tutkimuskohteen kautta, joskin osa tutkimuskysymyksistä koskee näitä kaikkia. Esittelen seuraavaksi osatutkimukseni sekä niiden ja laajemmin koko väitöskirjan tutkimuskysymykset.

1.2 Osatutkimukset ja tutkimuskysymykset

Väitöskirjassani on kolme osatutkimusta, ja se koostuu viidestä tutkimusartikkelista. Artikkelit on julkaistu kotimaisissa kielitieteellisissä julkaisuissa (*Virittäjä, Sananjalka*) ja kansainvälisissä nimistöntutkimuksen julkaisuissa (*Onomastica Uralica, Onoma, Nordic Journal of Socio-onomastics*). Seuraavassa esittelen lyhyesti osatutkimukset ja niihin sisältyvät artikkelit tutkimuskysymyksineen.

Osatutkimus I: appellatiivistuneen osan sisältävät yhdyssanat

1. Sarhemia, Maria 2018: Motivation for appellativized given names in Finnish and Hungarian slang compounds. – *Onomastica Uralica* 13 s. 291–302.
2. Sarhemia, Maria 2017: Structures and meanings of Finnish and Hungarian appellativized slang compounds. – *Onoma* 52 s. 87–106.

Osatutkimuksessa I (artikkelit 1 ja 2) tarkastelen appellatiivistuneen osan sisältäviä slangiyhdyssanoja (esim. *baarimikko*) ja vertaan niitä suomen etäsuku-kielen unkarin vastaavan kaltaisiin ilmauksiin. Tarkastelemalla kontrastiivisesti erikielisiä ilmauksia voin selvittää, ovatko tällaiset ilmaukset ominaisia vain suomelle vai hyödynnetäänkö samoja malleja toisessakin kielessä. Unkarissa ja suomessa määritysyhdyssanoja muodostetaan samankaltaisesti (Labádi 1995: 61; Kiefer 2006: 70–71; VISK § 408), joten sanojen vertailu on luontevaa. Suomenkielinen tutkimusaineistoni on peräisin Helsingin slangin suursanakirjasta (Paunonen & Paunonen 2000) ja unkarinkielinen erilaisista slangisanakirjoista ja slangisanastoa kartoittavista opinnäytetöistä (ks. aineistolähteet).

Tutkin sitä, mikä motivoi etunimien appellatiivistumista yhdyssanojen osina (artikkeli 1), ja selvitän, millainen on appellatiivistuneen osan sisältävien yhdyssanojen rakenne ja mitä sanat merkitsevät (artikkeli 2). Osatutkimus I antaa yleiskuvan siitä, millaisia appellatiivistuneen osan sisältäviä yhdyssanoja slangissa ja laajemmin suomen puhekielessä on, sekä siitä, millaiset tekijät voivat vaikuttaa appellatiivistumisen taustalla silloin, kun appellatiivistunut etunimi toimii yhdysosan osana. Vaikka tutkimuskohteena ovat yhdyssanat, tulokset antavat suuntaa myös sellaisenaan appellatiivistuneiden ilmausten merkityksistä ja appellatiivistumisen motivaatiosta.

Osatutkimus II: *uuno*, *tauno* ja *urpo*

3. Sarhemia, Maria 2023: Onko *uuno urpompi* kuin *tauno*? Kolmen etunimen appellatiivistuminen kyselytutkimuksen valossa. – *Virittäjä* 127 (2) s. 220–240.
4. Sarhemia, Maria 2023: Appellativized first names as terms of abuse: The case of the three pejorative Finnish expressions *uuno*, *tauno*, and *urpo*. – *Nordic Journal of Socio-onomastics* 3 s. 131–154.

Osatutkimuksessa II (artikkelit 3 ja 4) tutkimuskohteena ovat sellaisenaan appellatiivistuneet ilmaukset *uuno*, *tauno* ja *urpo*. Artikkelissa 3 selvitän kyselyaineiston perusteella, mitä nämä kolme lähimerkityksistä ilmausta merkitsevät. Artikkelissa 4 puolestaan hyödynnän sekä Suomi24-korpusaineistoa että kyselyaineistoa ja selvitän, miten *uunoo*, *taunoo* ja *urpoa* käytetään haukkumasanoina sekä millainen on niiden semanttinen profiili. Käytän tutkimuksissa osittain samaa aineistoa, mutta artikkeleiden näkökulmat ja tutkimuskysymykset eroavat toisistaan ja siten artikkelit täydentävät toisiaan.

Osatutkimus III: *jonnet ei muista* -konstruktio

5. Sarhema, Maria 2023: *Jonnet ei muista* -konstruktion muoto ja merkitys Suomi24:ssä ja Twitterissä. – *Sananjalka* 65 s. 76–98.

Osatutkimuksessa III (artikkeli 5) tarkastelen appellatiivistuneen etunimen sisältävää lausekonstruktiota *jonnet ei muista*. Paneudun konstruktion polysemiaan ja käyttöön Suomi24-keskustelupalstalla ja Twitterissä. Selvitän sitä, millaisissa merkityksissä konstruktiota käytetään, ja sitä, miten sen muoto voi varioida.

Taulukko 1 kokoaa osatutkimusten ja artikkelien tutkimuskohteet, aineistot, aineistolähteet ja tutkimuskysymykset.

Taulukko 1 Väitöskirjan osatutkimukset.

osatutkimus	I	II	III
artikkeli	1. Motivation for appellativized given names in Finnish and Hungarian slang compounds	3. Onko <i>uuno urpompi</i> etunimen appellatiivis-tuminen kyselytutkimuksen valossa	5. <i>Jonnet ei muista</i> -konstruktion muoto ja merkitys Suomi24:ssä ja Twitterissä
tutkimuskohde	appellatiivistuneen osan sisältävät yhdyssanat	<i>uuno, tauno ja urpo</i>	<i>jonnet ei muista</i> -konstruktio
aineisto	145 suomenkielistä ja 88 unkarinkielistä yhdyssanaa	531 kyselyvastausta	353 korpu sesiintymää; 741 twiittiä
aineistolähde	sanakirjat	kysely	Suomi24-korpus; Twitter
keskeisimmät tutkimuskysymykset	Miksi tietyt nimet ovat appellatiivistuneet aineiston yhdyssanoissa? Millaisia semanttisia attraktiokeskuksia aineistossa on?	Mitä <i>uuno, tauno</i> ja <i>urpo</i> tarkoittavat ja miten niitä käytetään? Mikä sanoista on pejoratiivisin ja vähiten pejoratiivinen? Millaisia ovat prototyyppinen ja epäprototyyppinen <i>uuno, tauno</i> ja <i>urpo</i> ?	Millaisista rakennaineik-sista <i>jonnet ei muista</i> -konstruktio muodostuu ja miten sen muoto vaihtelee? Millaisia merkityksiä konstruktiolla on Suomi24-aineiston perusteella? Käytetäänkö sitä Twitterissä samankaltaisissa merkityksissä kuin Suomi24:ssä?
	2. Structures and meanings of Finnish and Hungarian appellativized slang compounds	4. Appellativized first names as terms of abuse: The case of the three pejorative Finnish expressions <i>uuno, tauno, and urpo</i>	

Tutkimalla erityyppisiä appellatiivistuneita ilmauksia erilaisten aineistojen pohjalta selvitän, millaisesta kielenilmiöstä appellatiivistumisesta on kyse. Tarkastelen sitä, millaiset nimet ovat taipuvaisia appellatiivistumaan yhdyssanojen osina, miksi tietyt nimet appellatiivistuvat ja millaisissa yhteyksissä appellatiivistuneita ilmauksia käytetään. Pohdin myös sitä, miten appellatiivistumisen tarkastelu voi valaista kysymystä siitä, onko erisnimellä merkitystä ja millainen se on.

Väitöskirjani tutkimuskysymykset ovat siis seuraavat:

1. Millaiset etunimet appellatiivistuvat yhdyssanojen osina?
2. Millaisissa konteksteissa appellatiivistuneita ilmauksia käytetään?
3. Miksi tietyt etunimet appellatiivistuvat?
4. Millainen kielenilmiö appellatiivistuminen on?
5. Miten appellatiivistumisen tutkiminen voi selittää erisnimen merkitystä?

Ensimmäiseen kysymykseen vastaan appellatiivistuneen etunimen sisältäviä yhdyssanoja käsittelevässä osatutkimuksessa I. Toiseen kysymykseen vastaavat *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* tarkasteleva osatutkimus II sekä *jonnet ei muista*-konstruktiota tarkasteleva osatutkimus III. Kolmanteen kysymykseen vastaan tutkimuskohteideni osalta kaikissa osatutkimuksissa. Neljäs ja viides puolestaan ovat kysymyksiä, joihin vastaan tarkastelemalla kaikkien osatutkimusteni tuloksia kokonaisuutena ja tekemällä päätelmiä niiden perusteella. Vaikka työni käsittelee ja tutkimuskysymykseni koskevat appellatiivistumista, tutkimustuloksiani voi soveltaa myös pohdittaessa kielen produktiivisuutta ylipäänsä ja idiomaattisten konstruktioiden roolia kieliopissa.

1.3 Tutkimuksen rakenne

Väitöstutkimukseni koostuu yhteenveto-osuudesta sekä viidestä alkuperäisjulkaisusta, jotka esittelin edellisessä alaluvussa. Yhteenveto-osuuden toisessa luvussa kuvaan väitöskirjani aineistot ja kolmannessa luvussa teoreettisen ja metodisen viitekehyksen. Tämän jälkeen (luku 4) esittelen appellatiivistumisen tähänastista tutkimusta, minkä jälkeen siirryn pohtimaan erisnimen merkitystä (luku 5). Luvussa 6 kokoan tutkimukseni keskeisimmät tulokset yhteen ja luvussa 7 pohdin niiden merkitystä sekä mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

2 Aineistot

Saadakseni appellatiivistumisesta mahdollisimman monipuolisen kuvan hyödynän väitöskirjassani monenlaisia aineistoja. Osatutkimuksessa I lähtökohtanani ovat olleet tietyyppiset ilmaukset, appellatiivistuneen osan sisältävät yhdys-sanat, ja niiden keruussa olen käyttänyt sanakirja-aineistoa. Osatutkimuksissa II ja III tutkin tiettyjä ilmauksia – *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* sekä *jonnet ei muista*-konstruktiota – käyttökonteksteissaan, ja siten korpusaineisto on ollut luonteva valinta. Koska näitä ilmauksia käytetään etenkin epämuodollisessa kielessä, olen koonnut aineistoa Suomi24-korpuksesta. Lisäksi olen hyödyntänyt osatutkimuksessa II kyselyaineistoa ja osatutkimuksessa III Twitter-aineistoa. Seuraavaksi esittelen tarkemmin eri osatutkimuksissa käyttämäni aineistot ja pohdin sen jälkeä tutkimuseettisiä kysymyksiä.

2.1 Sanakirjat

Osatutkimuksen I näkökulma on kontrastiivinen, ja siinä tutkimuskohteena ovat appellatiivistuneen osan sisältävät suomen ja unkarin slangiyhdyssanat. Suomenkielisen aineiston olen poiminut Heikki ja Marjatta Paunosen (2000) Helsingin slangin suursanakirjasta. Suuri osa aineiston yhdyssanoista on tai on ollut käytössä myös muissa slangeissa, kuten sotilasslangissa, tai arkisessa puhekielessä muuallakin Suomessa. Siten aineiston sanoja voivat ymmärtää myös muut kuin helsinkiläiset tai slangia tuntevat.

Unkarinkielinen aineisto on koottu erilaisia slangeja – muun muassa sotilas-, koululais- ja vankilasslangia – edustavista sanakirjoista ja opinnäytetöistä (ks. aineistolähteet). Unkarilainen aineisto on peräisin monesta eri lähteestä, koska unkarissa ei ole yksittäistä yhtä laajasti käytettyä ja tunnettua slangia kuin Helsingin slangia suomessa, eikä mistään yksittäisestä sanakirjalähteestä olisi löytynyt riittävästi aineistoa. Unkarinkielinen aineisto on siten kerätty heterogeenisemmistä lähteistä kuin suomenkielinen, mutta myös suomenkieliseen aineistoon kuuluu runsaasti esimerkiksi sotilasslangista peräisin olevia ilmauksia. En kuitenkaan vertaile eri slangeja sinänsä tai erilaisten slangien sanoja, vaan tarkastelen kontrastiivisesti suomenkielisiä ja unkarinkielisiä ilmauksia.

Suomenkielisessä aineistossa on 145 yhdyssanaa, joissa esiintyy appellatiivistuneena yhteensä 75 eri etunimeä. 113 yhdyssanassa appellatiivistunut nimi on

edusosana, 31:ssä määriteosana ja yhdessä molempina. Kaikki suomenkielisen aineiston sanat ovat nomineja. Unkarinkieliseen aineistoon taas kuuluu 88 yhdysanaa, joissa esiintyy appellatiivistuneena 61 eri etunimeä. Myös unkarinkielisessä aineistossa appellatiivistunut nimi on tavallisesti edusosana, yhteensä 81 yhdysanassa. Määriteosana appellatiivistunut nimi toimii vain seitsemässä yhdysanassa. Suurin osa sanoista on nomineja, mutta joukossa on myös kaksi verbiä.

Sanakirja-aineistolla on omat rajoitteensa. Se, mitä sanoja sanakirjaan valitaan ja miten niiden merkityksiä selitetään, on aina valinta, eikä kielenkuvaus voi koskaan olla täysin objektiivista (Lehtosalo & Tyysteri 2013: 10–15; ks. myös Kudashev 2013). Lisäksi sanakirja on aineistolähteenä aina hieman aikaansa jäljessä. Sanakirja-aineistoni ei siten sellaisenaan kuvaa tämänhetkistä kielenkäyttöä. Sen sijaan se tuo aineistokokonaisuuteeni laajuutta, sillä siihen sisältyy runsaasti erilaisia ilmauksia, sekä historiallista perspektiiviä, sillä osa sanakirja-aineistosta on peräisin 1900-luvun alusta, kun taas muut aineistoni ovat 2000-luvulta.

2.2 Suomi24-korpus

Tutkimiani ilmauksia käytetään etenkin arkisessa kielessä, muun muassa verkkokeskusteluissa ja arkipuheessa. Puhutun kielen korpuksista, kuten arkista keskusteluaineistoa sisältävästä Arkisyn-korpuksesta (Turun yliopisto, Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus 2017) sekä murreaineistoa sisältävistä Suomen kielen näytteitä -korpuksesta (Kotimaisten kielten keskus 2014) ja Digitaalisesta muoto-opin arkistosta (Helsingin yliopisto, suomen kielen, suomalais-ugri-laisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos 2003) ei kuitenkaan löytynyt muutamaa osumaa enempää aineistoa tutkimistani ilmauksista. Siksi olen valinnut yhdeksi aineistolähteeksi puhutun kielen sijaan Suomi24-korpuksen (City Digital Group 2021), joka sisältää samannimisen keskustelufoorumien viestejä ja on käytettävissä Kielipankin Korp-palvelun kautta. Suomi24-korpus tarjoaa mahdollisuuden tutkia sellaisia kielenilmiöitä, jotka näkyvät arkisessa puhekielessä ja puhekielen omaisessa kirjoittamisessa (Lagus, Pantzar, Rückenstein & Ylisiurua 2016: 40). Suomi24-aineistoa hyödynnän sekä *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* käsittelevässä osatutkimuksessa II että *jonnet ei muista* -konstruktiota tarkastelevassa osatutkimuksessa III.

Suomi24 on hedelmällinen aineistolähde appellatiivistuneita etunimiä tarkasteltaessa, sillä korpuksesta löytyy runsaasti appellatiivistuneita ilmauksia. Aineistojen keruuvaiheessa ongelmia tuotti kuitenkin appellatiivistuneiden ilmausten homonymia vastaavien etunimien kanssa. Hakusanoilla *uuno*, *tauno* ja *urpo* löytyy kymmeniätuhansia osumia, mutta korpuksen annotaatiossa ei ole eroteltu appellatiivistuneita etunimiä propriesti käytetyistä etunimistä, minkä vuoksi aineisto oli rajattava käsin.

Suomi24-korpus on jaettu osakorpuksiin. Korpuksen nykyinen versio (City Digital Group 2021) sisältää Suomi24-keskustelufoorumin keskustelut vuosilta 2001–2020, ja kukin osakorpus sisältää keskustelufoorumin viestit yhden vuoden ajalta. Osatutkimuksen II aineistonkeruun aikaan, keväällä 2017, osakorpukset oli kuitenkin jaettu teknisin perustein (Kielipankki 2019) ja korpus sisälsi vuosina 2001–2016 kirjoitettuja viestejä (Aller Media Oy 2014). Keräsin jokaisesta kymmenestä osakorpuksesta hakusanoilla *uuno*, *tauno* ja *urpo* 50 ensimmäistä osumaa, joiden joukossa ei ollut selvästi *propria* ilmauksia. Aineistossa on siten yhteensä 500 esiintymää jokaista hakusanaa kohti eli kaikkiaan 1 500 esiintymää. Hakutulosten kontekstina on virke, mutta tarvittaessa olen tarkastellut esiintymiä alkuperäisessä viestiketjukontekstissaan. Aineistossa ovat mukana myös yhdyssanat ja johdokset, toisin sanoen ne osumat, joissa *uuno*, *tauno* tai *urpo* esiintyy sanan alussa tai lopussa. Aineistoon on sisällytetty sekä isolla että pienellä alkukirjaimella kuin myös kokonaan suuraakkosin kirjoitetut esiintymät, sillä vaikka yleiskielessä *propria* kirjoitetaan isolla alkukirjaimella ja appellatiivit pienellä, keskustelupalstojen teksteissä ei aina välttämättä seurata oikeinkirjoituksen normeja (Hämäläinen L. & Ruokolainen 2021: 133). Myös yhdyssanojen oikeinkirjoituksessa on aineistossa horjuntaa.

Osatutkimuksen III Suomi24-aineisto on kerätty korpuksen uudemmasta versiosta, jonka tekstit ovat peräisin vuosilta 2001–2020 (City Digital Group 2021). Olen kerännyt aineiston Kielipankin Korp-käyttöliittymän yksinkertaisella haulla hakusanalla *jonnet* pien- ja suuraakkoset samastettuna, joten mukana ovat sekä isolla että pienellä alkukirjaimella kirjoitetut ilmaukset. Lisäksi mukana ovat yhdyssanat, joissa *jonnet* on edusosana, eli toisin sanoen sellaiset osumat, joissa *jonnet* on sanan lopussa. Hakulausekkeella löytyneistä 3 848 osumasta olen poiminut sellaiset, joissa tulkintani mukaan esiintyy *jonnet ei muista* -konstruktio. Aineistossa on 353 virkettä, ja tarvittaessa olen tarkastellut myös niiden viestiketju-kontekstia. Käsittelen aineistonkeruuprosessia tarkemmin artikkelissa 5.

2.3 Kysely

Kyselytutkimus perustuu Esa Itkosen ja Anneli Pajusen (2010: 73) mukaan kielen-tutkijan intuitioon pohjaaviin havaintoihin ja huolellisesti tehtynä myös kyselyä edeltävään korpustutkimukseen, joka niin ikään edellyttää kielen-tutkijan intuitioon perustuvia ratkaisuja. Aloitin *uunon*, *taunon* ja *urpon* merkityserojen tutki-

misen Suomi24-aineiston avulla (Sarhema 2021), mutta havaitsin, että korpusaineiston perusteella ja pelkästään omaan kielitajuun¹ turvautuen (kielitajusta kielentutkimuksen menetelmänä ks. Hamunen & Huomo 2020) on toisinaan hankalaa, ellei jopa mahdotonta, kuvata lähimerkityksisten sanojen merkityseroja. Ewa Dąbrowskan (2016: 481) mukaan kognitiivisen kielentutkimuksen viitekehyksessä tutkijat luottavatkin usein liikaa pelkästään omaan kielitajuunsa ja heidän olisi hyvä tarvittaessa hankkia tukea omille havainnoilleen maallikoilta kerätyllä aineistolla. Myös Ronald Langackerin (2008: 86) mukaan natiivipuhujien intuitiosta voi olla apua semantiikan tutkimuksessa.

Täydentääkseni korpusaineiston ja oman kielitajuni perusteella saamaani kuvaa *uunon*, *taunon* ja *urpon* merkityksistä olen kerännyt tutkimusaineistoa myös kyselyllä. Kyselyn avulla voi päästä käsiksi natiivipuhujien kielitajuun tai ainakin heidän käsitykseensä kielitajustaan (Vanhatalo & Vehkalahti 2020: 245), joskaan kyselyvastaukset eivät aina heijasta sitä, miten vastaaja käyttäisi kieltä spontaanissa tilanteessa (Vanhatalo & Vehkalahti 2020: 268). Kyselyssä onkin oikeastaan kyse siitä, miten vastaajat pystyvät refleктоimaan käsityksiään kielestä ja omasta kielenkäytöstään ja ilmaisemaan niitä kyselyvastauksissa. Siksi kysely on laadittava huolellisesti, ja siinä on hyvä yhdistää erityyppisiä kysymyksiä. Vastausten analyysissä yhdistyvät tutkijan kielitaju sekä kielitieteelliset analyysimenetelmät. (Kyselymenetelmästä ks. myös Vanhatalo 2005: 26–35.)

Olen toteuttanut *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* koskevan internetkyselyn syksyllä 2017 ja hyödynnän kyselyaineistoa osatutkimuksessa II. Artikkelissa 3 tarkastelen pelkästään kyselyaineistoa, kun taas artikkelissa 4 yhdistän Suomi24-korpusaineiston ja kyselyaineiston pohjalta tekemiäni havaintoja ja täydennän siten kuvausta *uunon*, *taunon* ja *urpon* semanttisesta profiilista.

Kyselylomakkeen (liite) koostui vastaajan taustatiedoista, monivalintatehtävistä sekä avoimista ja asteikkokysymyksistä. Monivalintatehtävillä olen selvittänyt sitä, mitä sanoista *uuno*, *tauno* tai *urpo* vastaajat käyttäisivät erilaisissa virkekonteksteissa, jotka osittain mukailivat Suomi24-korpusaineistoa. Avointen kysymysten vastauksissa vastaajat kertoivat, mitä *uuno*, *tauno* ja *urpo* heidän mielestään tarkoittavat, ja asteikkokysymyksissä he arvioivat sanojen pejoratiivisuutta. Lomakkeen ensimmäisellä sivulla kysyttiin taustatietoja, toisella sivulla olivat monivalintatehtävät ja kolmannella sivulla loput kysymykset, ja kaikki vastaajat vastasivat samoihin kysymyksiin. Kyselylomaketta ei voinut tallentaa, mutta edelliselle sivulle palaaminen oli mahdollista. Kyselyyn tuli yhteensä 542 vastausta,

¹ Näen Markus Hamusen ja Tuomas Huomon (2020: 215) tavoin *kielitajun* ja *intuition* tarkoittavan samaa asiaa.

mutta lopulliseen aineistoon sisältyy 531 vastausta, koska olen poistanut alaikäisen vastaajan ja muuta kuin suomea äidinkielenään puhuvien vastaukset. Kuvaan kyselyaineistoa ja sen keruuta tarkemmin artikkelissa 3.

2.4 Twitter

Jonnet ei muista -konstruktiota tarkastelevassa osatutkimuksessa III olen hyödyntänyt aineistolähteenä Suomi24-korpuksen lisäksi myös Twitteriä.² Suomi24 ja Twitter ovat keskenään hyvin erilaisia sosiaalisen median palveluita, sillä Suomi24 on anonyymi keskustelufoorumi, jolla keskustelu on usein kevyttä ja toisia keskustelijoita provosoivaa (Lagus ym. 2016: 10), kun taas Twitter on ollut yhteiskunnallisesti huomionarvoinen yhteisöpalvelu, jota on useiden poliitikkojen, median edustajien ja muiden merkittävien henkilöiden läsnäolon vuoksi kutsuttu elitistiseksi mediaksi (Isotalus, Jussila & Matikainen 2018: 9). Twitterissäkin keskustelu on tosin nykyään usein toisia provosoivaa, joskaan tämä ei näy aineistossani. Twitter-aineisto ja Suomi24-aineisto yhdessä tarjoavat monipuolisen kuvan *jonnet ei muista* -konstruktion merkityksistä ja käytöstä.

Aiemmin Twitter (2023a) mahdollisti tutkimusaineistonkeruun API-rajapintansa kautta, ja aineistonkeruuni aikaan, loppuvuonna 2022, Twitter-aineistot olivat saatavilla maksutta Twitter API v2 -ohjelmointirajapinnan akateemisella käyttöluvalla. Keräsin Twitter-aineistoni Tweet Downloader -työkalulla.³ Aineisto koostuu yhteensä 741 Twitter-viestistä eli twiitistä, jotka sisältävät jonkin aihe-tunnisteista #jonneteimuista, #jonneteiedä, #jonnet, #jonneteiosaa, #jonneteitajua, #jonneteitajuu tai #jonneteiyemmärrä. Kerron aineistonkeruusta tarkemmin artikkelissa 5.

² Tammikuussa 2023 Twitterillä oli 556 miljoonaa kuukausittain aktiivista käyttäjää, ja se kuului viidentoista kansainvälisesti suosituimman sosiaalisen median palvelun joukkoon (Statista 2023). Twitterin rooli yhteiskunnallisessa keskustelussa oli merkittävä etenkin ennen kuin suursijoittaja Elon Musk osti sen lokakuussa 2022 ja muutti sen nimen X:ksi heinäkuussa 2023. Sen luonne sosiaalisen median palveluna on muuttumassa, mutta koska suurin osa aineistostani on julkaistu ennen Muskin siirtymistä Twitterin omistajaksi ja koska tutkin tiettyjen aihe-tunnisteiden käyttöä enkä esimerkiksi yhteiskunnallista diskurssia, Twitterin omistajanvaihdoksella ei ole vaikutusta aineistooni. Aineistonkeruuni aikaan palvelu tunnettiin vielä Twitter-nimellä, joten pitäydyn tässä nimessä.

³ Työkalu oli aineistonkeruun aikaan saatavilla osoitteessa <https://developer.twitter.com/apitools/downloader>.

2.5 Tutkimusetiikasta

Tässä tutkimuksessa käyttämäni aineistot ovat tutkimuseettisistä näkökulmasta keskenään hyvin erilaisia. Sanakirjojen hyödyntämiseen aineistona sanaston tutkimuksessa ei nähdäkseni liity erityisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä. Myös Suomi24-korpus on kielentutkijan kannalta tutkimusetiikan näkökulmasta verrattain yksinkertainen aineistolähde. Korpus on julkisesti saatavilla ja vapaasti tutkijoiden hyödynnettävissä, eikä yksittäisen tutkijan lähtökohtaisesti tarvitse pohtia, saako korpuksen kautta löytyviä viestejä käyttää tutkimustarkoituksiin. Korpuksesta aineistoa keräävän tulee kuitenkin ymmärtää keskustelukulttuurin käytännöt, eikä aineiston hyödyntämisestä saa olla haittaa keskustelufoorumin käyttäjille (Lagus ym. 2016: 38–39). Suomi24-aineistoni ei sisällä kirjoittajien tunnistetietoja eikä muuta sellaista, mikä voisi haitata foorumin käyttäjiä.

Twitterin (2023b) käyttöehdot hyväksymällä käyttäjä suostuu siihen, että hänen jakamansa sisältö on muiden saatavilla ja käytettävissä. Lähtökohtaisesti twiitit siis ovat tutkijoiden hyödynnettävissä. Tässä väitöskirjassa tarkastellut twiitit eivät juuri sisällä henkilökohtaisia tai arkaluonteisia tietoja, mutta olen silti pseudonimoinut aineistossa esiintyvät yksityishenkilöiden käyttäjänimet. Twitter-aineiston hyödyntämisen etiikkaa on pohtinut laajasti Elina Salomaa (2019: 31–34; Twitteristä aineistolähteenä ks. myös Isotalus ym. 2018; Nurmikari 2021: 349–350 ja niissä mainitut lähteet).

Kyselyyn liittyviä keskeisiä tutkimuseettisiä kysymyksiä ovat esimerkiksi vastaajien henkilötietojen kerääminen, vastaajien alaikäisyys sekä tutkimusaiheen arkaluonteisuus (Vanhatalo & Vehkalahti 2020: 246). Tutkimusaiheeni ei ole arkaluonteinen, ja poistin alaikäisen vastaajan vastauksen aineistosta, koska huoltajien suostumusta ei ollut mahdollista varmistaa. Kyselylomakkeessa kysyttiin vastaajilta muutamia taustatietoja, kuten sukupuolta ja syntymävuotta, mutta olen hyödyntänyt näitä tietoja vain eri sukupuoli- ja ikäryhmien osuuksien laskemiseen, eikä yksittäistä vastaajaa voi tunnistaa. Kyselytutkimuksen eettisiin kysymyksiin kuuluvat myös metodien ja terminologian systemaattisuus sekä tulosten tulkinta ja yleistäminen (Vanhatalo & Vehkalahti 2020: 246). Pyrin laatimaan kyselylomakkeeni siten, että se olisi mahdollisimman systemaattinen. Kyselyni tuloksia ei voi suoraan yleistää vastaajajoukon ulkopuolelle.

Yksi aineistoni luonteeseen kytkeytyvä tutkimuseettinen kysymys liittyy siihen, että tutkimiani ilmauksia käytetään myös haukkumiseen ja ivaamiseen. Pejoratiiviseen merkitykseen appellatiivistuneen nimen kantajalle oman nimen saama merkitys saattaa olla vaikea asia. Tälllaisten ilmausten tutkijan on syytä ymmärtää se, että ilmausten käyttö voidaan kokea loukkaavaksi. Ilmausten tutkiminen on kuitenkin tärkeää siitä huolimatta – ja myös sen takia – että niitä voidaan käyttää ivaamiseen. Aineistoni analyysissa ja esimerkeissä ei tule ilmi tapauksia, joissa yksityishenkilöä solvataan tietyllä nimityksellä ja jotka jotenkin paljastaisivat yksityishenkilön henkilöllisyyden. Joissakin aineistoesimerkeissä kuitenkin ivataan

julkisuuden henkilöitä siten, että ivaamisen kohde on selvästi ilmaistu. En missään tapauksessa halua tutkimuksellani loukata ketään vaan tarjota lisätietoa appellatiivistumisesta ja appellatiivistuneista ilmauksista.

3 Kognitiivisen semantiikan viitekehys

Työni tärkein teoreettinen ja metodinen viitekehys on kognitiivinen semantiikka. Ensimmäisessä osatutkimuksessa se vaikutti lähinnä tausta-ajatuksena, kun taas osatutkimuksissa II–III olen hyödyntänyt enemmän kognitiivisen semantiikan työkaluja. Tässä luvussa esittelen niitä teoreettisia ja metodisia käsitteitä ja välineitä, joita olen työssäni soveltanut. Ensin käsitteelen kognitiivista lähestymistapaa merkityksentutkimukseen (3.1) ja sen jälkeen konstruktivistista kielikäsitteistä (3.2).

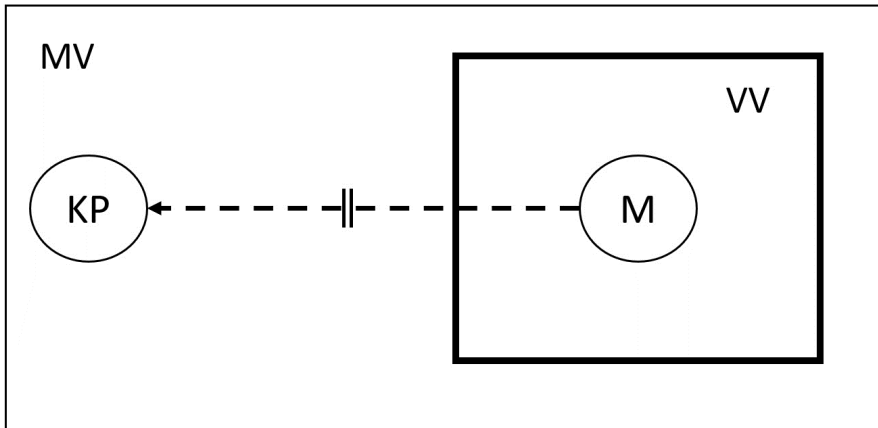
3.1 Kognitiivisen semantiikan näkökulma merkitykseen

Sovellan työssäni etenkin Ronald Langackerin (esim. 1987, 1991, 2008, 2009a, 2009b) kognitiivista kielioppia ja sen kuvausvälineitä. Käytän Langackerin termeistä niitä suomennoksia, jotka Pentti Leino (1993) on vakiinnuttanut. Kognitiivisen kieliopin mukaan kieli ei ole ihmisen muusta kognitiosta erillinen järjestelmä vaan yhteydessä ihmisen kognitiivisiin kykyihin ja toimintaan (Langacker 1987: 12–13). Kognitiivisessa kieliopissa korostuu ajatus kielen **käyttöpohjaisuudesta**. Kieltä opitaan ja käytetään aina jossain kontekstissa, ja merkitykset syntyvät kielenkäytössä. Ihmisellä ei myöskään ajatella olevan erillistä maailmantietoa eli ”tietosanakirjaa” ja siitä eroavaa ”sanakirjaa”, vaan kielellisen ja **ensyklopedisen tiedon** nähdään kytkeytyvän yhteen. (Langacker 1987: 154–156; ks. myös Leino P. 1993: 44–48.) Kieli on luonteeltaan **symbolista**, ja ilmauksella nähdään olevan sekä **fonologinen** että **semanttinen** napa, eli ilmauksen muoto ja merkitys ovat erottamattomia (Langacker 2008: 14–15). Merkitys ei ole sanojen tai lauseiden sisäinen, tarkkarajainen ja staattinen ominaisuus vaan prosessi (Sjöblom 2006a: 67). Merkitys voidaankin nähdä ikään kuin arvoituksena, joka kielenkäyttäjän pitää ratkaista. Kielellinen ilmaus avaa pääsyn tietoverkkoon, jonka avulla sen ratkaiseminen on mahdollista.

Konventionaalistunutta ja puheyhteisön jakamaa osaa merkityksestä voi kuvata kognitiivisen semantiikan analyysivälinein. Kognitiivisen kieliopin metodiikkaan kuuluu merkityksen havainnollistaminen monenlaisten diagrammien ja kuvioiden avulla (Langacker 2008: 9–10). Niillä voi visualisoida erilaisia merkitykseen liittyviä seikkoja, kuten merkityksen rakentumista kuvioina kognitiivisten alueiden muodostamaa taustamatriisia vasten. **Kognitiivisella alueella**

(*domain*) tarkoitetaan mitä tahansa käsitteistystä tai kokemuspiiriä, joka vaikuttaa merkityksen tulkintaan (Langacker 2008: 44). Kognitiiviset alueet voidaan jakaa **perusalueisiin** (*basic domain*), eli alueisiin, joita ei voi johtaa muista käsitteistä (esim. tila ja aika), sekä **abstrakteihin alueisiin** (*abstract domain, non-basic domain*) (Langacker 1987: 113–114, 148–150; 2008: 44–45; Onikki 1994: 121–122). Abstraktille alueelle ei ole tarkkaa määritelmää, vaan sellaisena voi toimia mikä tahansa semanttisessa kuvauksessa hyödynnettävä käsitteistys, kuten tilannekontekstin ymmärtäminen tai edeltävä diskurssi (Langacker 2008: 45). Kognitiiviset alueet muodostavat **taustan** (*ground, base*), jota vasten merkitys rakentuu **kuvioina** (*figure, profile*). Korosteisinta kuviota kutsutaan **muuttujaksi** (*trajector*) ja muita kuvioita **kiintopisteiksi** (*landmark*). (Langacker 1987: 120–122, 231–232; 2008: 66, 70; ks. myös Leino P. 1993: 46–48; Onikki 1994: 120–123.) Esimerkiksi lauseessa *jonnet ei muista markkoja* muuttujana toimii *jonnet* ja kiintopisteenä *markkoja*. Lauseen merkitystaustassa yhdistyvät ajan kognitiivinen perusalue sekä erilaisia abstrakteja kognitiivisia alueita, joihin sisältyy tieto esimerkiksi siitä, että markka oli Suomen rahayksikkö ennen nykyistä valuuttaa euroa ja että *jonnet* ovat niin nuoria, etteivät he voi muistaa aikaa, jolloin markka oli käytössä. *Muistaa*-verbi edustaa kognitiivisia toimintoja kuvaavaa relaatiota, ja sen taustalla on tieto eri aikoihin sitoutuvista kognitiivisista sisällöistä ja ajankulun vaikutuksesta niihin.

Keskeinen kognitiivisen kieliopin käsite on myös **vaikutusala** (*scope*), joka kuvaa sitä, miten laajasti ilmaus kattaa ne kognitiiviset alueet, joita sen merkitystulkinta edellyttää. Vaikutusalan voi jakaa **maksimaaliseen** (*maximal*) ja **välitömään** (*immediate*) vaikutusalaan, joista ensin mainittu tarkoittaa kattavuuden koko laajuutta ja jälkimmäinen sitä alaa, joka on suoraan relevantti tiettyä tarkoitusta varten. (Langacker 2008: 62–63.) Edellä mainitussa esimerkkilauseessa vaikutusalaksi hahmottuu aika. Välitön vaikutusala on se hetki, jolloin ilmausta käytetään, kun taas maksimaalinen vaikutusala ulottuu menneisyyteen, tarkemmin sanottuna siihen aikaan, jolloin markka vielä oli Suomen rahayksikkö. Näitä kognitiivisen kieliopin käsitteitä ja kuvausmalleja olen hyödyntänyt erityisesti *jonnet ei muista* -konstruktiota analysoivassa osatutkimuksessa III, josta on peräisin kuvio 1.

aika

Kuvio 1 Muuttujan (*jonnet*) ja kiintopisteen (*markkoja*) suhde aikaan ja toisiinsa. MV = maksimaalinen vaikutusala, VV = välitön vaikutusala, KP = kiintopiste, M = muuttuja. Kaksi pystyviivaa kuvaa negaatiota.

*Uno*a, *tauno*a ja *urpo*a tarkastelevassa osatutkimuksessa II olen hyödyntänyt myös **kategorian** (*category*) ja **prototyypin** (*prototype*) käsitteitä. Kognitiivisessa kielentutkimuksessa merkityksen ei nähdä koostuvan komponenteista, jotka entiteettiin joko kuuluvat tai eivät kuulu (komponenttianalyysimallista ks. Katz & Fodor 1963; Nida 1975: 32–33), vaan tarkasteltaessa sitä, kuuluuko entiteetti tiettyyn kategoriaan, oleellista on se, kuinka lähellä kategorian optimaalista jäsentä eli prototyyppiä entiteetti on (Rosch 1973a: 141–142; Rosch & Mervis 1975: 598–599; Rosch 1978: 35–38; Taylor 2003: 43–45; ks. myös Rosch 1973b). Tällöin siis se, että *urpo* on prototyyppisesti ’tyhmä’ ja käyttäytyy typerästi tahallaan (ks. luku 6.2), ei tarkoita sitä, etteikö hyvántahtoista hölmöäkin voisi nimittää *urpoksi*.

Lähelle kategorian käsitettä tulee **tyypin** (*type*) käsite. Sanat voivat ilmaista joko tyyppiä tai **toteumaa**⁴ (*instance*) (Langacker 2008: 264–269). Esimerkit 1–2 havainnollistavat tyyppin ja toteuman eroa.⁵

⁴ Toisen tason erottelu on se, että jokainen ilmauksen esiintymä on toteuma, joka elaboroi kategorian yleistystä eli skeemaa. Tässä en kuitenkaan käsittele sitä.

⁵ Esimerkit ovat peräisin artikkelin 4 Suomi24-aineistosta.

- (1) Kyllä pitääkin olla totaalisen **uuno**, jos tuota imbesilliä komppaa.
- (2) vittu sä oot jääs **uuno**

Esimerkissä 1 *uuno* ilmaisee tyyppiä, toisin sanoen sitä, että kuka tahansa, joka on samaa mieltä puheena olevan henkilön kanssa, kuuluu uunojen kategoriaan eli edustaa uuno-tyyppiä. Esimerkissä 2 taas *uuno* viittaa tiettyyn henkilöön eli siihen, jolle kirjoittaja osoittaa sanansa. Viestin vastaanottaja siis on uuno-tyypin toteuma. Hyödynnän tyypin ja toteuman käsitteitä tarkastellessani erisnimen merkitystä luvussa 5.1.

Kognitiivisen kieliopin merkitysnäkemykseen kuuluu myös tiettyjen perinteisten dikotomioiden kyseenalaistaminen. Esimerkiksi **semantiikkaa** ja **pragmatiikkaa**, **polysemiaa** ja **homonymiaa** sekä **denotaatiota** ja **konnotaatiota** ei ole tarpeen pitää jyrkästi erillisinä (Langacker 1987: 18). Merkitykset syntyvät kielenkäytössä, ja siksi semantiikan ja pragmatiikan erottaminen toisistaan on keinoitekoista. Tutkimuksessani noudatan tällaista ajatuslinjaa. Osatutkimuksissa I ja II nimitin nimistöntutkimuksen perinteen mukaisesti appellatiivistuneita etunimiä nimien homonyymeiksi. Kognitiivisen semantiikan merkityskäsityksen mukaan niitä on kuitenkin luontevampaa pitää etunimien polyseemisenä käyttönä. Denotaatiolla voidaan puolestaan tarkoittaa joko ilmauksen viittaussuhdetta kielenulkoiseen käsitteeseen (Koivisto 2013: 25) tai ilmauksen leksikaalista (Karlsson F. 2008: 211) tai referentiaalista merkitystä (VISK § 1406). John Lyons (1977: 207) käyttää viittaussuhteesta englanninkielistä termiä *denotation* ja perusmerkityksestä termiä *denotatum*, joista molemmista on siis suomeksi käytetty sanaa *denotaatio*. Myös nimistöntutkimuksessa sanaa on käytetty eri merkityksissä, joskin suomalaisessa onomastiikassa denotaatioksi kutsutaan tavallisesti erisnimen viittaussuhdetta tarkoitteeseensa (Ainiala, Saarelma & Sjöblom 2008: 34). Perinteisessä semantiikantutkimuksessa perusmerkitystä, tarkemmin sanottuna niitä keskeisiä merkityspiirteitä, jotka kattavasti kuvaavat sanan tarkoitteet, kutsutaan myös **intensioksi** (Lyons 1977: 159; ks. myös Coates 2012: 121). Perinteisessä nimistöntutkimuksessa *proprien* ja appellatiivien keskeisenä erottavana tekijänä onkin pidetty juuri sitä, että *propreilla* ei ole nähty olevan intensiota (esim. Coates 2006). Konnotaatioita puolestaan ovat sanaan tai nimeen liittyvät assosiaatiot ja tietosisällöt (Lyons 1981: 149–150; Ainiala ym. 2008: 35). Nimistöntutkimuksessa denotaatio ja konnotaatio on tyypillisesti erotettu toisistaan, mutta kognitiivisen semantiikan periaatteiden mukaan niitä ei voi erottaa, jos denotaatio nähdään perusmerkityksenä ja konnotaatio sivumerkityksenä. Ei siis ole mahdollista eikä edes tarpeen tyhjentävästi eritellä sitä, mikä osa merkityksestä kuuluu denotaatioon ja mikä konnotaatioon, koska ilmaus avaa pääsyn monimutkaisiin tietoraken-

teisiin. Kognitiivisen semantiikan viitekehyksessä on konnotaatioiden sijaan luontevampaa puhua **assosiaatioista**. Assosiaatio on yksi keskeisistä sanastoon kytkeytyvistä kognitiivisista prosesseista (Langacker 2008: 16). Osatutkimuksissa I ja II hyödynsin konnotaation käsitettä ja siksi käytän sitä myös tässä yhteenvedossa silloin, jos viittaa joko omiin tai muiden tutkimuksiin, joissa on puhuttu nimenomaan konnotaatioista. En kuitenkaan sillä pyri korostamaan konnotaation ja denotaation välistä dikotomiaa vaan näen konnotaation assosiaation kaltaisena kognitiivisena mekanismina.

3.2 Konstruktivistinen näkökulma kieleen

Kognitiivisen kielentutkimuksen piirissä ilmauksia tarkastellaan usein **konstruktioina** (*construction*). Konstruktionäkökulma on läsnä kognitiivisen kielentutkimuksen eri suuntauksissa, kuten kognitiivisessa kieliopissa ja konstruktiokieliopissa, mutta se, miten konstruktioita kuvataan, vaihtelee eri suuntausten välillä. Myös konstruktion määritelmä on vaihdellut. Keskeistä kuitenkin on se, että konstruktioita pidetään muodon ja merkityksen yhteenliittymänä. Konstruktiokieliopin aktiivinen kehittäjä Adele Goldberg (1995: 4) määritteli konstruktion sellaiseksi muodon ja merkityksen yhteenliittymäksi, jonka merkitystä ei voi suoraan päätellä sen rakenneosista. Myöhemmin hän täydensi määritelmää siten, että kokonaisuutta voidaan pitää konstruktiona, jos se esiintyy riittävän tiheästi, vaikka sen merkityksen voisikin päätellä sen rakenneosista (Goldberg 2006: 5; konstruktion määritelmästä ks. myös Leino J. 2010: 91–94; Niva 2022: 20–23).

Kognitiivisessa kieliopissa konstruktion rinnalla käytetään **skeeman** (*schema*) käsitettä. Skeemat edustavat paralleelisten ilmausten abstrahoitua samankaltaisuutta ja toimivat analogisina muotteina uusille ilmauksille. Konstruktiolla taas voidaan kognitiivisessa semantiikassa tarkoittaa joko yksittäistä ilmausta, joka voi olla minkä laajuinen tahansa, tai skeemaa, joka on abstrahoitu ilmausten samankaltaisuuden pohjalta. Siten ilmaukset ja skeemat, joita ne edustavat, ovat perusluonteeltaan samanlaisia ja eroavat vain spesifisyydeltään. Sekä yksittäiset ilmaukset että skeemat voivat konventionaalistua puheyhteisössä ja muodostaa vakiintuneita **kielenyksiköitä** (*linguistic unit*). (Langacker 2009a: 2; ks. myös Langacker 2009b.) Leksikaalisia kielenyksiköitä voi tarkastella paitsi yksittäisinä ilmauksina myös skeemoina, eli toisin sanoen yksittäinen sanakin voidaan nähdä skeemana (Langacker 2008: 219). Kielenyksiköt ja skeemat puolestaan muodostavat **verkostoja** (*network*), minkä vuoksi kieli voidaan nähdä strukturoituna vakiintuneiden kielenyksiköiden kokoelmana (Langacker 2008: 221–222).

Hyödynnän väitöskirjassani sekä skeeman (osatutkimus I) että konstruktion (osatutkimus III) käsitettä. Eniten konstruktionäkökulma näkyy osatutkimuk-

sessä III, jossa tarkastelen *jonnet ei muista* -konstruktiota. Tutkimukseni lähtökohtana oli ilmaus *jonnet ei muista*, mutta analyysini osoittaa, että kyseessä on itse asiassa polyseeminen konstruktio, jonka muoto voi varioida. Konstruktiokieliopin keskeisiin periaatteisiin kuuluu ajatus siitä, että kielentutkimuksessa ei tulisi keskittyä vain kielen ydinilmiöihin vaan kuvata myös marginaalisempia konstruktioita (Kay 2022), jollaisena *jonnet ei muista* -konstruktiota voi pitää.

Uunoa, taunoa ja urpoa käsittelevässä osatutkimuksessa II en hyödynnä konstruktion käsitettä. Kuitenkin myös appellatiivistuneet perussanat voisi nähdä konstruktioina, eli voi ajatella, että appellatiivistuessaan etunimi muodostaa konstruktion. Myös yksittäisiä sanoja voi tarkastella konstruktioina (Fillmore, Kay & O'Connor 1988: 501; Dąbrowska 2009; Leino J. 2019: 220–224).

Nähdäkseni konstruktionäkökulmasta on hyötyä appellatiivistumisen tutkimuksessa riippumatta siitä, millaiset ilmaukset tarkastelun kohteena ovat. Jos konstruktio nähdään sellaisena muodon ja merkityksen yhteenliittymänä, jonka merkitystä ei voi suoraan ennustaa sen muodon perusteella, kaikenlaiset appellatiivistuneet ilmaukset täyttävät konstruktion määritelmän. Riippumatta siitä, nähdäänkö erisnimellä olevan merkitystä vai ei (ks. luku 5), erisnimen muotoisen ilmauksen yleisnimitystä merkitystä ei voi suoraan ennustaa sen muodon perusteella. Esimerkiksi sitä, että sanalla *parkkipirkko* tarkoitetaan 'pysäköinninvalvojaa', ei voi ennustaa yhdyssanan osien perusteella. Määriteosa *parkki* on odotuksenmukainen, kun taas edusosa *pirkko* ei sinänsä liity pysäköinninvalvojiin. Vastaavasti sitä, että *uuno* tarkoittaa 'tyhmää', ei voi ennustaa sanan muodon perusteella.

Tuon *jonnet ei muista* -konstruktiota käsittelevässä artikkelissa 5 esiin sen, että lähelle konstruktion määritelmää tulee idiomien määritelmä, ja käsittelen niiden välistä eroa. Kuten konstruktio, myös idiomit ovat epäkompositionaalisia, eli niiden merkitystä ei voi ennustaa niiden osista, ja lisäksi ne ovat leksikaalisesti tai syntaktisesti jähmeitä (Nenonen 2002: 4–6; ks. myös Penttilä 2006: 8). Näen konstruktion ja idiomien välisen eron siten, että konstruktio on mentaalinen malli, jonka mukaan ilmauksia voidaan muodostaa, ja idiomi taas on konventionaalinen ilmaus, joka toteuttaa tiettyä mallia. Siten kaikki idiomit ovat jonkin konstruktion toteumia, mutta kaikkien konstruktioiden toteumat eivät ole idiomeja. *Jonnet ei muista* onkin siten paitsi konstruktio myös idiomi, ja sitä voi kutsua myös idiomikonstruktioksi (ks. Nenonen 2002: 27–28).

Idiomien käsitteeseen kytkeytyy idiomaattisuuden käsite. Idiomaattisuudella on viitattu sekä idiominkaltaisiin ilmauksiin että äidinkielenomaiseen kykyyn käyttää kieltä (Grant & Bauer 2004: 39). Vaikka tämä käsitteellinen monitulkintaisuus voi joissain tapauksissa aiheuttaa ongelmia, Esa Penttilä (2006: 4) huomauttaa, että molempien näkökulmien samanaikaisesta huomioon ottamisesta voi olla hyötyäkin. Hän luonnehtii idiomien ja idiomaattisuuden eroa siten, että siinä missä idiomit ovat jähmeitä, idiomaattisuus liittyy kieleen laajemmin. Kaikki idiomit

ovat idiomaattisia, mutta se ei kuitenkaan tarkoita sitä, että kaikki idiomaattiset ilmaukset olisivat idiomeja. Idiomaattisuuden voikin nähdä jatkumona, jonka toisessa päässä ovat täysin idiomaattiset ja toisessa epäidiomaattiset ilmaukset. (Penttilä 2006: 4.) Vaikka kaikkia appellatiivistuneita ilmauksia ei voi ainakaan varauksetta pitää idiomeina (esim. *urpo*), niiden käyttöä voi siitä huolimatta pitää idiomaattisena. Kieliyhteisöllä on siis riittävässä määrin jaettu näkemys siitä, millaisia ilmauksia minkäkinlaisissa konteksteissa voi käyttää; jos esimerkiksi nimitetään *urpoksi* jotakuta, joka ajaa päin punaista liikennevaloa, kielenpuhujat osoittavat hallitsevansa kieliyhteisön konventiot ja käyttää ilmausta idiomaattisesti. Proprien appellatiivistumisen voi siten nähdä edustavan kielen idiomaattista käyttöä.

Idiomaattisuuden jatkumoluonne ilmentää kognitiivisen kieliopin ja konstruktiokieliopin keskeistä ajatusta siitä, että kielioppi ja leksikko eivät ole toisistaan erillisiä vaan muodostavat jatkumon (ks. esim. Croft 2005: 275; Langacker 2008: 18–20, 161). Tähän jatkumoon kytkeytyy myös **skemaattisuus** (*schematicity*), jolla tarkoitetaan ilmauksen **spesifisyyden** (*specificity*) astetta (Langacker 2008: 19–20; 55–57). *Jonnet ei muista* -konstruktio ilmentää sekä leksikon ja kieliopin että skemaattisuuden ja spesifisyyden välistä jatkumoa. Ilmaus *jonnet ei muista* sekä muut saman konstruktion avulla muodostetut ilmaukset ovat osa leksikkoa, mutta samalla ne ovat kieliopillisesti kompleksisia lauseita. Skemaattisuuden ja spesifisyyden jatkumoa havainnollistaa kuvio 2.

SKEMAATTINEN

$X:t$ ei V	$X:t$ ei V
$jonnet$ ei V	$jonnet$ ei V
$jonnet$ ei $muista$ ~ $jonnet$ ei $tiedä$	$jonnet$ ei $muista$ ~ $jonnet$ ei $tiedä$

SPEEIFI

Kuvio 2 *Jonnet ei muista* -konstruktion skemaattisuuden jatkumo.

Kuviosta 2 käy ilmi, että spesifit ilmaukset *jonnet ei muista* ja *jonnet ei tiedä* ovat skemaattisen konstruktion *jonnet ei V* toteumia. Se taas on vielä skemaattisemman konstruktion *X:t ei V* alakonstruktio.

Vaikka sovellan tässä tutkimuksessa pääosin kognitiivista kielioppia, en sitoudu tiukasti mihinkään tiettyyn suuntaukseen. Näenkin väitöskirjani sijoittuvan väljästi kognitiivisen semantiikan viitekehukseen.

4 Proprien appellatiivistuminen kielenilmiönä

Appellatiivistuminen ei ole pelkästään suomen kielen ilmiö, vaan sitä tapahtuu muissakin kielissä. Seuraavaksi esittelen eri termejä, joita tarkasteltavasta kielenilmiöstä käytetään (4.1), appellatiivistumisen tähänastista fennististä tutkimusta (4.2) sekä niitä näkökulmia, joista appellatiivistumista on aiemmassa kansainvälisessä tutkimuksessa tarkasteltu (4.3). Tämä luku perustuu osittain aiempaan katsaukseeni (Sarhema 2019).

4.1 Terminologinen variaatio

Appellatiivistumista (*appellativization* ~ *appellativisation*) terminä ei voi pitää täysin vakiintuneena. Aihetta käsittelevissä kansainvälisissä tutkimuksissa ilmiötä nimitetään myös ainakin **deonymisaatioksi** (*deonymisation* ~ *deonymization*), **deproprialisaatioksi** (*deproprialisation* ~ *deproprialization*) ja **antonomasiaksi** (ks. Harvalík 2012: 12; Reszegi 2018: 25; Arnaud 2022: 6). Näissä kolmessa termissä korostuu se, että ilmaus on menettänyt proprisen luonteensa: *deonymisaatio*, *de-proprialisaatio* ja *ant(i)-onomasia* viittaavat siihen, ettei syntynyt ilmaus ole enää proprinen tai onyminen eli erisnimi. *Antonomasia* ei ole yksiselitteinen termi, koska sitä voidaan käyttää kahdenlaisesta semanttisesta mekanismista. Sillä viitataan ensinnäkin tunnettujen nimenkantajien nimen metonymiseen käyttöön, esimerkiksi siihen, että 'naistenmiehestä' käytetään ilmausta *donjuan* (< *Don Juan*). Antonomasialla voidaan kuitenkin tarkoittaa myös sitä, että tunnetusta nimenkantajasta käytetään alkuperältään appellatiivista lisänimeä, esimerkiksi Margaret Thatcherista nimeä *Rautarouva*. Samaa termiä voidaan siis käyttää ikään kuin vastakkaisista mekanismeista. (Holmqvist & Pluciennik 2010: 373; ks. myös Fischer & Jäschke 2020: 34–35.)

Termissä *appellatiivistuminen* korostuu proprisen alkuperän sijaan se, että syntyvä ilmaus on appellatiivi. Tämän vuoksi termi ei ole ongelmaton, sillä toisinaan syntyvä ilmaus ei ole substantiivi vaan adjektiivi tai verbi. Esimerkiksi *urpo* voi olla sekä substantiivi ('tyhmä ihminen') että adjektiivi ('tyhmä'), ja sen pohjalta voidaan muodostaa myös verbi *urpoilla* ('käyttäytyä tyhmästi'). Appellatiivistumi-

nen on kuitenkin toimiva termi kuvaamaan tutkimaani kielenilmiötä, sillä tyypillisesti syntyvä ilmaus on juuri appellatiivi. Erisnimet ovat kiistatta substantiiveja, ja siten on luontevaa ajatella, että appellatiivistumisessa proprista tulee ensin appellatiivi (*Urpo* > *urpo* 'tyhmä ihminen'). Tätä appellatiivista voidaan toki käyttää adjektiivin tavoin (esimerkki 3) tai siitä voidaan johtaa verbejä (esimerkki 4). Appellatiivistumisesta voi siten puhua kaikkien sellaisten sanojen kohdalla, jotka pohjautuvat propriin mutta ovat menettäneet proprisuutensa.

(3) Kuka urpo panee tänne noita ja vielä **urpomp**i pelaa niitä?⁶

(4) **Urpoilen** päivittäin.

Termiä *appellatiivistuminen* (*appellativization*) käyttävät esimerkiksi ruotsinkielisiä appellatiivistuneen osan sisältäviä yhdyssanoja tutkivat Emma Sköldbberg ja Maria Toporowska Gronostaj (2006) sekä proprien teoriaa ja typologiaa pohtiva Willy Van Langendonck (2007: 173–175). Appellatiivinen lopputulos näkyy myös ilmiötä teoreettisesta näkökulmasta tarkastelevan Katalin Reszegin (2018) käyttämässä englanninkielisessä termissä *proper-name-to-appellative transformation*. Hän tunnistaa kuitenkin sen, että propreista voidaan muodostaa myös verbejä ja adjektiiveja (mas. 38–39).

Fennistiikassa tutkimallani kielenilmiöllä ei ole aiemmin ollut täysin vakiintunutta nimitystä, joskin tyypillisesti on puhuttu juuri *appellatiivistumisesta* (ks. esim. Puolakka 2003; Sjöblom 2006b: 35; Ainiala ym. 2008: 32; Kotimaisten kielten keskus 2012). Simo Hämäläinen (1956) puhuu etunimien *sekundäärisestä käytöstä*. Marja Nenonen ja Esa Penttilä (2019) puolestaan kutsuvat tutkimansa verbilausekekonstruktion *tehdä* + N_{prop}-PL toteumia (esim. *tehdä Kekkoset*) *eponymisiksi idiomeiksi*. He kuitenkin huomauttavat käyttävänsä termiä *eponymien* hieman totutusta poikkeavasti (mas. 83; eponymiasta lisää luvussa 4.3.2) ja toteavat nimen toimivan konstruktiossa erisnimen appellatiivistuneena homonyyminä (mas. 85).

Kutsun tutkimaani ilmiötä *appellatiivistumiseksi*, sillä se on naseva ja fennistiikassa tähän mennessä laajimmin käytetty ja tunnettu termi. Samalla pyrin vakiinnuttamaan ilmiöstä käytettävää terminologiaa.

⁶ Esimerkit 3–4 ovat artikkelin 4 Suomi24-aineistosta.

4.2 Appellatiivistumisen fennististä tarkastelua

Ensimmäisen appellatiivistumista käsittelevän fennistisen tutkimuksen julkaissut Simo Hämäläinen (1956: 205) toteaa: ”Tarkoitukseni ei ole syventyä teoreettisiin jaotteluihin ja yleisten periaatteiden selvittelyihin, vaan otan puheeksi joitakin omasta mielestäni kiintoisia tapauksia, nekin enemmän aineiston esittelyn kannalta, koska en ole tähän paljon hauskaa ja kielitieteenkin kannalta mielenkiintoista sisältävään ilmiöön mitenkään erityisesti paneutunut.” Hämäläisen on oikeassa siinä, että appellatiivistuminen on paitsi ”hauska” myös lingvistisesti mielenkiintoinen ilmiö. Sen tutkiminen kielitieteen menetelmin ei kuitenkaan ole aivan mutkatonta, sillä appellatiivistumisen taustatekijöitä, kuten ajankohtaa, paikkaa ja taustalla mahdollisesti ollutta henkilöä, ei aina voi varmuudella selvittää. Toisinaan se, että tietty nimi appellatiivistuu, johtuu todellisen henkilön nimestä. Esimerkkinä tällaisesta Hämäläinen (1956: 203) mainitsee verbin *muiluttaa*, joka pohjautuu ensimmäisen muiluttajan, Jussi Muilun, sukunimeen. Usein ilmauksen taustalla ei kuitenkaan ole todellista nimenkantajaa. Appellatiivistuneisiin ilmauksiin kytkeytyy paljon hankalasti selvitettäviä merkityssisältöjä, kuten assosiaatioita, jotka voivat vaihdella kielenkäyttäjien välillä suurestikin. Appellatiivistuneiden ilmausten kohdalla tällainen vaihtelu on oletettavasti vielä suurempaa kuin tavanomaisten appellatiivien kohdalla.

Valma Yli-Vakkuri (1986: 61–80) käsittelee nominien odotuksenvastaista monikkoa, ja appellatiivisten esimerkkien lomassa on myös appellatiivisesti käytettyjä monikkomuotoisia erisnimiä. Hän ei kuitenkaan tarkemmin paneudu appellatiivistumiseen. Yli-Vakkurin (1986: 63–64) mukaan esimerkiksi lauseen *Hän on käynyt Helsingit ja Pietarit* objektien muotoa selittää nimien tarkoitteiden korkea status yhteisön silmissä, kun taas lauseen *Siellä olivat Pekat ja Paavot* subjektien valintaa selittää alkusointu. Tällaisissa konstruktioissa monikkomuotoisuus tuo paljoksunnan merkityksen.

Suvi Puolakka (2003) tarkastelee pro gradu -tutkielmassaan appellatiivistumista suomen slangissa. Puolakan työn aineistona on slangisanakirjoja, ja hän jaottelee appellatiivistuneita ilmauksia semanttisin perustein sekä tarkastelee josain määrin myös appellatiivistumisen syitä ja taustaa. Lisäksi hän vertailee miehen- ja naisennimien pohjalta muodostettuja appellatiivistuneita ilmauksia. Puolakan (2003: 17; 49) aineistossa miehen- ja naisennimien pohjalta appellatiivistuneet ilmaukset viittaavat pääosin samoihin merkityskategorioihin (sukupuoli, esine tai asia, ammatti tai tehtävä, kansallisuus, henkilön kuvaus, haukkumanimitys), joskin appellatiivistunut naisennimi voi viitata myös ilotyttöön tai alkoholisti- ja irtolaisnaiseen. Nämä merkityskategoriat ovat osittain samoja kuin appellatiivistuneen osan sisältäviä yhdyssanoja tarkastelevassa artikkelissani 2.

Myös VISK (§ 597) käsittelee erisnimen yleisnimitystä käyttöä ja toteaa, että *propria* voidaan käyttää appellatiivin tai adjektiivinkin kaltaisesti. Eläimennimeä

voidaan käyttää esimerkiksi viittaamaan lajiin (*mansikki*) ja henkilön nimeä ominaisuuteen (*uuno*). Sekä henkilönnimiä, paikannimiä että tuotenimiä voidaan käyttää myös metaforisesti (*2000-luvun Picasso, Suomen Ateena, mopojen Rolls Royce*). Tuotenimiä käytetään myös oman tuoteryhmänsä yleisnimityksinä (esim. *aspiriini* 'asetyylisalisyylihappo' < *Aspirin*). Lisäksi tunnettujen henkilöiden nimiä on mahdollista käyttää metonymisesti viittaamassa johonkin alkuperäisen nimenkantajan ominaisuuteen (*auervaara, taksin ratissa leipänsä tienaavat mikahäkkiset*). Näiden kohdalla VISK kiinnittää huomiota siihen, että pieni alkukirjain ohjaa hahmottamaan ilmauksen yleisnimeksi. Lisäksi VISK nostaa esiin monikkomuotoisen erisnimen käytön ilmauksessa *tehdä x:t* (esim. *tehdä häkkiset*) 'toimia niin kuin kyseisen niminen yksilö on toiminut'. (VISK § 597.) *Tehdä x:t* -konstruktiota ovat tarkastelleet myös Göran Karlsson (2000) sekä edellä mainitut Nenonen ja Penttilä (2019). Karlsson (2000: 96) toteaa sanoma-lehtiaineistoon nojautuen tällaisissa ilmauksissa objektin ilmaisevan jotain yleisesti tunnettua asiaa. Nenonen ja Penttilä (2019) puolestaan tarkastelevat kunkin Suomen presidentin nimen sisältävää verbilausekekonstruktiota (esim. *tehdä Ah-tisaaret*). Konstruktion tarkka merkitys on hyvin kontekstisidonnainen, mutta se viittaa aina johonkin, mitä kyseinen presidentti on tehnyt (Nenonen & Penttilä 2019: 98).

4.3 Appellatiivistumisen mekanismeja

Seuraavaksi esittelen sitä, millaisista näkökulmista appellatiivistumista on tarkasteltu kansainvälisessä tutkimuksessa. Samalla pohdin, missä määrin nämä lähtökohdat sopivat appellatiivistumisen tarkasteluun suomen kielessä. On syytä huomata, että monissa sekä tässä että seuraavassa alaluvussa (4.4) esittelemistäni tutkimuksista keskiössä ei ole appellatiivistuminen kielenilmiönä vaan huomio on esimerkiksi jossain toisessa kielenilmiössä, kuten metaforassa, ja appellatiivistuneita ilmauksia tarkastellaan niiden osana. Appellatiivistuneita ilmauksia on sivuttu monissa muissakin lingvistisissä tutkimuksissa, mutta käsittelen tässä oman työni kannalta keskeisimpiä tutkimuksia, jotka havainnollistavat sitä, mistä appellatiivistumisessa on kyse ja millaisista näkökulmista sitä on tarkasteltu.

4.3.1 Motivaationa metafora tai metonymia

Kuten edellä kävi ilmi, VISK (§ 597) mainitsee esimerkkejä appellatiivistuneista ilmauksista, jotka ovat syntyneet **metaforan** tai **metonymian** vaikutuksella. Myös Reszegi (2018: 35) toteaa, että metaforaa ja metonymiaa hyödyntäen erisnimiä voidaan käyttää appellatiivisesti viittaamaan esimerkiksi tiettyyn kategoriaan. Appellatiivistumisen yhteydessä metonymiaa edustaa esimerkiksi se, että jol-

lakin tietylle kansalle tyypillisellä etunimellä voidaan viitata kyseisen kansan edustajaan, kuten nimellä *Ivan* 'venäläiseen' ja nimellä *Hans* 'saksalaiseen' (Allen 1983: 308; metonymiasta appellatiivistumisen taustalla ks. myös Harvalík 2012: 13–14).

Van Langendonck (2007: 6–7) kuvaa proprin syntymistä **proprisen lemman**⁷ (*proprial lemma*) käsitteen avulla. Van Langendonckin (2013: 101) mukaan nimi on ilmaus, joka yksilöllisesti annetaan tietylle entiteetille, kun taas proprinen lemma on onomastisen sanakirjan esiintymä, johon ei liity tiettyä entiteettiä. Esimerkiksi lauseessa *Soitan Siljalle* on nimi *Silja*, kun taas lauseessa *Joku Silja soitti Silja* edustaa proprista lemmaa. *Proprisen lemman* voi siten nähdä vastaavan kognitiivisen kieliopin tyyppiä ja *nimen* toteumaa (ks. luku 5.1). Van Langendonckin (2007: 6–7) mukaan prototyyppisesti – kuten henkilön- ja paikannimien kohdalla – propri syntyy, kun ad hoc -tarkoitteeseen liitetään proprinen lemma. Vastaava ad hoc -nimenanto voidaan toistaa lukemattomia kertoja, minkä vuoksi useilla ihmisillä voi olla sama nimi. Proprinen lemma toimii prototyyppisesti proprina, mutta sitä voidaan epäprototyyppisesti käyttää myös appellatiivina. (Mp.) Appellatiivistumisessa onkin Van Langendonckin (2007: 173) mukaan kyse nimenomaan proprisen lemman appellatiivistumisesta. Englanninkielistä *propria* voi käyttää appellatiivisesti epämääräisen artikkelin (*a, another*), *there is* -rakenteen, monikon tai määritteen avulla, jolloin appellatiivistunut ilmaus olisi korvattavissa jollakin sopivalla substantiivilla (Van Langendonck 2007: 173–174; ks. myös Langacker 2008: 318; Dancygier 2011). Suomen yleiskielessä ei ole artikkelin tai *there is* -rakenteen kaltaisia eroa selventäviä keinoja, mutta monikon ja erilaisten määritteiden avulla eron voi osoittaa suomeksikin. Esimerkit 5–7 mukailevat Van Langendonckin (2007: 174) englanninkielisiä esimerkkejä.

- (5) Pari **Van Goghia** / Van Goghin maalausta on myyty.
- (6) Newton oli 1600-luvun **Einstein** / fyysikko.
- (7) Elämässäni on ollut monta **Jussia** / miestä.

Näissä esimerkeissä appellatiivistumista motivoi metafora tai metonymia: sukunimellä *Van Gogh* tarkoitetaan kuuluisan taidemaalarin teosta, sukunimellä *Einstein* nimenkantajansa edustamaa ammattialaa, kuuluisuutta ja poikkeuksellista lahjakkuutta ja tavanomaisella etunimellä *Jussi* miestä ylipäänsä. Esimerkin

⁷ Proprista lemmaa ei pidä sekoittaa korpuslingvistiikassa käytetyn lemman käsitteen kanssa. Korpuslingvistiikassa *lemmalla* tarkoitetaan yhteen kuuluvien sanamuotojen otsikkoa, esimerkiksi hakusanan perusmuotoa (Tieteen termipankki 1.9.2023: Language Technology: lemma).

7 kaltaisissa tapauksissa suomeksi käytettäisiin todennäköisesti pientä alkukirjainta, mikä osoittaisi nimen appellatiivisen käytön.

Myös George Lakoff (1987: 77–78) tarkastelee erisnimien metonymiasta käyttöä, erityisesti paikannimiä instituution merkityksessä (paikannimien metonymisesta käytöstä ks. myös Markert & Nissim 2007; Lewin-Jones & Webb 2013; Wang 2020).

- (8) Prigožin oli astunut monien varpaille, ja lentokoneen tuhoa pidettiin **Kremlin** kostona.⁸

Esimerkissä 8 on selvää, että *Kreml* tarkoittaa metonymisesti Venäjän hallintoa, eikä subjektina toimivan nimen tarkoitetta pidetä aktiivisena toimijana. Lakoff (1987: 77–78) analysoi tällaista metonymiaa **idealisoitun kognitiivisen mallin** (*idealized cognitive model*) käsitteen avulla. Esimerkissä 8 idealisoituun kognitiiviseen malliin liittyy taustatieto siitä, että instituutiot sijaitsevat lokaatioissa. Tällaisissa metonymisissa malleissa elementtien välillä on edustussuhde: elementti B (lokaatio, *Kreml*) edustaa elementtiä A (instituutio, Venäjän hallinto). (Mp.) Lakoff nostaa esiin erisnimet myös metonymian alalajia **paragonia** (*paragon*) käsitellessään. Paragonilla tarkoitetaan jonkin kategorian ideaalista edustajaa. Esimerkiksi jos imuria kuvataan *pölynimureiden Cadillaciksi*, kyse on siitä, että *Cadillac* edustaa oman kategoriansa (autojen) parhaimmistoa ja kyseistä imuria pidetään puolestaan oman kategoriansa parhaana edustajana. (Lakoff 1987: 87–88; metonymisista appellatiivistuneista nimistä ja paragonista ks. myös Brdar & Brdar-Szabó 2007.) Myös esimerkissä 6 on kyse paragonista: *Einstein* on fyysikkojen kategorian optimaalisin edustaja.

Zoltán Kövecseskin (2010: 171–173) pohtii erisnimien metonymiasta käyttöä. Hän nostaa esiin erilaisia metonymisia viittaussuhteita, kuten teokseen viittaaminen tekijän nimellä (esimerkki 5 edellä), instituutioon viittaaminen paikannimellä (esimerkki 8) sekä tapahtumaan viittaaminen paikannimellä (esim. *Watergate muutti politiikan*). Näitä tarkasteltaessa voi hyödyntää **väline-entiteetin** (*vehicle entity*) ja **kohde-entiteetin** (*target entity*) käsitteitä. Väline-entiteetti kohdistaa huomion kohde-entiteettiin ja tarjoaa mentaalisen pääsyn siihen. Esimerkiksi *Van Gogh*, *Kreml* ja *Watergate* ovat väline-entiteettejä, kun taas kohde-entiteettejä ovat Van Goghin taideteos, Venäjän hallinto ja Yhdysvalloissa 1970-luvulla tapahtunut poliittinen skandaali. Metonymisessä yhteydessä oleva väline- ja kohde-entiteetti ovat konseptuaalisessa tilassa lähellä toisiaan. Esimerkiksi Van Goghin teos on ”lähellä” Van Goghia ja Venäjän hallinto Kremlia, koska

⁸ Lakoffin (1987: 77) esimerkkiä mukaileva esimerkki 8 on peräisin Ylen 24.8.2023 julkaisemasta uutisesta (<https://yle.fi/a/74-20046876>, luettu 28.8.2023).

Van Gogh on teoksen tekijä ja Venäjän hallinto puolestaan sijaitsee Kremlissä. Toisin sanoen entiteetit sijaitsevat samalla kognitiivisella alueella eli Lakoffin termein kuuluvat samaan idealisoituun kognitiiviseen malliin (Kövecses 2010: 171–173).

Monet metaforan tai metonymian motivoimat appellatiivistuneet ilmaukset ovat käytössä suomessa sellaisenaan tai suomeen mukautetussa muodossa. Suomalaisessakin mediassa on yleistä sanoa metonymisesti *Kremlin* päättäneen joutain, vaikka tosiasiaa päätöksen on tehnyt Venäjän hallinto, ja älykästä voidaan nimittää metaforisesti *einsteiniksi*. Metonymisia ja metaforisia ilmauksia syntyy koko ajan lisää, ja osa on käytössä vain lyhyen aikaa. Vuonna 2021 esimerkki 9 oli helposti ymmärrettävissä ja oli selvää, että *yliviikarilla* tarkoitettiin pejoratiivisesti ’talousvastaavaa’, sillä Valtiontalouden tarkastusviraston pääjohtajan Tytti Yli-Viikarin irtisanominen talousepäselvyyksien takia oli ajankohtainen uutisaihe. Muutaman vuoden päästä kuulija ei kuitenkaan välttämättä enää ymmärtäisi, mitä ilmauksella tarkoitetaan.

- (9) Siellä on vissiin uus **yliviikari**, kun ei ole laskut menneet läpi.
(Kuultu kirjoittajan tuttavapiirin arkikeskustelussa 9.11.2021.)

Vaikka suuri osa metonymisista ja metaforisista appellatiivistuneista ilmauksista on ymmärrettävissä vain tietyssä kontekstissa ja jää ajan myötä pois käytöstä, osa säilyy kielessä vuosikymmenestä toiseen (ks. Dancygier 2011: 217). Esimerkiksi ilmaus *ottaa ritolat* ’häipyä paikalta’ on edelleen laajasti käytössä⁹, vaikka nykykielenpuhujille ei välttämättä olekaan selvää, että sen taustalla on juoksija Ville Ritolan loppukiri Amsterdamin olympialaisissa vuonna 1928 (Viertö 2009). Etukäteen on kuitenkin vaikea ennustaa, mitkä tällaisista ilmauksista jäävät pysyvästi käyttöön ja mitkä ovat käytössä vain hetkellisesti.

4.3.2 Eponyymi appellatiivistumisen taustalla

Joskus appellatiivistumisen taustalla on eponyymi. **Eponyymi** on henkilö tai paikka, jonka mukaan jokin on nimetty (Abel 2014: 76). Esimerkiksi *Alzheimerin tauti* on nimetty eponymisesti taudin ensimmäisenä kuvanneen Alois Alzheimerin mukaan (Haltia 2014: 2469). Richard Coates (2022: 219–222) kuitenkin huomauttaa, että eponyyminä on mielekkäämpää pitää nimeä eikä nimen tarkoitetta. Siten *Alzheimerin taudin* pohjana on oikeastaan sukunimi *Alzheimer*

⁹ Esimerkiksi Suomi24-korpuksen (City Digital Group 2021) vuoden 2020 aineistossa ilmaus esiintyy 54 kertaa (Kielipankin Korp-käyttöliittymän hakulausekkeella ”perusmuoto on *ottaa*” + ”sana on *ritolat*”), ja 25.8.2023 tehty Google-haku hakusanalla ”otti ritolat” antoi 38 viimeisen vuoden aikana julkaistua osumaa, joista suurin osa oli perinteisestä tai sosiaalisesta mediasta.

eikä nimen tunnettu kantaja. Vastaavasti *samppanja* pohjaa paikannimeen *Champagne* (SES s.v. *samppanja*). Kaikkien appellatiivistuneiden ilmausten kohdalla kyse ei kuitenkaan ole tarkoituksellisesta nimeämisestä, eivätkä ne läheskään aina pohjaa todelliseen henkilöön tai paikkaan. Siksi niitä ei voi yleispätevästi nimittää eponymisiksi, vaan eponymisiä ilmauksia voi ennemminkin pitää appellatiivistumisen yhtenä alakategoriana.

Alzheimerin tauti ja *samppanja* ovat yleiskielen sanoja, ja niillä on vakiintunut merkitys samoin kuin monilla muillakin eponymitaustaisilla ilmauksilla, kuten englannin sanoilla *cardigan* ('villatakki' < paikannimi *Cardigan*), *boycott* ('boikotti' < sukunimi *Boycott*) tai *napoleon* ('napoleoninleivos' < etunimi *Napoleon*) (Clark & Gerrig 1983: 593). Sen sijaan eponymisten verbi-ilmausten kuten *do a Homer* ('tehdä homerit') merkitys syntyy aina kontekstissaan. Jos esimerkiksi pyytää toista *tekemään* (*Franklin Delano*) *Rooseveltin kameralle*, ei riitä, että toinen tietää, kuka Roosevelt on, vaan täytyy myös tietää, mitä hän on tehnyt kameralle.¹⁰ (Clark & Gerrig 1983: 593–595; ks. myös Penttilä 2006.) Herbert H. Clark ja Richard Gerrig (1983) nimittävät tämänkaltaisia verbi-ilmauksia eponymisiksi, mutta nähdäkseni niissä on enemmän kyse metonymiasta ja analogiasta: jotain, mitä Roosevelt on tehnyt, voidaan metonymisesti nimittää *rooseveltien tekemiseksi*, ja samaa ilmausta voidaan analogisesti käyttää myös muissa vastaavissa tapauksissa. Samalla merkitys skemaattistuu eli toteuma muuttuu tyyppiä.

Van Langendonckin (2007: 9–10) mukaan eponymitaustaiset ilmaukset ovat historiallisesti olleet *proprisia* lemmoja (*proprisesta* lemmasta ks. alaluku 4.3.1), kun taas synkronisesti ne toimivat puhtaasti appellatiiveina. Yhdyn Van Langendonckin näkemykseen. Lisäksi eponymisiä ilmauksia tutkittaessa on hyvä ottaa huomioon se, missä kielessä ne ovat syntyneet. Esimerkiksi substantiivi *mono* 'hihtokenkä' on aidosti suomen kielessä appellatiivistunut eponymitaustainen ilmaus, sillä se perustuu sukunimeen *Mononen* hihtokenkien alkuperäisen valmistajan mukaan. Sen sijaan *samppanja* on tullut suomeen ruotsin kautta ranskasta jo valmiiksi appellatiivistuneena. (SES s.v. *mono*, *samppanja*.) Suomen kielen appellatiivistumista tarkasteltaessa nähdäkseni kiinnostavimpia ovat juuri ne tapaukset, joiden appellatiivistuminen on tapahtunut suomessa. Lisäksi appellatiivistumista synkronisesta näkökulmasta tarkasteltaessa usein kiinnostavampia ovat yleiskielen vakiintumattomat arkikielen ilmaukset kuin sellaiset eponymitaustaiset ilmaukset, jotka ovat jo vakiintuneet osaksi yleiskielen leksikkoa.

¹⁰ Tämä on Clarkin ja Gerrigin (1983: 594–595) kuvitteellinen esimerkki, eikä sillä ole vakiintunutta merkitystä.

4.3.3 Konnotaatioiden ja assosiaatioiden vaikutus appellatiivistumiseen

Konnotaatiot voivat joko olla kielenpuhujille yhteisiä tai perustua subjektiiviseen kokemukseen (Ainiala ym. 2008: 35). Milan Harvalíkin (2012: 12–13) mukaan konnotaatiot vaikuttavat appellatiivistumiseen: esimerkiksi tšekin sanan *kuba* 'heikosti koulutettu, ei kovin älykäs ihminen' taustalla on miehennimen *Jakub* hypokorismi *Kuba*, joka on ollut etenkin alemmaa sosiaaliluokkaa edustavien tai maalaisten *Jakubien* puhuttelunimi. Reszegin (2018: 37–38) mukaan tyypillisesti juuri henkilönnimet herättävät erilaisia assosiaatioita. Natiivipuhuja voi henkilönnimen kuullessaan assosoida nimenkantajan johonkin tiettyyn sosiaaliseen ryhmään kuuluvaksi tai yhdistää häneen muunlaisia ominaisuuksia. Tämän vuoksi on odotuksenmukaista, että juuri henkilönnimet ovat taipuvaisia appellatiivistumaan. (Mp.) On selvää, että nimet herättävät assosiaatioita, ja todennäköistä on, että ne natiivipuhujilla ovat monien nimien kohdalla ainakin jossain määrin samansuuntaisia. Kuullessaan esimerkiksi etunimen *Jari* suomalainen todennäköisesti ajattelee keski-ikäistä miestä, kun taas *Veeti* herättäneen assosiaation *Jaria* huomattavasti nuoremmasta miehestä. Tällaiset assosiaatiot voivat olla suomalaisille yhteisiä, sillä niiden taustalla on nimimuoti: monet nimet tuntuvat tietyn ikäluokan nimiltä ja yhdistyvät siksi usein tietyn ikäisiin nimenkantajiin (Kiviniemi 2006: 168). Sosiaalisen intuition taustalla on siten tilastollisesti osoitettavia etunimien suosion vaihteluita. Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että *Jari* ei voisi olla myös esimerkiksi lapsen tai *Veeti* vanhuksen nimi.

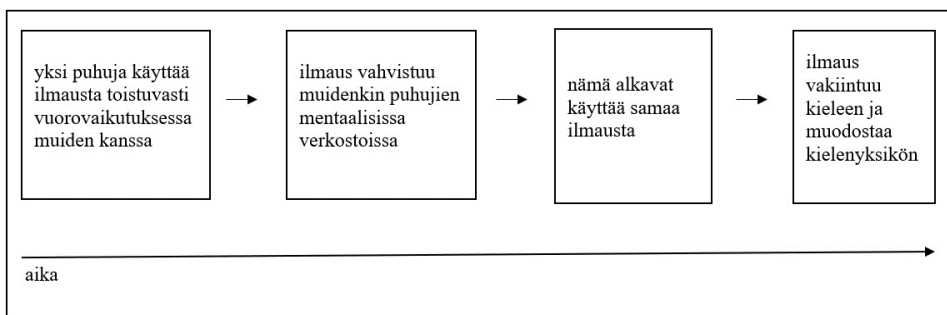
Se, että juuri etunimet ovat herkkiä appellatiivistumaan, voi johtua siitä, että yksittäiset etunimet ovat usein kielenpuhujille tutumpia kuin esimerkiksi paikanimet tai kaupalliset nimet, ja siitä, että ihmisten ja ihmisiin liittyvien ominaisuuksien kuvaileminen lienee ylipäänsä yleisempää kuin muunlaisten nimien tarkoitteiden. Lähes jokainen suomalainen tuntee tai ainakin tietää jonkun *Jarin*, ja siksi nimeen yhdistyvät assosiaatiot voivat olla eri puhujilla samansuuntaisia, kun taas paikannimi *Keljo* tai yritysnimi *Zaqq* todennäköisesti herättävät assosiaatioita vain niissä, jotka tuntevat nimen tarkoitteen. Toki on olemassa myös kaikille suomalaisille ainakin jossain määrin tuttuja paikannimiä (esim. *Helsinki*, *Lappi*) ja yritys- tai tuotenimiä (*Fazer*, *Elovena*).

Erilaiset assosiaatiot saattavat motivoida myös muiden kuin henkilönnimien appellatiivistumista, joskin tällaisten ilmausten käyttö rajoittuu usein tiettyyn puhujayhteisöön tai kontekstiin, ellei kyse ole koko kieliyhteisön tuntemasta nimestä tai laajalle levinneestä ilmauksesta. Esimerkiksi se, että ilmauksessa *Pupuhuhta on Jyväskylän Meri-Toppila* tarkoitetaan 'rauhatonta kerrostalolähiötä', lienee selvää vain niille, jotka tuntevat kyseiset lähiöt tai ainakin toisen niistä. Sen sijaan *huitsin nevada* ja *takahikiä* ovat vakiintuneet tarkoittamaan 'syrjäistä paikkaa'. *Nevadalla* ja *hikiällä* ei kuitenkaan sellaisenaan, ilman määritteitä, ole vastaavaa merkitystä. Vakiintuneiden ilmausten lisäksi myös satunnaisesti appellatiivisesti

käytetyt paikannimet voivat kuitenkin olla ymmärrettäviä koko Suomen kontekstissa. Esimerkki tällaisesta on lause *Presidenttiehdokas kiersi Savukosket ja Ilo-mantsit* (ks. Yli-Vakkuri 1986: 63–64). Vaikka lauseen kuulija ei tuntisikaan Savukoskea tai Ilomantsia, hän todennäköisesti ymmärtää lauseella tarkoitettavan sitä, että ehdokas on käynyt kampanjoimassa pienillä ja syrjäisilläkin paikkakunnilla. Todennäköisimmin appellatiivistuneena käytetään sellaisia paikannimiä, joilla on jonkinlainen sosiaalinen stigma tai prestiisiasema.

4.3.4 Appellatiivistuminen kognitiivisesta näkökulmasta

Kun pohditaan nimiin kytkeytyvien merkitysten roolia appellatiivistumisessa, kognitiivinen kielentutkimus tarjoaa toimivan lähestymistavan. Reszegin (2018: 33–36) mukaan appellatiivistuminen johtuu propreja käsittelevässä verkostossa tapahtuvista muutoksista, joissa assosiatiivisilla mekanismeilla, metaforalla ja metonymialla mutta myös analogialla on merkittävä rooli. Aiemman tiedon ja mentaalisten mallien avulla nimen voi hahmottaa appellatiivistuneeksi, ja siten on mahdollista muodostaa uusiakin ilmauksia. Tilannekonteksti ja oletukset puhe-kumppanin tiedoista ovat tärkeässä roolissa uusia ilmauksia muodostettaessa. Osa appellatiivistuneista ilmauksista on käytössä vain hetkellisesti, mutta ilmaukset saattavat myös vakiintua kielenkäyttöön. (Mp; ks. myös alaluku 4.3.1.) Kun kielenpuhuja alkaa käyttää uutta sanaa, siitä tulee hänelle itselleen kielenyksikkö. Se voi kuitenkin vakiintua leksikkoon vain siinä tapauksessa, että se leviää muidenkin kielenpuhujien keskuudessa (Langacker 1987: 62). Appellatiivistuneiden ilmausten vakiintumista kieleen havainnollistaa kuvio 3, jonka taustalla ovat Reszegin (2018: 35) ja Langackerin (1987: 62) havainnot.

Kuvio 3 Appellatiivistuneiden ilmausten vakiintuminen kieleen (ks. Sarhemia 2019: 253).

Kuvio 3 havainnollistaa sitä, miten appellatiivistuneet ilmaukset – samoin kuin muutkin uudet sanat – vakiintuvat kieleen sitä mukaa, kun ne leviävät yksittäisen

ihmisen puheesta laajemman joukon käyttöön. Esimerkiksi alaluvussa 4.3.2 mainittu *mono* tarkoitti alun perin vain tietynmerkkistä hiihtokenkää, mutta ihmiset alkoivat käyttää sitä muistakin hiihtokengistä, jolloin se vähitellen menetti propriusutensa kokonaan ja kielellinen yksikkö vakiintui leksikkoon. Vastaavasti olisi mahdollista – joskaan ei ehkä kovin todennäköistä – että alaluvussa 4.3.1 mainittu *yliviikari* vakiintuisi leksikkoon kielellisenä yksikkönä. Tähän voisi mahdollisesti vaikuttaa nimeen kuuluvien leksikaalisten elementtien *yli* ja *viikari* merkitys.

Monon appellatiivistuminen on esimerkki siitä, että kaupallisista nimistä tyyppillisesti appellatiivistuu juuri tietyn kategorian tunnetuimman edustajan nimi. Esimerkiksi englanniksi nenäliinasta voi käyttää yleisnimitystä *Kleenex* tunnetun tuotenimen mukaan (Clankie 2013: 28–29; Ruiz de Mendoza Ibáñez 2021: 219). Vastaavasti suomeksi se, että joku kertoo ottavansa päänsärkyyn *buranaa* ei välttämättä tarkoita, että hän ottaisi juuri Burana-valmistetta, vaan yhtä lailla hän saattaa käyttää ilmausta metonymisesti viittaamaan mihin tahansa ibuprofeeni-valmisteseen tai jopa mihin tahansa särkylääkkeeseen.

4.4 Näkökulmia appellatiivistumiseen

Edellä tarkastelluissa tutkimuksissa näkökulma on ollut appellatiivistumisen mekanismien selittämisessä. Seuraavaksi esittelen sellaisia tutkimuksia, joissa tarkastelun kohteena ovat tietyn tyyppiset appellatiivistuneet ilmaukset.

4.4.1 Appellatiivistuneen osan sisältävät yhdyssanat

Appellatiivistuneen nimen sisältäviä yhdyssanoja on tutkittu eri kielissä. Suomen ja unkarin lisäksi sellaisia on tutkimusten perusteella runsaasti ainakin saksassa ja ruotsissa. Kuten yhdyssanoja käsittelevässä osatutkimuksessani I, myös tässä alaluvussa esittelemissäni tutkimuksissa aineisto on kerätty erilaisista sanakirjoista.

Christian Schmitt (2009) tutkii saksankielisiä yhdyssanoja, joiden edusosana on appellatiivistunut henkilönnimi, ja tarkastelee sitä, millaisia ranskankielisiä vastineita sanoille on saksa–ranska-sanakirjoissa. Esimerkki tällaisesta yhdyssanasta on *Struwwelpeter* 'pörröpää', 'takkutukka' (*struwwelig* 'takkuinen' + *peter* < *Peter*). Schmittin (2009: 23) mukaan tällainen sanatyyppejä on luonteenomainen nimenomaan saksalle ja puuttuu ranskasta täysin, minkä vuoksi sanojen ranskankielisiä vastineita muodostetaan monin eri tavoin. Hän (2009: 24) kuitenkin huomauttaa, että ranskassakin on joitakin vastaavan kaltaisia sanaliittoilmauksia, kuten saksan *Zeitungsfritzen* 'toimittaja' (*Zeitung* 'sanomalehti' + *fritze* < *Fritz*) vastine *charlot le journaliste* (*charlot* < *Charles* + 'toimittaja'). *Fritze* onkin yleinen edusosa ihmiseen viittaavissa yhdyssanoissa, ja sen avulla muodostettuja yhdyssanoja käytetään etupäässä miehistä (Harsányi 2020: 131). Mihály

Harsányin (2020: 134) aineistossa esiintyy yli 500 erilaista *fritze*-loppuista yhdysanaa, joista yleisimpiä ovat *Werbefritze* 'mainosfritze' (*Werbe-* 'mainos-') ja *Pressefritze* 'lehdistöfritze' (*Presse* 'lehdistö').

Emma Sköldberg ja Maria Toporowska Gronostaj (2006) tarkastelevat ruotsinkielisiä appellatiivistuneen edusosan sisältäviä yhdyssanoja. Heidän aineistonsa on peräisin sekä yksikielisistä ruotsinkielisistä sanakirjoista että ruotsi–englanti–ruotsi-sanakirjoista. Kuten suomessa, myös ruotsissa appellatiivistuneen edusosan sisältävät yhdyssanat voivat viitata paitsi ihmisiin (esim. *latmaja* 'laiska'; *lat* 'laiska' + *maja* < *Maja*) myös esineisiin (esim. *sopmaja* 'roskis'; *sop* 'roskis' + *maja* < *Maja*). Usein yhdyssana tarkoittaa samaa kuin sen määriteosa yksinään, mutta on myös sanoja, jotka eivät tarkoita samaa kuin määriteosansa vaan jotakin siihen liittyvää. Esimerkiksi *bollkalle* tarkoittaa 'pallopoikaa [tennissessä]' (*boll* 'pallo' + *kalle* < *Kalle*) (Sköldberg & Toporowska Gronostaj 2006: 1195–1196). Kaksikielisissä sanakirjoissa appellatiivistuneen osan sisältävät yhdyssanat voidaan kääntää englanniksi joko jollain sopivalla appellatiivilla tai adjektiivilla mutta myös appellatiivistuneella ilmauksella. Esimerkiksi ruotsin *viktigpetterin* ('tärkeilijä'; *viktig* 'tärkeä' + *petter* < *Petter*) vastineina ovat muun muassa appellatiivistuneet *smart alec(k)* sekä *Jack-in-office* (mas. 1197).

Kaikkiaan sekä saksan että ruotsin appellatiivistuneen edusosan sisältävät yhdyssanat ovat hyvin samankaltaisia kuin suomen vastaavat ilmaukset. Esimerkiksi saksan *fritzeä* voi pitää suomen *mikon* kaltaisena yhdyssanan edusosana, jota käytetään etenkin erilaisten ammattien edustajien nimitysten muodostamisessa. Samoin kuin ruotsissa, myös suomessa appellatiivistuneen edusosan sisältävä yhdysana voi tarkoittaa samaa kuin määriteosansa tarkoite (*laiskajaakko*), ja yhdysana voi viitata paitsi ihmiseen myös esineeseen (*taskumatti*).

4.4.2 Appellatiivistuneen nimen sisältävät konstruktiot

Appellatiivistuneita nimiä käytetään erilaisissa konstruktioissa sekä suomessa että muissa kielissä. Edellä (alaluvuissa 4.2 ja 4.3.2) olen esitellyt suomen *tehdä Kekkoset* -konstruktion ja sen esikuvan, englanninkielisen *do an N_{prop}* -konstruktion (esim. *do a Chomsky*), joiden merkitys on kontekstisidonnainen ja viittaa johonkin mainitun henkilön tekemään asiaan. Esa Penttilän (2006: 84) mukaan englanninkielisessä konstruktiossa voi vastaavassa merkityksessä käyttää myös verbejä *pull* ja *perform*. Maureen Kosse (2021) tarkastelee englanninkielistä *pull a* [PROPER NAME] -konstruktiota, jota voidaan käyttää viittaamaan tietynlaiseen käytökseen. Hän analysoi konstruktion kahdenlaisia toteumia: *pull a Britney* sekä *pull a Karen*. *Pull a Britney* viittaa poptähti Britney Spearsiin, tarkemmin sanottuna metonymisesti Spearsin hermorumahdukseen ja sitä seuranneeseen päähän kaljuksi ajamiseen vuonna 2007. *Pull a Karen* taas ei viittaa kenenkään tiettyyn Karen-nimiseen henkilöön vaan tietynlaiseen sosiaaliseen identiteettiin (ks.

alaluku 4.4.3). Vaikka *pull a Britney* ja *pull a Karen* ovat funktioltaan samankaltaisia, ensin mainittu on merkitykseltään rajatumpi, koska se viittaa nimenomaan pään kaljuuksi ajamiseen eikä mihin tahansa Spearsin toimintaan (Kosse 2021: 8).

Monet appellatiivistuneen nimen sisältävät konstruktiot perustuvat metonymiaan tai metaforaan. Aina ei kuitenkaan ole selvää eikä edes oleellista, kummasta on kyse, ja konstruktio saattaa myös hyödyntää molempia, jolloin metonymia ja metafora toimivat ikään kuin ketjussa. Mario Brdar ja Rita Brdar-Szabó (2007) käyttävät termiä **metaftonyminen** (*metaphonymic*) tutkiessaan *det + X_{personal name} + of + y* -konstruktioita (esim. *the Mick Jagger of gardening*), sillä konstruktion merkitys on monitahoinen ja dynaaminen ja se hyödyntää sekä metaforaa että metonymiaa (metaftonymiasta appellatiivistumisen taustalla ks. myös Arnaud 2022: 7). Brdar ja Brdar-Szabó (2007) soveltavat myös kognitiivisen alueen käsitettä. Esimerkin *Mick Jagger* assosioituu rock-musiikin kognitiiviseen alueeseen, mutta esimerkikikonstruktiossa sitä käytetään täysin toisella kognitiivisella alueella. Ilmauksen voi ymmärtää vain, jos on selvää, mikä on *Mick Jaggerin* suhde sen ensisijaiseen kognitiiviseen alueeseen. (Mas. 130.) Vastaavaan tulokseen on tullut myös henkilönnimiä erilaisissa konstruktioissa tutkinut Barbara Dancygier (2011), joka tosin käyttää kognitiivisen alueen käsitteen sijaan Charles Fillmoren (1985) kehysemantiikan mukaista termiä **kehys** (*frame*). Dancygierin (2011: 230) mukaan henkilönnimen sisältävää konstruktioita ei voi ymmärtää ymmärtämättä oikeaa kehystä. Sekä Brdar ja Brdar-Szabó (2007) että Dancygier (2011) ottavat kantaa myös erisnimen merkitykseen ja siihen, miten tämänkaltaisten konstruktioiden tutkiminen voi selventää erisnimen semantiikkaa. Palaan heidän ajatuksiinsa seuraavassa pääluvussa, jossa pohdin erisnimen merkitystä.

4.4.3 Appellatiivistunut etunimi sosiaalisen identiteetin ilmentäjänä

Osassa appellatiivistuneita nimiä käsittelevistä tutkimuksista huomio on tietyissä yksittäisissä ilmauksissa tai ilmausryhmissä, joita käytetään tietynlaisista ihmisistä. Esimerkiksi viime vuosina nopeasti levinnyt alun perin amerikkalainen ilmaus *Karen* tarkoittaa rasistisesti käyttäytyvää keskiluokkaista ja keski-ikäistä valkoihoista naista. *Karenia* käytetään pejoratiivisesti tietynlaisista ihmisistä, ja siten se ilmentää stigmatisoitua sosiaalista identiteettiä. (Garcés-Conejos Blitvich 2022: 14–15; ks. myös Williams 2020; Maragh-Lloyd 2021.)

Karenin kanssa samantapainen, vaikkakin merkitykseltään eroava ilmaus on saksan *Lisa*. Sitä voidaan käyttää nuorista saksalaisista keski- tai yläluokkaisen perheen tyttäristä, jotka viettävät välivuoden tyyppillisesti Australiassa, alkavat sen myötä käyttää tavanomaista enemmän englanninkielisiä ilmauksia ja saattavat jopa väittää osittain unohtaneensa äidinkieltensä saksan. *Lisaa* voidaan käyttää

joko sellaisenaan tai muodossa *Lisa aus Australien* ('Lisa Australiasta'). (Heyd 2022.)

Sekä *Karenia* että *Lisaa* käytetään tyypillisesti sosiaalisessa mediassa, ja niiden käytöllä ilmaistaan kielteistä asennoitumista niiden edustamiin ihmistyyppeihin. Vaikka *Karen* on englannin ja *Lisa* saksan ilmaus ja niitä käytetään eri ikäluokan ihmisistä, niillä on myös paljon yhteistä ja ne kantavat samankaltaisia merkityksiä (Heyd 2022: 277). Suomenkielisistä ilmauksista lähimmän vertailukohdan niille tarjoaa osatutkimuksessa III tarkastelemani *jonne*. Vaikka *jonnea* voidaan *jonnet ei muista* -konstruktiossa käyttää nostalgisointiin ilman kielteistä affektia, sitä on sekä konstruktion osana että konstruktiosta irrallaan mahdollista käyttää myös pejoratiivisesti ilmaisemaan stigmatisoitua sosiaalista identiteettiä. Lisäksi se on internetissä syntynyt ja siellä paljon käytetty ilmaus, ja se viittaa tiettyyn sukupuoleen ja tietynikäisiin ihmisiin (ks. Hämäläinen L. & Sarhema 2022; Sarhema & Hämäläinen L. 2022.)

Etunimien käyttöä tietynlaisen sosiaalisen identiteetin ilmaisemiseen on tutkittu myös kielitieteen ulkopuolella sosiologisessa incel-tutkimuksen viitekehityksessä. *Incel* (*involuntary celibate* 'tahdonvastainen selibaatti') viittaa nuoriin miehiin, jotka eivät tahdostaan huolimatta onnistu löytämään seksuaalista suhdetta ja ilmaisevat turhautumisensa internetin keskusteluyhteisöissä (O'Malley, K. Holt & T. Holt 2022: NP4983). Incel-retoriikassa käytetään etunimeä *Stacy* kuvaamaan hyvin naisellista, viehättävää ja pinnallista naista, etunimeä *Becky* kuvaamaan jossain määrin viehättävää naista, joka joko pyrkii taistelemaan itseään viehättävämpiä miehiä tai luottaa feminismiin päästäkseen sen yli, ettei saa samoja miehiä kuin Stacy, sekä etunimeä *Chad* kuvaamaan miestä, jonka seksuaalista vetovoimaa ja sosiaalista statusta incel-miehet kadehtivat (Menzie 2022: 72–73).

Internetin ja etenkin sosiaalisen median myötä tiedonkulku ja siten myös uusien ilmausten leviäminen on nykyään hyvin nopeaa, ja ilmaukset leviävät myös kielestä toiseen. On mahdollista ja jopa todennäköistä, että vastaisuudessa syntyy uusia *karenin*, *chadin* ja *jonnen* kaltaisia ilmauksia ja että englanninkieliset ilmaukset leviävät englannista muihin kieliin, myös suomeen. *Karenia* käytetään suomessakin, ja sille on esitetty myös suomenkielisiä vastineita (Pyhalahti 2021). Myös *chad* on käytössä suomenkielisissä verkkokeskusteluissa. Koehaku Suomi24-korpuksessa (City Digital Group 2021) osoittaa, että sitä on käytetty vastaavassa merkityksessä Suomi24-keskustelupalstalla vuodesta 2016 lähtien yhteensä 45 kertaa (esimerkki 10).

- (10) Miehenä saa tuhat matchia kuussa jos on kasvoiltaan ja keholtaan joku top 0,5 % **chad**.

On tietysti kulttuurisidonnaista, millaisille sosiaalisille identiteeteille ylipäänsä koetaan tarvittavan oma sanansa. Esimerkiksi välivuoden viettäminen Australiassa ei Suomessa ole erityisen tyypillistä, minkä vuoksi on vaikea kuvitella saksan ilmauksen *Lisa aus Australien* saavan suomenkielistä vastinetta. Sen sijaan *chadin* esiintymistä suomenkielisissä verkkokeskusteluissa saattaa selittää se, että tämänkaltaisen sosiaalisen identiteetin edustajalle on tarvittu oma sanansa, ja se on lainattu suoraan englannista appellatiivistuneena.

Se, että tietynlaisista ihmisistä ja sosiaalisista identiteeteistä käytetään etunimeä – tai oikeastaan appellatiivistunutta ilmausta – viittaa siihen, että etunimet eivät ole semanttisesti tyhjiä. Pohdinkin seuraavassa luvussa sitä, onko erisnimellä merkitystä ja millainen se on.

5 Erisnimen merkityksestä

Erisnimen merkitys on kautta aikojen ollut yksi onomastiikan keskeisistä kysymyksistä. Luon seuraavaksi aiheesta kokonaiskatsauksen (5.1) joitakin keskeisiä tutkimuksia referoimalla ja erityisesti kognitiivisen kielentutkimuksen piiriin kuuluviin näkemyksiin keskittymällä, minkä jälkeen arvioin sitä, mitä annettavaa appellatiivistumisen tutkimuksella on erisnimen ja etenkin etunimen merkitystä käsittelevälle pohdinnalle (5.2).

5.1 Onko nimellä merkitystä?

Kysymystä siitä, onko erisnimellä merkitystä ja millainen se on, ovat pohtineet filosofit, kielitieteilijät ja nimistöntutkijat vuosisatojen ajan. Usein aihetta käsittelevissä kirjoituksissa nostetaan esiin kahden 1800-luvun filosofin, John Stuart Millin ja Gottlob Fregen, näkemykset erisnimen merkityksestä. Mill (2006 [1843]: 33–34) ei nähnyt nimellä olevan merkitystä, vaan hänen mukaansa nimet yksinkertaisesti denotoivat yksilöitä. Fregen (1970 [1892]: 61) mukaan taas erisnimellä on merkitys ja nimen voi nähdä edustavan viittauskohdettaan (Millin ja Fregen näkemysten vertailusta ks. esim. Khoa 2022: 43; laajemmin erisnimen merkityksen tutkimuksen historiasta ks. Coates 2006: 357–366). 1900-luvulla nimistöntutkijoiden kannat vaihtelivat näiden kahden näkemyksen välillä (ks. Sjöblom 2004: 80–82; Sjöblom 2006b: 51–59). Tällä vuosituhanella Millin kannalla on ollut esimerkiksi Richard Coates (2006) ja Millin näkemystä vastaan muun muassa Rolf Hedquist (2005). Coatesin (2006: 364) mielestä erisnimellä ei ole merkitystä, mutta siitä huolimatta sillä on viittauskohde, se voi pitää sisällään monenlaista sosiaalista tietoa ja sen etymologia voi olla läpinäkyvä. Hedquist (2005) puolestaan argumentoi erisnimen merkityksen puolesta. Hän perustelee väitettään kahden kyselytutkimuksensa tuloksilla, joiden mukaan kyselyiden vastaajat yhdistivät tiettyihin nimiin hyvin samankaltaisia ominaisuuksia. Hedquistin (2005: 175) mukaan sekä appellatiivien että *proprien* merkitys koostuu komponenteista, ja esimerkiksi *Alma*-nimen merkityskomponentteja ovat muun muassa elollinen, inhimillinen ja naispuolinen. Hedquist (2005: 173) kuitenkin huomauttaa Holger Sørensenin (1963: 65) kritisoivan erisnimen merkityksen puolustajia siitä, että nämä eivät tee eroa kielellisen ja ei-kielellisen tiedon välille.

Kielellisen ja ei-kielellisen tiedon erottamattomuus merkityksenmuodostuksessa on yksi kognitiivisen semantiikan peruslähtökohdista. Kognitiivinen kielen tutkimus tarjoaakin hedelmällisen lähestymistavan erisnimen semantiikan tarkasteluun. Paula Sjöblomin (2004: 83) mukaan kognitiivinen näkökulma on hyödyllinen etenkin tarkasteltaessa erisnimen merkitystä synkronisesti eikä pelkästään etymologisesti, ja sen avulla voi selittää esimerkiksi nimen käyttöalan muutoksia. Sjöblomin (2006a: 67) mukaan erisnimen ja yleisnimen ainoa semanttinen ero on se, että erisnimi yksilöi ja yleisnimi luokittelee. Staffan Nyström (2016) puolestaan kuvaa nimeä monimutkaisen mentaalisen prosessin tulokseksi. Kun nimi kuullaan tai sitä käytetään, aivoissa aktivoituu prosessi, jossa yhdistyvät muun muassa muistot ja kielelliset kyvyt. Siten hänen mukaansa olisi outoa väittää, ettei nimellä ole merkitystä. Propreja ja appellatiiveja ei Nyströmin mukaan pitäisikään tarkastella toisistaan erillisinä vaan saman mentaalisen verkoston osina. (Nyström 2016.)

Nimistöntutkimuksessa erisnimen merkitystä on tarkasteltu monista näkökulmista. Ensinnäkin nimellä voi olla **leksikaalinen** tai **etymologinen merkitys** (Ainiala ym. 2008: 34, Nyström 2016). Esimerkiksi *Pitkäsilta* on Helsingin Kruununhaasta Hakaniemeen kulkevan sillan nimi, ja se koostuu helposti ymmärrettävistä osista (*pitkä* + *silta*). Nimellä voi olla myös **presuppositionaalisia merkityksiä**, joihin kuuluu **kategoriamerkitys**, **assosiatiivinen merkitys** sekä **affektiivinen merkitys**. Kategoriamerkityksellä tarkoitetaan tietoa siitä, mihin nimikategoriaan nimi kuuluu: onko kyse esimerkiksi paikan- vai henkilönimestä tai miehen- vai naisennimestä. Assosiatiivisia (tai konnotatiivisia) merkityksiä ovat ne mielleyhtymät, joita tietty nimi herättää, ja ne voivat olla eri ihmisillä hyvinkin erilaisia. Affektiiviset merkitykset puolestaan ovat nimiin kytkeytyviä positiivisia tai negatiivisia tunnepohjaisia assosiaatioita. (Ainiala ym. 2008: 27, 35; Nyström 2016.) Tarkasteltaessa etunimien appellatiivistumista leksikaalinen merkitys ei yleensä ole oleellinen, sillä aineistoni perusteella appellatiivistuneet nimet ovat tyypillisesti opaakkeja eli läpinäkymättömiä, eikä niiden alkuperäinen etymologinen merkitys selitä appellatiivistumista.¹¹ Erilaiset presuppositionaaliset merkitykset sen sijaan ovat appellatiivistumisen tarkastelussa keskeisiä.

Etunimen semantiikkaa voi lähestyä myös nimervalinnan näkökulmasta. Suomessa lapsen nimi tulee ilmoittaa Digi- ja väestötietovirastolle kolmen kuukauden sisällä syntymästä (Etu- ja sukunimilaki 2017/946), joten lasta ei välttämättä nimitä heti syntymän jälkeen. Toisinaan vanhemmat ovat suunnitelleet lapselle tiettyä nimeä mutta päätyvätkin vaihtamaan suunnitellun nimen, koska lapsen ulkonäkö ei heidän mielestään vastaa nimeä (Ojala 2017: 58). Lapselle on saatettu

¹¹ Poikkeuksen muodostavat *veikko*-edusosan sisältävät yhdyssanat (esim. *siipiveikko*), sillä etunimen *Veikko* alkuperänä on 'veljeä' merkitsevä appellatiivi *veikko*.

suunnitella nimeksi vaikkapa *Lenniä*, mutta koska lapsi ei tuoreen äidin mielestä näytäkään *Lenniltä*, lopulta nimeksi valitaan jokin muu. Vastaavasti vanhemmat saattavat lapsen syntymän jälkeen ajatella lapsen ulkonäön vastaavan valittua nimeä hyvin (Ojala 2017: 58; Vuononvirta 2023: 54). Jos nimellä ei olisi lainkaan merkitystä, tällainen ei olisi mahdollista. Tokikaan nimen merkitys ei ole kaikille sama, ja siihen vaikuttaa ainakin nimen äänneasu kuin myös se, tunteeiko nimenantaja samannimisiä ihmisiä ja millaisia assosiaatioita nimiin tämän vuoksi yhdistyy.

Myös Langacker (2008: 316–318) on sitä mieltä, ettei erisnimi voi olla vailla merkitystä. Erisnimen merkitys on kuitenkin usein hyvin skemaattinen. Nimeen sisältyy konventionaalista tietoa esimerkiksi nimenkantajan sukupuolesta – toisin sanoen kategoriamerkitys – ja lisäksi tunnetun nimenkantajan nimi, esimerkiksi *George Washington*, ei pelkästään viittaa tiettyyn henkilöön vaan aktivoi monenlaista tietoa, jota kuulijalla on nimenkantajasta. Langackerin mukaan keskeinen kysymys ei siten olekaan se, onko nimellä merkitystä, vaan se, millainen sen merkitys on. Hänen mukaansa yksi kognitiivinen alue erisnimen merkitystaustan matrisissa on kognitiivinen malli, johon sisältyy tietoa siitä, miten nimeä käytetään tiettyssä sosiaalisessa ryhmässä (esimerkiksi perhepiirissä tai yhteiskunnassa). Jos ryhmässä on vain yksi *Jussi*, tämän ryhmän kontekstissa *Jussi*-nimen voi nähdä edustavan tyypin 'Jussi-niminen henkilö' ainoaa toteumaa (ks. myös Van Langendonck 2007: 173–175). Keskeistä *Jussin* merkitykselle onkin juuri määrittely 'Jussi-niminen henkilö'. Tämä ei kuitenkaan ole pelkästään erisnimien ominaisuus: yhtä lailla esimerkiksi *kynän* tyypin kuvaukseen kuuluu määrittely 'esine, jota kutsutaan kynäksi'. Keskeinen erottava tekijä appellatiivien ja proprien merkityksessä on Langackerin mukaan sen sijaan se, että proprilla on tiettyssä kontekstissa vain yksi viittauskohde, eli toisin sanoen tyypillä on vain yksi toteuma. On kuitenkin mahdollista, että jossain kontekstissa on monta saman nimen kantajaa (esimerkiksi lauseessa *Tunnen kolme Jussia*). Tällöin tyypillä 'Jussi-niminen henkilö' onkin useampi toteuma eli nimi käyttäytyy appellatiivin tavoin. Langackerin mielestä tämä on mahdollista siksi, että tällaisissa tapauksissa nimi itse asiassa on appellatiivi. (Langacker 2008: 316–318; ks. myös Langacker 1991: 58–60.) Langackerin (1991: 59) mukaan nimen tulkintaa appellatiiviksi tällaisissa tapauksissa puoltaa se, että nimenkantajat voi erottaa toisistaan erilaisilla kuvaavilla ilmauksilla, kuten relatiivilauseilla tai englannissa määräisellä artikkelilla *the*. Jos tiettyssä kontekstissa on puhe useammasta samannimisestä henkilöstä, voidaan esimerkiksi sanoa *Jussi, joka pelaa jääkiekkoa* tai *Jussi, joka meni naimisiin serkkuni kanssa*.

Oman näkemykseni mukaan erisnimen merkityksessä keskeisiä ovat erilaiset presuppositionaaliset merkitykset. Usein nimestä voi päätellä, mihin nimikategoriaan se kuuluu, ja tiedot nimestä sekä saman nimen kantajista herättävät erilaisia assosiaatioita, jotka vaikuttavat siihen, millaisena nimi nähdään. Lisäksi keskeistä

nimen merkityksessä on sen funktio: prototyypillisesti nimeä käytetään yksilöintiin. Näkemykseni tulee siten lähelle Langackerin (1991: 58–60; 2008: 316–318), Sjöblomin (2004; 2006a) sekä Nyströmin (2016) kantaa nimen merkityksestä. En kuitenkaan yhdy Langackerin (2008: 318) näkemykseen siitä, että *Jussi* edellä mainitussa lauseessa olisi yksiselitteisesti appellatiivi, sillä kyseisessä lauseessa *Jussi* viittaa kolmeen tiettyyn nimenkantajaan, eikä sitä siten ole mielekästä pitää appellatiivina. Enemmänkin on kyse siitä, että proprinen lemma yhdistetään kolmeen eri henkilöön ja siten tyypillä ’Jussi-niminen henkilö’ on tässä kontekstissa kolme erillistä toteumaa. Se, että nimenkantajien erottamiseen voidaan käyttää relatiivilauseita tai määrittäviä, ei siten nähdäkseni tee *Jussista* appellatiivia tällaisessa kontekstissa. Kyse on pikemminkin siitä, että jotta erisnimi voisi toteuttaa yksilöintitehtävänsä, saman nimen kantajat täytyy pystyä erottamaan toisistaan, ja siihen käytetään erilaisia kielellisiä keinoja. Erisnimen merkitystä ei siis ole tarpeen ajatella siten, että erisnimestä puuttuisi jotakin, vaan siten, että sen prototyyppinen tehtävä on toisenlainen kuin appellatiivin. Vastaavasti esimerkiksi persoona- ja demonstratiivipronominien tehtävä on deiktinen viittaaminen, ja se, mihin tarkoitteeseen ne kulloinkin viittaavat, riippuu puhetilanteesta (Langacker 2008: 277).

Nimistöntutkimuksessa erisnimiä on perinteisesti pidetty yksiviitteisinä eli **monoreferentiaalisina** (ks. esim. Coates 2023: 24–25; vrt. Leino U. 2023: 92). Se tarkoittaa sitä, että erisnimillä on nähty olevan vain yksi tarkoite, eli että esimerkiksi kahden Jussin kohdalla kyse on kahdesta eri nimestä. Näkemykseni mukaan erisnimiä ei kuitenkaan ole mielekästä pitää monoreferentiaalisina, vaan on luontevampaa ajatella Van Langendonckin (2007: 6–7) mukaisesti, että sama proprinen lemma yhdistetään kahteen eri nimenkantajaan. Siten samalla nimellä – tai oikeastaan samalla proprisella lemmalla – voi olla useita tarkoitteita.

Kuten alaluvussa 4.4.2 kävi ilmi, myös Brdar ja Brdar-Szabó (2007) sekä Dancygier (2011) ottavat kantaa erisnimen semantiikkaan ja siihen, miten metonymian henkilönimen sisältävien konstruktioiden tutkiminen voi selvittää erisnimen merkitystä. Brdarin ja Brdar-Szabón (2007: 128) mukaan erisnimen merkitystä ei voi tiukasti määritellä sen käyttökontekstin ulkopuolella, vaan sen merkityksen tulkinnassa on aina mukana kaikki käytettävissä oleva maailmantieto monitahoisina taustamatriiseina. Yhdyn tähän näkemykseen. Dancygier puolestaan hyödyntää kehyksen käsitettä erisnimen merkitystä pohtiessaan ja toteaa, että erisnimen metonyminen käyttö on tietyn kehyksen metonymistista käyttöä. Kehys ei hänen mukaansa kuitenkaan voi olla erisnimen ”merkitys”, vaan kyse on siitä, että erisnimen käyttö aktivoi tietyn kehyksen. Jotta voi ymmärtää erisnimen, on välttämätöntä ymmärtää se kehys, jossa nimeä käytetään. (Dancygier 2011: 230.)

Vaikka sekä Brdarin ja Brdar-Szabón (2007) että Dancygierin (2011) argumentointi perustuu appellatiivisesti käytettyjen erisnimien analyysiin, heidän tutkimuskohteensa eroavat osatutkimusteni tutkimuskohteista, sillä he tarkastelevat metonymisia ilmauksia, joiden pohjana on tunnettu nimenkantaja. He eivät siis analysoi ilmauksia, jotka ovat vakiintuneet leksikkoon yleisnimenä. Pohdin seuraavassa alaluvussa sitä, mitä annettavaa etunimien appellatiivistumisen tutkimisella on keskusteluun nimen merkityksestä.

5.2 Etunimen merkitys ja appellatiivistuminen

Appellatiivistumisen tutkiminen sekä etunimien ja niistä appellatiivistuneiden ilmausten välisen suhteen pohdinta tarjoaa yhden lähestymistavan erisnimen semantiikkaan. Kuten edellä on käynyt ilmi, erisnimen ja yleisnimen eroa voi luonnehtia siten, että siinä missä yleisnimellä voidaan ilmaista joko tyyppiä tai toteumaa, erisnimi viittaa tavallisesti tiettyyn nimenkantajaan ja ilmaisee siten tyyppin ainoaa toteumaa (ks. Langacker 2008: 317). Prototyypillisesti yleisnimi siis luokittelee ja erisnimi yksilöi. Jos nimeä kuitenkin käytetään appellatiivisesti, sen merkitystä voi lähestyä samoin kuin yleisnimen tai minkä tahansa muun kielellisen ilmauksen merkitystä.

Kognitiivisessa kielentutkimuksessa kielellisen ilmauksen merkityksen nähdään hahmottuvan kuviona taustaa vasten (ks. luku 3.1). Taustan muodostaa kognitiivisista alueista muodostuva matriisi, jota vasten kuvio hahmottuu. Jos erisnimeä käytetään siten, ettei se viittaa tiettyyn nimenkantajaan, sen merkityksen voi nähdä rakentuvan vastaavasti kuin yleisnimen. Jos kuviona on esimerkiksi etunimi *Ritva* ilman erityistä kontekstia, merkitystaustaan sisältyy ainakin tieto siitä, että kyseessä on suomalainen etunimi, joka on naisennimi (ks. Langacker 2008: 316). Lisäksi tieto etunimien ajallisesta suosionvaihtelusta kertoo, että *Ritva* on tyyppillisesti keski-ikä ohittaneiden nimi. Kaikkien näiden seikkojen on mahdollista tulkita sisältyvän nimen merkitystaustaan.¹² Erisnimen merkitystaustaan sisältyvä tieto helpottaa merkitystulkintaa, jos nimeä käytetään appellatiivisesti. Suomalainen ymmärtää helposti esimerkiksi lauseen *Verovirasto on täynnä ritvoja*¹³, vaikkei appellatiivistunut *ritva* olisikaan entuudestaan tuttu. Kuvitteelli-

¹² Hedquist (2005) kuvaa nimien merkityksen rakentumista jossain määrin samalla tavalla. Hän ei kuitenkaan hyödynnä kognitiivisen semantiikan käsitteitä vaan sanoo merkityksen koostuvan komponenteista. Ilmeisesti hän nojaa klassiseen komponenttianalyysiin, jonka mukaan merkitys koostuu välttämättömistä ja riittävästä ominaisuuksista (Nida 1975: 32–33; ks. myös Katz & Fodor 1963). Olen samaa mieltä Hedquistin kanssa siitä, että erisnimellä on merkitys, mutta nähdäkseni kognitiivinen semantiikka tarjoaa komponenttianalyysia uskottavamman lähestymistavan erisnimen semantiikan tarkasteluun.

¹³ Esimerkki on peräisin Urbanista sanakirjasta (2023).

nen esimerkki *Verovirasto on täynnä minnoja* suuntaisi ajatukset *ritvoja* nuorempiin naishenkilöihin ja *Verovirasto on täynnä nooia* vielä *minnojakin* nuorempiin mieshenkilöihin, sillä tieto nimien ajallisesta suosionvaihtelusta ohjaa ajattelemaan, että *Minna* on tyypillisesti keski-ikäisten naisten ja *Nooa* nuorten poikien nimi. Kaikissa näissä lauseissa esiintyvät etunimet ovat selvästi appellatiivistuneita, eivätkä ne siten viittaa tiettyyn yksilöön. Siitä huolimatta tällaiset merkitystulkinnat ovat mahdollisia, koska nimien merkitystaustamatriiseissa yhdistyy tietoa kyseisistä nimistä nimenomaan propreina, esimerkiksi niiden ajallisesta suosionvaihtelusta. Merkitystaustamatriisi rakentuu aiemmista tiedoista ja voi olla osin subjektiivinen ja osin konventionaalinen (Reszegi 2023: 10). Esimerkkien nimet tulkitaan tarkoitekategoriansa prototyypisiksi edustajiksi (ks. Taylor 2003: 45). *Ritva* tulkitaan siten prototyypiseksi keski-ikäisen ohittaneen naisen nimeksi, *Minna* prototyypiseksi keski-ikäisen naisen nimeksi ja *Nooa* prototyypiseksi nuoren pojan nimeksi.

Kuullessaan nimen kuulija erottaa kielellisen ilmauksen syntaksin ja tekstuaalisen rakenteen sekä tilannekontekstin ja maailmantiedon perusteella, käytekäänkö nimeä proprisesti vai appellatiivisesti. Silloin kun erisnimeä käytetään yksilöivästi, esimerkiksi lauseessa *Ritva on jo syönyt*, nimen ja nimenkantajan välinen viittaussuhde aktivoituu.¹⁴ Tulkittaessa, mitä *Ritva* merkitsee tässä lauseessa, keskeistä onkin nimen ja nimenkantajan välinen viittaussuhde (ks. Sjöblom 2004: 83). Tällaisen lauseen kuulija todennäköisesti tietää, keneen tai mihin *Ritva* viittaa, jolloin *Ritva* ei siinä kontekstissa enää merkitsekään keski-ikäisen ylittänyttä naista vaan tiettyä nimenkantajaa, joka voi yhtä lailla olla 3-vuotias pikkutyttö tai vaikkapa perheen koira.

Etunimien ja appellatiivistuneiden ilmausten semantiikan tarkastelussa voi hyödyntää myös intension ja intensionaalisen merkityksen käsitettä. Näen intensionaalisen merkityksen ennen kaikkea ilmauksen käsitteellisenä sisältönä. Kuten edellisessä alaluvussa kävi ilmi, erisnimen merkitys ja siten myös käsitesisältö on hyvin skemaattinen. Nimestä voi tavallisesti päätellä, mihin nimikategoriaan se kuuluu (etunimi, sukunimi, kadunnimi jne.), ja etunimien kohdalla kenties sukupuolen (*Jonne* vrt. *Jonna*), prototyypisen nimenkantajan ikäluokan (*Ritva* vrt. *Oona*) sekä mahdollisesti joitakin kulttuuritekijöitä, kuten sen, että nimi kuuluu suomenkieliseen etunimijärjestelmään (*Urpo* vrt. *Urban*). Appellatiivien ja adjektiivien käsitesisältö sen sijaan on tyypillisesti spesifimpi, ja siksi ne voivat kuvata tarkoitettua eri tavoin ja tarkemmin kuin proprit. Appellatiivistumisessa etunimeen yhdistyy spesifiä käsitesisältöä, ja tässä prosessissa nimen assosiatiiviset merkitykset voivat olla keskeisiä. Se, että *urpolla* tarkoitetaan tahallaan typerästi

¹⁴ Huomionarvoista on myös se, että esimerkeissä *Verovirasto on täynnä ritvoja* ja *Ritva on jo syönyt* nimen syntaktinen ympäristö on erilainen (esim. sanajärjestys, numerus, sijamuoto), mikä osaltaan ohjaa tulkintaa joko propriksi tai appellatiiviksi.

käyttäytyvää (ks. luku 6.2), johtuu siten siitä, että etunimeen on ensin yhdistynyt ja lopulta konventionaalistunut appellatiivistyypistä, affektista käsitesisältöä. Vaikka nimen *Urpo* merkitystä – tai etunimien merkitystä ylipäänsä – ei olisi mielekästä kuvata esimerkiksi sanakirjassa, appellatiivistuneen *urpon* merkityksen kuvaus on ainakin jossain määrin mahdollista. Esimerkiksi *Kielitoimiston sanakirjassa* (KS) sanaa kuvataan arkiseksi ja sen merkitystä luonnehditaan sanoilla 'hölmö', 'typerä' ja 'mäntti'.

Uunoa, taunoa ja urpoa tarkastelevassa artikkelissa 4 tutkin muun ohessa sitä, miten kyselyinformantit hahmottavat nimen ja appellatiivistuneen ilmauksen välisen suhteen. Tutkimuksestani käy ilmi, että osa vastaajista pitää nimeä ja appellatiivistunutta ilmausta täysin erillisinä ja vailla mitään varsinaista kytköstä, kun taas osa näkee niiden välisen suhteen todellisena ja olemassa olevana. Tämä osoittaa, että esimerkiksi *urpon* merkitystulkinnassa joidenkin kielenpuhujien kohdalla osana merkitystaustaa hahmottuu myös tieto siitä, että ilmaus on alun perin etunimi, ja mahdollisesti myös ne assosiaatiot, jotka kytkeytyvät samannimisiin nimenkantajiin. Vastaavasti nimeen *Urpo* yhdistyy tieto sen appellatiivistuneen vastineen merkityksestä. Toisten vastaajien kohdalla nämä seikat eivät ainakaan tietoisesti kuulu siihen tietoon, jota vasten nimen tai appellatiivistuneen ilmauksen merkitys hahmottuu. Appellatiivistumisen jälkeen *Uunon, Taunon* ja erityisesti *Urpon* suosio ensimmäisenä etunimenä on laskenut (Sarhema 2021: 126). Vaikka on mahdollista, että tämä johtuu ainakin osittain tavanomaisesta nimien ajallisesta suosionvaihtelusta, myös nimien appellatiivistuminen pejoratiiviseen merkitykseen on todennäköisesti vähentänyt näiden nimien valintaa. Siten on oletettavaa, että *uunoon, taunoon* ja *urpoon* kytkeytyvät kielteiset assosiaatiot yhdistyvät myös etunimiin *Uuno, Tauno* ja *Urpo*.

Yhteenvetona voi todeta, että appellatiivistuneiden ilmausten taustalla olevat etunimet vaikuttavat appellatiivistuneiden ilmausten merkitykseen, mutta myös appellatiivistuneet ilmaukset vaikuttavat niiden pohjana olevien etunimien merkitykseen. Etunimi ja vastaava appellatiivistunut ilmaus on siten mahdollista tulkita samaksi polyseemiseksi sanaksi, jota käytetään yhdessä kontekstissa yksilöivästi ja toisessa kontekstissa luokittelevasti. Appellatiivistuneiden nimien käytön voikin katsoa edustavan polysemiaa.

6 Osatutkimusten tulokset ja arviointi

Seuraavassa kuvaan ja arvioin osatutkimusteni keskeisiä tuloksia. Käsitteelen kutakin osatutkimusta omassa alaluvussaan. Koko tutkimuksen kattavia laajempia tutkimustuloksia tarkastelen luvussa 7.

6.1 Appellatiivistuneen osan sisältävät suomen- ja unkarinkieliset slangiyhdyssanat

Osatutkimuksessa I (artikkelit 1 ja 2) tarkastelen sellaisia suomen- ja unkarinkielisiä slangiyhdyssanoja, joiden edus- tai määriteosa on appellatiivistunut etunimi. Analysoin artikkeleissa samaa aineistoa, mutta artikkelit eroavat toisistaan tutkimuskysymyksiltään ja täydentävät siten toisiaan. Artikkelissa 1 tarkastelen appellatiivistumisen motivaatiota, kun taas artikkelissa 2 tutkimuskohteena ovat yhdyssanojen rakenne ja merkitys. Vaikka aineistona on sekä suomen- että unkarinkielisiä yhdyssanoja, tutkimukseni pääpaino on suomenkielisten ilmausten analyysissä, minkä vuoksi käsitteelen seuraavassa pääosin suomenkielisiä aineistoimerkkejä.

Artikkelissa 1 tutkin sitä, miksi tietyt nimet appellatiivistuvat yhdyssanan osana. Vaikka läheskään aina appellatiivistumisen motivaatio ei ole selvä, analyysi osoittaa, että taustalla voivat vaikuttaa äännerakenne, metafora, metonymia, konnotaatiot sekä joku todellinen tai fiktiivinen henkilö.

Sekä suomen- että unkarinkielisessä aineistossa äännerakenne motivoi usein appellatiivistumista. Yhdyssanan edus- ja määriteosassa voi olla alku-, sisä- tai loppusointua, kuten ilmauksissa *kellokalle* 'työntutkija' ja *parkkipirkko*. Esimerkki metaforan – tarkemmin sanottuna personifikaation – motivoimasta appellatiivistuneen osan sisältävästä yhdyssanasta on *rosvoroope* 'pankkikortin ahmaiseva pankkiautomaatti'. Vaikka ilmauksen taustalla lienee elokuva *Rosvo-Roope* sekä laulu *Balladi Rosvo-Roopesta*, ilmauksessa hyödynnetään myös personifikaatiota. Personifikaatiossa eloton olio saa inhimillisiä ominaisuuksia (Kövecses 2010: 39), ja koska *rosvoroope* sisältää appellatiivistuneen nimen, pankkiautomaatin toiminta käsitteistetään ihmisen toiminnan kaltaisena.

Toisinaan appellatiivistuneen ilmauksen taustalla on todellinen tai fiktiivinen henkilö. Esimerkiksi yhdyssanan *tomppamesta* 'homoseksuaalien suosima

paikka' määriteosa *tomppa* 'homoseksuaali' pohjautuu homoeroottista kuvataidetta tehneen taiteilijan Touko Laaksosen eli Tom of Finlandin taiteilijanimeen. Vaikka ilmauksen taustalla ei ole Laaksosen virallinen nimi vaan taiteilijanimi, se pohjaa silti todelliseen henkilöön. Esimerkki fiktiivisen hahmon nimen motivoimasta ilmauksesta taas on *vanjaeno* 'venäläinen', jonka taustalla on selvästi Anton Tšehovin näytelmä *Vanja-eno*. Ilmaus myös viittaa metonymisesti kansallisuuteen samoin kuin *lassonikolai* 'venäläinen partiomies', jossa tavanomaista venäläistä miehennimeä *Nikolai* käytetään viittaamaan metonymisesti keneen tahansa venäläiseen partiomieheen. Tällainen metonyminen kansallisuuteen viittaaminen ei ole vain suomen kielen ilmiö, vaan sitä käytetään muissakin kielissä (ks. esim. Hämäläinen S. 1956: 216; Allen 1983; Hajdú 2003: 74).

Vaikeimmin todennettava appellatiivistumisen motivaatio on konnotaatio, sillä konnotaatiot ovat hyvin subjektiivisia. On mahdollista, että esimerkiksi 'maalai-
laista' tarkoittavissa ilmauksissa *talikkotaavetti* ja *junttieinari* appellatiivistuneet miehennimet *Taavetti* ja *Einari* assosioituvat kaupunkilaisten mielessä maalaisiin, mutta sitä on mahdotonta todistaa ilman tarkempaa tutkimusta. *Talikkotaavetin* taustalla saattaa vaikuttaa myös esimerkiksi *David Brown* -traktorien lempinimi *Taavetti* ja *junttieinarin* taustalla Eppu Normaalin Murheellisten laulujen maa -laulun hahmo *Einari Epätoivo* sekä näiden synnyttämät assosiaatiot.

Appellatiivistumisen motivaatiota selvittävässä artikkelissa 1 en tuonut esiin sitä, että appellatiivistuneen ilmauksen sisältävä yhdyssana saattaa olla myös käänöslaina. Artikkelissa 2 kuitenkin huomautan, että suomen *mustamaija* 'poliisin pakettiauto' ja samamerkityksinen unkarin *feketemária* (*fekete* 'musta' + *mária* < *Mária*) ovat käänöslainoja englanninkielisestä ilmauksesta *Black Maria*. Lisäksi *lappuliisa* lienee käänöslaina ruotsinkielisestä sanasta *lapplisa*. On mahdollista, että osa muistakin aineiston yhdyssanoista on käänöslainoja.

Artikkelissa 2 selvitan, mitä suomalaiset ja unkarilaiset appellatiivistuneen osan sisältävät slangiyhdyssanat merkitsevät ja millainen niiden rakenne on. Analyysin perusteella sekä suomessa että unkarissa appellatiivistunut etunimi on yhdyssanassa tyypillisesti edusosana. Jos appellatiivistunut nimi on sanan määriteosana, saman nimen sisältävät sanat kuuluvat tyypillisesti samaan semanttiseen kenttään eikä määriteosaa voi luontevasti korvata toisella appellatiivistuneella nimellä. Esimerkiksi *marttakengät* 'paksut, tukevat kengät' ovat kengät, joita *marttaikäinen* 'keski-ikäinen nainen' käyttää. Tämä johtuu yhdyssanojen rakenteesta, sillä kaikki aineiston yhdyssanat ovat määritsyhdyssanoja. Niissä määriteosa modifioi edusosaa (VISK § 408). Määriteosa *martta* tarkoittaa 'marttayhdistyksen jäsentä' (KS) ja määrittelee sen, millaisista kengistä tai mistä ikäluokasta näissä yhdyssanoissa on kyse. Paksuja, tukevia kenkiä pidetään siis martoille tyypillisinä jalkineina, ja martat nähdään keski-ikäisinä.

Jos appellatiivistunut etunimi on yhdyssanan edusosana, sen valinta tuntuu jossain määrin satunnaisemmalta kuin silloin, jos se on määriteosana. Esimerkiksi

sekä *maajussi* että *maamatti* tarkoittavat 'maanviljelijää'. Analyysini kuitenkin osoittaa, että tyypillisesti yhdyssanan edusosana appellatiivistunut nimi on suhteellisen tavallinen ja yleinen etunimi. Yleisimpiä appellatiivistuneita etunimiä suomenkielisessä aineistossa ovat *mikko*, *kalle* ja *veikko* ja naisennimistä *liisa*. Unkarinkielisessä aineistossa taas yleisin appellatiivistunut nimi on naisennimi *mária* sekä sen pohjalta muodostetut diminutiivit (esim. *mari*).

Rakenteensa osalta appellatiivistuneen edusosan sisältävät yhdyssanat ovat kiinnostavia, sillä määritysyhdyssanoissa edusosa ilmaisee samaan luokkaan tai lajiin kuuluvaa entiteettiä kuin koko yhdyssana (VISK § 408). Kuitenkaan ei ole kyse siitä, että *maajussi* olisi tietynlainen *jussi* tai *sentraalisantra* 'puhelinvaihteen hoitaja', 'kulmakunnan juoruakka' olisi tietynlainen *santra*. On kuitenkin mahdollista ajatella, että *jussi* ja *santra* näissä yhdyssanoissa ilmaisevat tietynlaista ihmistä tai tietyn tehtävän suorittajaa, jolloin sanoja voi pitää tavanomaisina määritysyhdyssanoina. Appellatiivistuneen etunimen toimiessa yhdyssanan edusosana sen voisikin ainakin teoriassa usein korvata jollain sopivalla appellatiivilla, kuten *mies*. Vastaavan havainnon on tehnyt myös Puolakka (2003: 41). Esimerkiksi *ovimikko* samoin kuin *ovimies* tarkoittaa 'eteisvahtimestaria'. *Mikko* yhdyssanan edusosana ilmaisee tietynlaista tehtävää, vaikka *mikolla* itsenäisenä lekseminä ei tällaista merkitystä olekaan.

Analyysi osoittaa, että appellatiivistuneen edusosan sisältäviä yhdyssanoja voidaan pitää osittain skemaattisina konstruktioina, joissa määriteosa vaihtelee. Saman skeeman mukaan voi analogisesti muodostaa uusia yhdyssanoja. Esimerkiksi skeemojen [[substantiivi] + [*mikko*]] sekä [[adjektiivi] + [*kalle*]] avulla voisi muodostaa uusia yhdyssanoja, kuten *tallimikko* tai *kummakalle*. Näen artikkelissa 2 käyttämäni skeeman käsitteen vastaavana mentaalina mallina kuin konstruktion *jonnet ei muista* -konstruktiota tarkastelevassa osatutkimuksessa III. Olisin siten voinut skeeman sijaan puhua myös konstruktioista, jotka muodostuvat määriteosasta, joka on substantiivi tai adjektiivi, sekä edusosasta, joka on esimerkiksi *mikko* tai *kalle*. Appellatiivistuneen edusosan sisältäviä yhdyssanoja voi siis pitää konstruktioina, joiden merkitys liittyy tavalla tai toisella määriteosan merkitykseen. *Tallimikko* voisi olla esimerkiksi hevostallin apumies, jolloin määriteosa ilmaisisi paikkaa, jossa yhdyssanan tarkoite työskentelee, ja *kummakalle* voisi tarkoittaa omituista ihmistä, jolloin määriteosa ilmaisisi lähes samaa kuin yhdyssanan tarkoite. Analyysiani olisi hyödyttänyt, jos olisin ottanut selvemmin konstruktion käsitteen avuksi ja analysoinut aineistoani tarkemmin konstruktionäkökulmasta. Lisäksi yhdyssanojen semanttisten attraktiokeskusten ja appellatiivistumisen motivaation tarkastelua olisi voinut syventää hyödyntämällä kognitiivisen semantiikan kuvausvälineitä, kuten kognitiivisen alueen käsitettä. Tällaiset havainnot ovat motivoineet teoreettisen viitekehyksen ja analyysikäsitteiden laajentamista myöhemmissä osatutkimuksissa.

Osatutkimuksen I aineistossa keskeisiä semanttisia attraktiokeskuksia ovat ihmisen ominaisuus, sotilas, poliisi, vanki, muu ammatti tai tehtävä sekä maalainen (vain suomenkielisessä aineistossa). Suomenkielisen aineiston suurin attraktiokeskus on ammatti tai tehtävä, ja aineistossa on 31 tällaista yhdyssanaa, esimerkiksi *milliville* 'työntutkija', 'työssään äärimmäisen pikkutarkka ihminen', 'nipotaja'. Toiseksi useimmin (24 yhdyssanaa) suomenkieliset yhdyssanat ilmaisevat jotain ihmisen psyykkistä tai fyysistä ominaisuutta, kuten *läskimooses*, jota käytetään haukkumanimityksenä lihavasta ihmisestä. Semanttiset attraktiokeskukset ovat osittain samankaltaisia sekä suomen- että unkarinkielisessä aineistossa, joskin attraktiokeskuksissa on myös eroja. Esimerkiksi erilaisiin sotilaisiin viittaavia sanoja on unkarinkielisessä aineistossa enemmän kuin suomenkielisessä, mitä osaltaan voi selittää se, että unkarinkielistä aineistoa on kerätty myös sotilasslangin sanakirjoista. Toisaalta huolimatta siitä, että osa unkarinkielisestä aineistosta on peräisin vankilasslangin sanakirjoista, unkarinkielisessä aineistossa on vain yksi poliisiin viittaava sana, kun taas suomenkielisessä aineistossa tällaisia yhdyssanoja on kuusi.

Osatutkimuksesta I selviää, että appellatiivistuminen on produktiivinen kielenilmiö. Suomen- ja unkarinkielisten yhdyssanojen vertailu osoittaa, että appellatiivistuneen etunimen käyttö yhdyssanan osana ei ole pelkästään suomen kielen ominaisuus. Molemmissa kielissä tällaisia yhdyssanoja muodostetaan samankaltaisesti ja niitä myös käytetään ilmaisemaan samankaltaisia asioita.

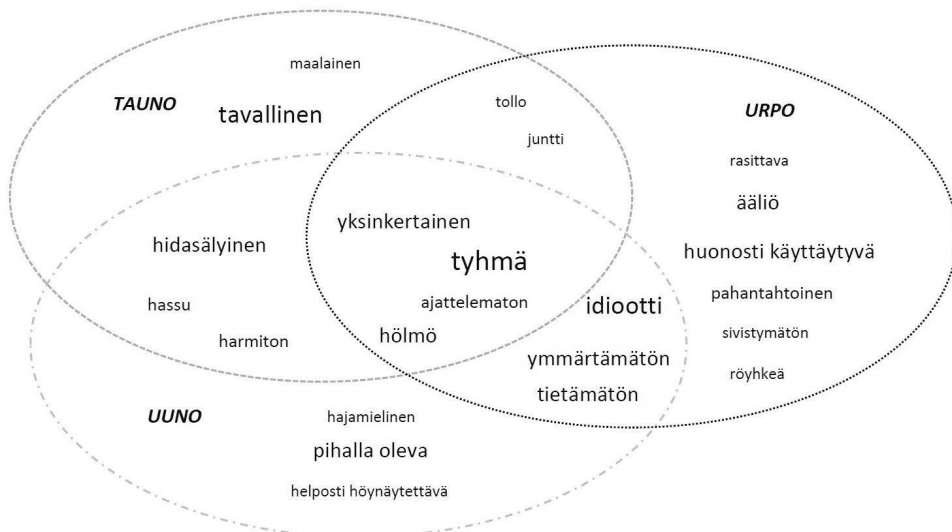
6.2 *Uuno, tauno ja urpo*

Osatutkimuksessa II (artikkelit 3 ja 4) tutkimuskohteena ovat lähimerkityksiset ilmaukset *uuno*, *tauno* ja *urpo*. Jo ennen näiden artikkelien julkaisemista olin tarkastellut samoja ilmauksia Suomi24-korpusaineiston pohjalta (Sarhema 2021). Analysoidessani ilmauksia korpusaineiston avulla sain runsaasti tietoa ilmausten merkityksestä ja käytöstä mutta samalla havaitsin, että pelkän kielentutkijan intuition perusteella on toisinaan vaikeaa ratkaista, mitä tietyllä ilmauksella tietyssä kontekstissa tarkalleen tarkoitetaan. Siksi päädyin osatutkimustani II varten toteuttamaan verkkokyselyn. Kuten Ewa Dąbrowska (2016: 481) huomauttaa, kielentutkijan on syytä varoa liiallista omaan kielitajuunsa luottamista ja pyrkiä vahvistamaan havaintonsa riittävällä otoksella maallikkokielenpuhujien vastauksia.

Artikkelissa 3 selvitän kyselyvastausten avulla, mitä *uuno*, *tauno* ja *urpo* tarkoittavat, miten niitä käytetään erilaisissa lausekonteksteissa, mikä ilmauksista on pejoratiivisin ja vähiten pejoratiivinen sekä millainen on prototyyppinen ja epäprototyyppinen *uuno*, *tauno* ja *urpo*. Tutkimuksesta käy ilmi, että sekä *uuno* että *urpo* tarkoittavat ensisijaisesti ja prototyyppisesti 'tyhmää'. *Uunoa* käytetään etenkin viittaamaan itseän ja ikään kuin oman tyhmyyden pahoitteluun. *Urpoa* puolestaan käytetään erityisesti muista ihmisistä, ja *urpon* nähdään käyttäytyvän

typerästi tahallaan. *Tauno* taas on ensisijaisesti ja prototyyppisesti 'tavallinen ihminen', mutta sitä käytetään myös 'tyhmän' merkityksessä. *Urpo* on ilmauksista selvästi pejoratiivisin ja *tauno* vähiten pejoratiivinen. Suurin osa vastaajista pitää *urpoa* sävyiltään "todella kielteisenä" ja *uunoa* "melko kielteisenä". *Taunoa* taas pidetään useimmin joko "neutraalina" tai "melko kielteisenä" ilmauksena. Tulokset ovat pääosin samansuuntaisia kuin aiemmassa korpusaineistopohjaisessa tutkimuksessani (Sarhema 2021). Eri menetelmin saatujen tulosten samansuuntaisuus vahvistaa tulosten luotettavuutta.

Artikkelissa 3 hyödynnän sanojen merkityskuvauksessa kuvion, taustan, kognitiivisen alueen ja prototyyppisyyden käsitteitä. Koska en löytänyt valmiita malleja kolmen lähimerkityksisen sanan merkitysten havainnollistamiseen, päädyin laatimaan kuvion 4, joka visuaalistaa *uunon*, *taunon* ja *urpon* semanttisia yhtäläisyyksiä ja eroja.

Kuvio 4 *Uunon, taunon ja urpon* omat ja yhteiset merkitykset.

Kuvio 4 ei näytä kaikkia sanoille annettuja merkitysluonnehdintoja eikä osoita merkitystaustan kognitiivisia alueita tai sanojen pejoratiivisuuden aste-eroja. Se antaa kuitenkin suuntaa sanojen prototyyppisten ja vähemmän prototyyppisten merkitysten hahmotteluun ja tarjoaa siten yhden lähestymistavan lähimerkityksisten sanojen semantiikan analysointiin. Kuviossa vastaajien sanoille antamat merkityskuvaukset nähdään perheyhtäläisinä piirteinä, ja ne auttavat havainnollistamaan, millaisena *uunon*, *taunon* ja *urpon* merkitys hahmottuu. Vastauksissa useimmin toistuvat merkityskuvaukset on kirjoitettu isommalla ja harvemmin

mainitut pienemmällä tekstillä. Kuviosta näkyy esimerkiksi se, että prototyyppinen *urpo* on 'huonosti käyttäytyvä' 'idiootti', mutta epäprototyyppisesti *urpo* on myös 'juntti'. Kaikille kolmelle sanalle yhteisiä merkitysluonnehdintoja ovat 'tyhmä', 'yksinkertainen', 'ajattelematon' ja 'hölmö'.

Artikkelissa 4 jatkan *uunon*, *taunon* ja *urpon* merkitysten ja käytön selvittämistä ja analysoin sekä Suomi24-korpusaineistoa että kyselyaineistoa. Artikkeleiden 3 ja 4 näkökulmat eroavat toisistaan, sillä artikkelissa 4 tutkin näitä kolmea ilmausta haukkumasanoina ja osana epäkohteliasta kommunikaatiota. Artikkelin 4 on englanninkielinen ja siten suunnattu eritoten kansainväliselle lukijakunnalle. Tämän vuoksi artikkelissa oli välttämätöntä esitellä myös *uunon*, *taunon* ja *urpon* merkityksiä ja käyttöaloja, vaikka siitä aiheutuikin lievää päällekkäisyyttä artikkelin 3 kanssa. Merkitysten ja käyttöalojen lisäksi selvitän artikkelissa 4 sitä, miten haukkumasanoina käytettyjen appellatiivistuneiden etunimien semanttinen profiili eroaa tavanomaisten haukkumasanojen semanttisesta profiilista. Käsittelen myös artikkelissa 3 tarkastelun ulkopuolelle jääneitä kyselyvastauksia, joissa vastaajat ottivat kantaa siihen, vaikuttiko heidän tulkintaansa appellatiivistuneiden ilmausten merkityksestä se, tuntevatko he kyseisten nimien kantajia.

Artikkelista 4 selviää, että *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* voidaan käyttää sekä osana epäkohteliasta kommunikaatiota että tekemään kommunikaatiosta epäkohteliasta: osassa Suomi24-aineistoa tutkittu ilmaus sisältyy muutenkin epäkohteliaaseen virkkeeseen, joka voi sisältää lisäksi esimerkiksi kirosanoja, kun taas joissain tapauksissa virke olisi tulkittavissa sävyiltään neutraaliksi ilman *uunoa*, *taunoa* tai *urpoa*. Tutkimiani ilmauksia käytetään aineistossa ilmaisemaan epäkohteliaisuuden eri muotoja (ks. Culpeper 2010: 3242–3243), kuten halveksuntaa, solvaamista ja toisen keskustelijan vaientamista.

Artikkeli 4 osoittaa myös, että appellatiivistuneiden ilmausten merkitys on monitahoisempi kuin tavanomaisten haukkumasanojen, sillä appellatiivistuneet haukkumasanat eivät luonnehdi kohdettaan suoraan vaan niiden merkitykseen yhdistyy myös niiden alkuperänä oleviin etunimiin kytkeytyvä tieto. Artikkelissa 4 sivusin kysymystä erisnimen merkityksestä, ja olen syventänyt sen käsittelyä tämän yhteenveto-osuuden luvussa 5.

6.3 *Jonnet ei muista* -konstruktio

Osatutkimuksessa III (artikkeli 5) tarkastelen *jonnet ei muista* -konstruktion (JEM-konstruktion) muotoa ja merkitystä kahdenlaisen sosiaalisen median aineiston pohjalta. Osan aineistostani muodostavat Suomi24-korpuksista poimitut 353 virkettä, jotka sisältävät JEM-konstruktion. Niiden perusteella selvitän konstruktion muodon variaatiota sekä merkitystä. Toinen aineistoni on peräisin Twitteristä. Twitter-aineistoon kuuluu yhteensä 741 twiittiä, joissa on käytetty JEM-konstruktion avulla muodostettua aihetunnistetta (esim. #jonneteimuista,

#jonneteitajuu, #jonnet). Aineistoa analysoimalla selvitän, käytetäänkö konstruktion avulla muodostettuja aihetunnisteita Twitterissä samankaltaisissa merkityksissä kuin konstruktiota käytetään Suomi24:ssä.

Suomi24-aineiston analyysin perusteella JEM-konstruktion rakennepiirteisiin kuuluvat muuttujana toimiva subjekti *jonnet*, tavallisesti kongruoimaton kieltoverbi kolmannessa (joskus toisessa) persoonassa sekä mentaalista tai tiedollista tilaa ilmaiseva transitiivinen kognitioverbi. Tyypillisesti konstruktioilla on kiintopisteenä objekti (joskus adverbiaali), mutta kiintopiste saattaa jäädä myös kontekstista pääteltäväksi.

Tutkimukseni osoittaa, että JEM-konstruktio on polyseeminen ja että sillä on kaksi päämerkitystä. Useimmin sitä käytetään menneiden muisteluun ja nostalgisointiin, jolloin mentaali suhde muuttujan ja kiintopisteen välillä suuntautuu menneisyyteen ja maksimaalinen vaikutusala ulottuu menneisyyteen. Kutsun tätä JEM-konstruktion ”menneisyys-merkitystyyppiä”. Menneisyys-merkitystyyppissä konstruktiossa käytetty verbi on tyypillisesti *muistaa* tai *tietää*. Esimerkiksi Suomi24-aineiston lauseessa *jonnet ei tiedä mikä puhelinluettelo on/oli* kyse on siitä, että *jonnet* ovat ikään kuin syntyneet liian myöhään, eikä heidän elinaikanaan ole enää ainakaan yleisesti käytetty puhelinluetteloita. JEM-konstruktiota voidaan kuitenkin käyttää myös nuorison toiminnan arvosteluun tai paheksuntaan, jolloin maksimaalinen vaikutusala ulottuu tulevaisuuteen. Tässä ”tulevaisuus-merkitystyyppissä” konstruktiossa käytetty pääverbi on yleisimmin *osata*, *tajuta*, *tietää* tai *ymmärtää*. Esimerkki JEM-konstruktion tulevaisuus-merkitystyyppistä on virke *Työntekijän työoikeudellisten etujen säilymisestä tuossa on kyse, jonnet ei tiedä*. Vaikka kiintopiste (työntekijän oikeudet) on olemassa nykyhetkessäkin, *jonnella* ei vielä ikään kuin ole pääsyä kiintopisteen ilmaisemaan asiaan. Tulevaisuudessa hänellä kuitenkin saattaa olla siihen mahdollisuus. Suomi24-aineistoesiintymistä 69 prosenttia edustaa menneisyys-merkitystyyppiä ja 31 prosenttia tulevaisuus-merkitystyyppiä. Menneisyys-merkitystyyppissä *jonnen* tarkoitteiksi hahmottuvat tietyn ikäluokan kaikki edustajat, kun taas tulevaisuus-merkitystyyppissä *jonnen* tarkoitteina nähdään vain tietyllä tavalla käyttäytyvät. Puhelinluettelo on siten oletettavasti vieras koko tietylle ikäluokalle, kun taas osalla tietynikäisistä saattaa hyvinkin olla tietoa työntekijän oikeuksista.

Twitterissä JEM-konstruktion avulla muodostettuja aihetunnisteita (esim. #jonneteimuista) käytetään jokseenkin samankaltaisesti kuin konstruktiota käytetään Suomi24:ssä, ja kaksi päämerkitystyyppiä erottuu myös Twitterissä. Twitterissä menneisyys-merkitystyyppin osuus (84 %) on kuitenkin huomattavasti suurempi kuin Suomi24:ssä. Tulevaisuus-merkitystyyppi on yleisempi vain #jonneteiosaa-twiiteissä sekä vanhoissa, vuosilta 2012–2014 peräisin olevissa #jonnet-twiiteissä. Uusimmat #jonnet-twiitit sen sijaan edustavat tavallisesti menneisyys-merkitystyyppiä. Siten Twitterissä JEM-konstruktion pohjalta muo-

dostettuja aihetunnisteita käytetään nykyään lähes yksinomaan menneisyys-merkitystyypissä, eli konstruktion keskeisin funktio Twitterissä on menneiden muistelu ja nostalgisointi, ja sitä käytetään nuorison tietämättömyyden ilmaisemiseen ja paheksumiseen uusimmissa twiiteissä vain harvoin.

Osatutkimuksesta III käy myös ilmi, että *jonnella* ja alaluvussa 4.4.3 mainitulla *karenilla* on sekä eroja että yhtäläisyyksiä. Molemmat ilmentävät sosiaalista identiteettiä, jollaisen edustajaksi ei haluta identifioitua, ja molemmat viittaavat tiettyyn ikäryhmään. *Karen* kuitenkin on selvästi sukupuolittunut ilmaus, kun taas JEM-konstruktio ikään kuin häivyttää *jonnen* sukupuolen, ja sitä voidaan käyttää viittaamaan kaikkien sukupuolten edustajien toimintaan.

Vaikka *jonnet ei muista* ei ole enää aivan tuore ilmaus, se on silti edelleen ajan-kohtainen, sillä sitä käytetään esimerkiksi mediassa vähän väliä (esimerkki 11).

- (11) **Jonnet eivät muista tätä erittäin tiukkaa kakkossijaa** viisujen historiassa. Nimittäin vuonna 1968 Lontoossa järjestetyissä viisuissa britit laittoivat kotikisoihin edustajaksi tuon ajan teini-idolin Cliff Richardin.¹⁵

Vaikka *jonnet ei muista* -konstruktio on syntynyt ja levinnyt sosiaalisessa mediassa ja sitä edelleen käytetään siellä taajaan, sen voi katsoa vakiinnuttaneen paikkansa nykykielessä myös sosiaalisen median ulkopuolella. JEM-konstruktio on saanut alkunsa juuri ilmauksesta *jonnet ei muista*, jota varioimalla on syntynyt polyseeminen konstruktio (ks. Hämäläinen L. & Sarhema 2022: 263).

Osatutkimuksessa III hyödynnän osatutkimuksistani eniten kognitiivisen semantiikan metodiikkaa. Ronald Langackerin (2008) kognitiivisen kieliopin käsitteet ja kuvausmallit soveltuvat hyvin JEM-konstruktion merkityksen ja polysemian kuvaamiseen. Jos kohdejulkaisun merkkimääräraja olisi sallinut, konstruktiossa esiintyvien verbien merkitystä ja niiden suhdetta JEM-konstruktion toteutumien merkitykseen olisi ollut hyvä analysoida laajemmin.

¹⁵ Esimerkki on Helsingin Sanomien verkkosivuilla 15.5.2023 julkaistusta uutisesta (<https://www.hs.fi/nyt/art-2000009586110.html>, luettu 16.5.2023).

7 Päätäntö

Väitöskirjassani olen selvittänyt appellatiivistumista kielenilmiönä nyky-suomessa. Käyttämällä monenlaisia aineistoja (sanakirjoja, sosiaalisen median tekstejä ja kyselyä), tutkimalla erityyppisiä ilmauksia (perussanoja, yhdyssanoja ja laajempia konstruktioita) sekä soveltamalla kognitiivisen kielen tutkimuksen metodiikkaa olen havainnoinut sitä, millaisia appellatiivistuneita ilmauksia suomen kielessä on ja miten niitä käytetään. Vastaan seuraavaksi johdannossa esittämiini tutkimuskysymyksiin. Lisäksi pohdin, millaisia appellatiivistumiseen kytkeytyviä kysymyksiä ja niiden selvittämiseen soveltuvia lähestymistapoja ja aineistoja on jäänyt tämän tutkimuksen ulkopuolelle, ja hahmottelen samalla mahdollisia jatkotutkimusaiheita.

Ensimmäinen tutkimuskysymykseni oli, millaiset etunimet ovat taipuvaisia appellatiivistumaan yhdyssanojen osina. Osatutkimuksen I aineiston perusteella yhdyssanan osana appellatiivistuu tyypillisesti tavallinen ja yleinen suomalainen etunimi, kuten *Mikko* tai *Kalle* (esimerkiksi sanoissa *baarimikko* ja *kuumakalle*). Tyypillisesti nimi on juuri miehennimi, mutta myös naisennimet voivat appellatiivistua. Esimerkkejä appellatiivistuneen naisennimen sisältävistä yhdyssanoista ovat *parkkipirkko* ja *sentraalisantra*. Usein yhdyssanan edusosana appellatiivistuneella nimellä on äännerakenteellisia yhteyksiä sanan määriteosan kanssa. Sekä *kuumakallen*, *parkkipirkon* että *sentraalisantran* edus- ja määriteosassa on alkusointua, ja *sentraalisantran* ja *parkkipirkon* osissa myös sisäsointua. *Santra* on etunimenä harvinainen, mutta se lienee ainoa naisennimi, jossa on *ntr*-konsonanttisyhtymä ja joka allitteroi *sentraali*-määriteosan kanssa, mikä lienee motivoinut sen appellatiivistumista tässä yhdyssanassa. Äännerakenteelliset yhteydet määriteosan ja appellatiivistuneen edusosan välillä ilmentävät myös kielellä leikitelyä. Appellatiivistuneiden ilmausten yhteydessä kielellä leikkittely on läsnä myös esimerkiksi silloin, kun tunnetun nimenkantajan nimestä muodostetaan haukkumanimi, joka hyödyntää appellatiivistuneen ilmauksen ilmaisuvoimaa. Esimerkki tällaisesta on osatutkimuksen II Suomi24-aineistosta peräisin oleva haukkumanimi *Petturi Urpo*, jolla paitsi viitataan nykyiseen pääministeriin ja kokoomuksen puheenjohtajaan Petteri Orpoon myös annetaan ymmärtää tämän olevan ilmauksen käyttäjän mielestä urpo.

Toinen tutkimuskysymykseni selvitti sitä, millaisissa konteksteissa appellatiivistuneita ilmauksia käytetään. *Unoa*, *taunoa* ja *urpoa* tarkasteleva osatutkimus

II sekä *jonnet ei muista* -konstruktiota selvittävä osatutkimus III osoittavat, että appellatiivistuneita ilmauksia käytetään usein sosiaalisessa mediassa ja epämuodollisessa kielenkäytössä. Olen kerännyt molempiin osatutkimuksiin aineistoa Suomi24-keskustelufoorumilta ja osatutkimukseen III lisäksi myös Twitteristä. Etenkin Suomi24-aineisto edustaa kielen epämuodollista rekisteriä. Sekä *uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* että JEM-konstruktiota käytetään tyypillisesti luonnehtimaan muita ihmisiä ja kritisoimaan heidän tietyyntyyppistä toimintaansa. Niiden avulla voidaan siten ilmaista jakoa sisä- ja ulkoryhmiin eli sellaisiin ryhmiin, joihin kirjoittaja samastuu tai ei katso kuuluvansa (ks. Pälli 2003: 41). *Uunoa*, *taunoa* ja *urpoa* voidaan käyttää toisten keskustelun osallistujien solvaamiseen ja haukkumiseen. Ne voivat joko olla osa epäkohteliaista kommunikaatiota tai tehdä muuten neutraaliksi tulkittavasta viestistä epäkohteliaan.

Kolmas tutkimuskysymyksistäni käsitteli sitä, miksi tietyt nimet appellatiivistuvat. Joudun toteamaan, että kaikkien ilmausten appellatiivistumisen motivaatiota ei voi luotettavasti selvittää. Olen osatutkimuksessa II pohtinut *uunon*, *taunon* ja *urpon* appellatiivistumisen motivaatiota mutta havainnut, että täyttä varmuutta siitä ei voi saada. Todennäköisin selitys yksittäisen nimen appellatiivistumiselle sellaisenaan on joko todellinen esikuva tai äännerakenne. Esimerkiksi *uunon* pejoratiiviseen merkitykseen appellatiivistumisen taustalla saattaa olla suomalaisen kansakoulun isä Uno Cygnaeus. On mahdollista, että oppilaiden tylsäksi kokemaa koulua tai yksittäisiä opettajia on alettu kutsua *uunoksi* Cygnaeuksen mukaan ja sanaa on sen myötä alettu käyttää laajemminkin 'tyhmän' merkityksessä (Paunonen 2018). *Taunon* appellatiivistumista puolestaan lienee motivoinut sen äännerakenne ja sekä äännerakenteellinen että semanttinen läheisyys esimerkiksi *taulapään* ja *taukin* kanssa (Paunonen 2018). *Urpon* appellatiivistumisen taustalla taas voi olla sen äännerakenteellinen yhteys affektisen *urputtaa*-verbin kanssa (Paunonen 2018) tai sen sisältämä *rp*-fonesteemi. Sain kuitenkin osatutkimuksen II julkaisemisen jälkeen tietää, että sillä saattaa olla myös todellinen esikuva.¹⁶ Nimimerkki *M* toteaa Helsingin undergroundin historiaa käsittelevässä kirjassa, että *urpo*-ilmauksen taustalla olisi 1970-luvulla Helsingissä elänyt *Urpo*-niminen henkilö, jota hän kuvaa muun muassa "friikiksi" ja "luonnonlapseksi" (Lindfors & Salo 1988: 203). On mahdollista, että *urpo* todella pohjaa tähän henkilöön, mutta yhtä hyvin on mahdollista, että *urpon* appellatiivistumisen taustalla on sen äännerakenne.

Osatutkimukseni I osoittaa, että yhdyssanojen osana appellatiivistuneiden nimien appellatiivistumisen motivaatio on usein helpompi selvittää kuin sellaisenaan appellatiivistuneiden ilmausten. Appellatiivistumista yhdyssanojen osina

¹⁶ Kiitän dokumentaristi Karoliina Gröndahlia tästä huomiosta.

motivoivat ainakin äännerakenne, todellinen nimenkantaja, metafora ja metonymia sekä erilaiset assosiaatiot. Appellatiivistuneen osan sisältävät yhdyssanat voivat olla myös käännöslainoja.

Tutkimuskohteideni rajauksen ja aineistonkeruumenetelmien vuoksi en ole tässä väitöskirjassa varsinaisesti tarkastellut sitä muutosta, kun etunimi appellatiivistuu. Nykyään appellatiivistuneet ilmaukset leviävät nopeasti internetissä ja niitä myös syntyy erilaisissa verkkoyhteisöissä, minkä vuoksi erilaisten internet-aineistojen avulla tiettyjen ilmausten appellatiivistumisprosessi voidaan jäljittää. Esimerkiksi *jonnet ei muista* -konstruktion sisältämä tietynlaiseen teinipoikaan viittaava *jonne* on syntynyt Kuvalauta-internetfoorumilla vuosien 2008 ja 2009 aikana, ja sen appellatiivistumisprosessi on ollut mahdollista selvittää melko tarkasti. Ilmauksen taustalla on *Jonneweb*-verkkosivusto, jonka käyttäjiä siirtyi vuonna 2008 Kuvalauta-keskustelufoorumille. Kuvalaudalla *Jonneweb*istä tulleet käyttäjät alettiin nimitellä ensin erilaisilla *web*-edusosan sisältävillä muodoilla, kuten *jonnewebbaaja* ja *jonneweb-pelle*, mutta vähitellen heihin alettiin viitata lyhemmällä ilmauksella *jonne*. (Hämäläinen L. & Sarhemia 2022: 260–263.) Siinä missä pitkään käytössä olleiden ilmausten appellatiivistumisen motivaatio jää usein hämärän peittoon, erilaiset verkkolähteet voivat tarjota mahdollisuuden selvittää syitä internetissä syntyneiden ilmausten appellatiivistumiseen sekä itse appellatiivistumisprosessia (ks. Hämäläinen L. & Sarhemia 2022).

Neljäntenä tutkimuskysymyksenä halusin selvittää, millainen kielenilmiö appellatiivistuminen on. Appellatiivistuminen on kiistatta produktiivinen ilmiö. Uusia appellatiivistuneita ilmauksia syntyy jatkuvasti, mutta monet niistä voidaan ymmärtää vain tietyssä käyttökontekstissa, ja ne katoavat käytöstä nopeasti. Teoriassa mitä tahansa nimeä on mahdollista käyttää appellatiivisesti, mutta vain osa appellatiivisesti käytetyistä nimistä vakiintuu pysyviksi kielenyksiköiksi. Appellatiivistuneiden ilmausten pohjalta voidaan myös muodostaa analogisesti uusia ilmauksia. Esimerkiksi *veetiä* on alettu käyttää *jonnen* rinnalla viittaamaan tietynlaiseen teinipoikaan, sillä *Jonnea* ei enää koeta teini-ikäisen nimeksi (Hämäläinen L. & Sarhemia 2022: 267).

Neljäs tutkimuskysymys kytkeytyy yhteen viidennen kanssa eli sen, miten appellatiivistumisen tutkiminen voi selittää erisnimen merkitystä. Appellatiivistumista tarkasteltaessa nimen leksikaalinen tai etymologinen merkitys ei ole keskeinen, sillä aineistoni perusteella semanttisesti läpinäkyvät nimet eivät tavallisesti appellatiivistu. Tämä johtuu todennäköisesti siitä, että niillä jo lähtökohtaisesti on appellatiivinen leksikaalinen merkitys (esim. etunimet *Tarmo*, *Marja* vrt. appellatiivit *tarmo*, *marja*). Etunimien kohdalla appellatiivistuminen koskeekin ensisijaisesti opaakkeja nimiä.

Pohdittaessa appellatiivistumista etunimeä ja appellatiivistunutta ilmausta voidaan tarkastella rinnakkain. Niiden rinnakkainen tarkastelu auttaa havaitse-

maan, että niiden merkitystaustamatriisit ovat hyvin samankaltaiset. Appellatiivistuneen ilmauksen (esim. *tauno*) merkitystulkintaan vaikuttaa myös tieto etunimestä (*Tauno*) ja siihen kytkeytyvistä merkityksistä. Samoin etunimen merkitystulkintaan saattaa vaikuttaa vastaavan appellatiivistuneen ilmauksen merkitys. Appellatiivistumisen voi siten nähdä edustavan polysemiaa ja nimien polysemistä käyttöä.

Kognitiivisessa kielentutkimuksessa pyritään välttämään tiukkoja rajanvetoja näennäisesti vastakkaisten ilmiöiden välillä ja näkemään ne sen sijaan jatkumoina. Nähdäkseni appellatiivisuuden ja propriisuuden voi nostaa niin sanottujen väärien dikotomioiden (Langacker 1987: 18; ks. myös Langacker 2008: 14) joukkoon ja puhua sen sijaan jatkumosta, jonka toisessa ääripäässä ovat ilmiselvästi propriisesti käytetyt nimet (esimerkki 12) ja toisessa yhtä selvästi appellatiivisesti käytetyt appellatiivit (13). Tälle jatkumolle kuitenkin sijoittuvat myös propriisesti käytetyt appellatiivit (14) ja appellatiivisesti käytetyt propriit (15), ja viime kädessä kielenkäyttökonteksti paljastaa, käytetäänkö ilmausta propriisesti vai appellatiivisesti.

- (12) Lapsena paras ystäväni oli **Kristiina**.
- (13) Käytän langatonta **hiirtä**.
- (14) Menen kesällä **saareen**.
- (15) Tulevaisuuden "**kiirakorvet**" ja "**lauralepistöt**" säkenöivät viikonloppuna Oulunsalossa, kun taitoluistelun debytantit ja SM-noviisit kisaavat jatkopaikoista kovatasoisessa lohossa.¹⁷

Esimerkki 14 voi jossain kontekstissa tarkoittaa mitä tahansa saarta, mutta jos puhuja mökkeilee tiettyssä saarella, hän oletettavasti tarkoittaa juuri tätä saarta. *Saari*-sanana voisi tällaisessa tapauksessa korvata saaren nimellä (esim. *Menen kesällä Judinsaloon*), mutta sopivassa kontekstissa kuulija ymmärtää puhujan tarkoittavan juuri tätä saarta myös silloin, kun puhuja käyttää appellatiivia. Silloin *saari*-sanalla viitataan yhteen tiettyyn tarkoitteeseen, toisin sanoen sitä käytetään propriisesti.

Väitöskirjani on kuvannut appellatiivistumista suomen kielessä. Koska appellatiivistuminen kuitenkin on hyvin monitahoinen kielenilmiö, on paljon sellaista, minkä selvittäminen jää toisen tutkimuksen tehtäväksi. Olen esimerkiksi paneu-

¹⁷ Esimerkki on sanomalehti Kalevan verkkosivuilla 18.11.2021 julkaistun uutisen otsikko (saatavilla osoitteessa <https://www.kaleva.fi/tulevaisuuden-kiirakorvet-ja-lauralepistot-sakenoi/4115624>, luettu 20.12.2023).

tunut vain etunimien appellatiivistumiseen. Kuitenkin myös muiden nimikategorioiden edustajat voivat appellatiivistua, ja vastaisuudessa olisikin hyvä kartoittaa myös esimerkiksi sukunimien, paikannimien ja tuotenimien appellatiivistumista suomen kielessä.

Appellatiivistumisen tutkimuksessa sanakirjoja olisi mahdollista hyödyntää aineistolähteenä laajemminkin kuin olen tässä väitöskirjassa tehnyt. Monipuolisemman kuvan appellatiivistuneista ilmauksista voisi saada keräämällä aineistoa myös muiden slangien, yleiskielen sekä murteiden sanakirjoista. Lisäksi sanakirjoista voisi kerätä aineistoa myös sellaisenaan appellatiivistuneista ilmauksista ja vertailla niitä appellatiivistuneen osan sisältävien yhdyssanojen kanssa.

Nimi on kiinteä osa nimenkantajan identiteettiä, ja nimellä saattaa olla hyvinkin suuri vaikutus kantajansa elämään (ks. esim. Bertrand & Mullainathan 2004; Aldrin 2017). Siksi olisi tärkeää tutkia pejoratiiviseen merkitykseen appellatiivistuneen etunimen vaikutusta nimenkantajan identiteettiin. *Uno*, *tauno* ja *urpo* ovat harvinaistuneet etuniminä sen jälkeen, kun ne saivat puhekielessä 'tyhmän' merkityksen (Sarhema 2021: 126). On kuitenkin selvittämättä, miten pejoratiiviseen merkitykseen appellatiivistuneiden nimien kantajat itse kokevat nimensä ja sen vaikutuksen identiteettiinsä.

Jonnet ei muista -konstruktion osalta olisi kiinnostavaa ja hyödyllistä tarkastella sitä, millaisten diskurssikuvioiden osana konstruktiio esiintyy. Kuten osatutkimuksessa III totean, toisinaan JEM-konstruktioilla ei ole eksplisiittistä objektiota, jolloin konstruktion ymmärtämiseen voidaan tarvita koko viestiketjun tarjoamaa kontekstiä. Tällaisia tapauksia tarkastelemalla voisi selvittää, voiko JEM-konstruktiio itse asiassa olla koko viestiketjun laajuinen konstruktiio. Tällainen lähökohta voisi tuoda uutta tietoa konstruktioiden rajoista.

Appellatiivistumisessa riittää siis vielä tutkittavaa. Sitä voi lähestyä useista eri näkökulmista, esimerkiksi selvittää tietyn ilmauksen appellatiivistumisprosessin yksityiskohtaisesti, tarkastella tietyssä merkityksessä käytettyjä ilmauksia, kuten 'tyttöä' tai 'poikaa' ilmaisevia appellatiivistuneita slangisanoja, tutkia erilaisia appellatiivistuneen nimen sisältäviä konstruktiioita ja niiden analogisia laajentumia tai kartoittaa appellatiivistuneita tuotenimiä. Aloittaessani tätä tutkimusta minulla oli kunnianhimoinen tavoite selvittää appellatiivistumista mahdollisimman monista näkökulmista ja muun muassa tarkastella eri nimikategorioiden appellatiivistumista. Päädyin kuitenkin rajaamaan tutkimuskohteekseni appellatiivistuneet etunimet ja havaitsin, että niissä olisi vielä paljon enemmänkin tutkittavaa. Alkuperäinen tavoitteeni oli antaa appellatiivistumisesta suomen kielessä kattava kuva, mutta nyt huomaan, että näin antoisasta ja monisyisestä tutkimuskohteesta voi yhdessä väitöskirjassa esittää vain keskeiset piirteet. Työni on kuitenkin avannut laajemmat näkymät appellatiivistumiseen kielenilmionä, ja toivon, että appellatiivistumisen tutkimus lähtisi tulevaisuudessa eteenpäin viitoittamaani tietä.

Lähteet

Aineistolähteet

- Aller Media Oy 2014: *Suomi 24 -korpus (2016H2)* [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017021505>.
- Barta, Noémi 1998: *A férfi szinonimái a közszlengben*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- Bordás, Krisztina 1998: *A debreceni Brassai Sámuel Műszaki Középiskola diákszlengje*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- City Digital Group 2021: *Suomi24 virkkeet -korpus 2001–2020*, Korp-versio [tekstikorpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2021101525>.
- Fazakas, István 1991: *Jasszok, zsarók, cafkavágók. Életképek a vagányvilágból, ó- és új argósztár* Budapest: Fekete Sas Kiadó.
- Galavics, Veronika 1988: *A nő elnevezései a közszlengben*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- Hagymásy, Tünde 1998: *A szleng és a Magyar Narancs Narancs*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- Hajdú, Zoltán 1999: *Két iskola diákszókincsének vizsgálata*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- Helle, Eleonóra 1992: *A debreceni diáknyelv szótára*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- Jenő, Sándor – Vető, Imre 1900: *A Magyar Tolvajnyelv és Szótára*. Budapest.
- Józsa, Barbara 1995: *A magyarországi kábítószer-fogyasztók szlengje*. Maisterintutkielma. Debrecenin yliopisto.
- Kabdebó, Oszkár 1917: *Pesti jassz-szótár*. Mezőtúr: Török Ignác Kiadóvállalata.
- Kardos, Tamás – Szűts, László 1995: *Diáksóder. Hogyan beszél a mai ifjúság?* Budapest: Ciceró Kiadó.
- Kis, Tamás 1992: *Bakaduma. A mai magyar katonai szleng szótára*. Budapest: Zrínyi Kiadó.
- Kiss, Károly 1963: *A mai magyar tolvajnyelv*. Budapest: BM Tanulmányi és Módszertani Osztály.
- Paunonen, Heikki – Paunonen, Marjatta 2000: *Tsennaaks Stadii, bonjaaks slangii. Stadin slangin suursanakirja*. Helsinki: WSOY.
- Szabó, Edina 2008: *A mai magyar börtönszleng és szótára*. Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Tótfalusi, István 1997: *Színes szinonimatár*. Budapest: Háttér Kiadó.

Zolnay, Vilmos – Gedényi, Mihály 1996: *A régi Budapest a fattyúnyelvbén*. Budapest: Fekete Sas Kiadó.

Kirjallisuus

- Abel, Ernest Lawrence 2014: Medical Eponym Angst. – *Names* 62 (2) s. 76–85. <https://doi.org/10.1179/0027773813Z.00000000072>.
- Ainiala, Terhi – Saarelma, Minna – Sjöblom, Paula 2008: *Nimistöntutkimuksen perusteet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Aldrin, Emilia 2017: Assessing Names? Effects of Name-Based Stereotypes on Teachers' Evaluations of Pupils' Texts. – *Names* 65 (1) s. 3–14. <https://doi.org/10.1080/00277738.2016.1223116>.
- Allen, Irving Lewis 1983: Personal names that became ethnic epithets. – *Names* 31 (4) s. 307–317. <https://doi.org/10.1179/nam.1983.31.4.307>.
- Arnaud, Pierre J. L. 2022: Metaphor, metonymy and the nounness of proper names. – *Lexis* [Online] 20. <https://doi.org/10.4000/lexis.6617>.
- Bertrand, Marianne – Mullainathan, Sendhil 2004: Are Emily and Greg More Employable Than Lakisha and Jamal? A Field Experiment on Labor Market Discrimination. – *American Economic Review* 94 (4) s. 991–1013. <https://doi.org/10.1257/0002828042002561>.
- Brdar, Mario – Brdar-Szabó, Rita 2007: When Zidane is not simply Zidane, and Bill Gates is not just Bill Gates. Some thoughts on the construction of metaphonymic meanings of proper names. – Günter Radden, Klaus-Michael Köpcke, Thomas Berg & Peter Siemund (toim.), *Aspects of Meaning Construction* s. 125–142. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Clankie, Shawn 2013: An overview of genericization in Linguistics. – Felecan, Oliviu (toim.), *Name and Naming. Proceedings of the Second International Conference on Onomastics* s. 28–34. Cluj-Napoca: Editura Mega.
- Clark, Herbert H. – Gerrig, Richard 1983: Understanding Old Words with New Meanings. – *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 22 s. 591–608.
- Coates, Richard 2006: Properhood. – *Language* 82 (2) s. 356–382. <https://doi.org/10.1353/lan.2006.0084>.
- Coates, Richard 2012: Eight issues in the Pragmatic Theory of Properhood. – *Acta Linguistica Lithuanica* 66 s. 119–140.
- Coates, Richard 2022: Two terminological suggestions: *Dionym(y)* and *nominabilia*. – *Onoma* 57 s. 217–226. <https://doi.org/10.34158/ONOMA.57/2022/14>.
- Coates, Richard 2023: My Name and Myself: Duet or Solo? – Urszula Bijak, Paweł Swoboda & Justyna B. Walkowiak (toim.), *Onomastics in Interaction With Other Branches of Science. Volume 3. General and Applied Onomastics. Literary Onomastics. Chrematonomastics. Reports. Proceedings of the 27th International Congress of Onomastic Sciences* s. 21–34.

- Croft, William 2005: Logical and typological arguments for Radical Construction Grammar. – Jan-Ola Östman & Mirjam Fried (toim.), *Construction Grammars. Cognitive grounding and theoretical extensions* s. 273–309. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins.
- Culpeper, Jonathan 2010: Conventionalised impoliteness formulae. – *Journal of Pragmatics* 42 s. 3232–3245.
- Dąbrowska, Ewa 2009: Words as constructions. – Vyvyan Evans & Stéphanie Pourcel (toim.), *New Directions in Cognitive Linguistics* s. 201–223. Amsterdam: John Benjamins.
- Dąbrowska, Ewa 2016: Cognitive Linguistics' seven deadly sins. – *Cognitive Linguistics* 27 (4) s. 479–491. <https://doi.org/10.1515/cog-2016-0059>.
- Dancygier, Barbara 2011: Modification and constructional blends in the use of proper names. – *Constructions and Frames* 3 (2) s. 208–235. <https://doi.org/10.1075/cf.3.2.03dan>.
- Etu- ja sukunimilaki 2017/946. <https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2017/20170946>. Viitattu 12.5.2023.
- Fillmore, Charles 1985: Frames and the semantics of understanding. – *Quaderni di Semantica* 6 s. 222–254.
- Fillmore, Charles – Kay, Paul – O'Connor, Mary Catherine 1988: Regularity and Idiomaticity in Grammatical Constructions: The Case of Let Alone. – *Language* 64 (3) s. 501–538.
- Fischer, Frank – Jäschke, Robert 2020: 'The Michael Jordan of greatness' – Extracting Vossian antonomasia from two decades of *The New York Times*, 1987–2007. – *Digital Scholarship in the Humanities* 35 (1) s. 34–42, <https://doi.org/10.1093/llc/fqyo87>.
- Frege, Gottlob 1970 [1892]: On sense and reference. – Peter Geach & Max Black (toim.), *Translations from the Philosophical Writings of Gottlob Frege* s. 56–78.
- Garcés-Conejos Blitvich, Pilar 2022: Karen: Stigmatized social identity and face-threat in the on/offline nexus. – *Journal of Pragmatics* 188 s. 14–30. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2021.11.012>.
- Goldberg, Adele 1995: *Constructions: A Construction Grammar Approach to Argument Structure*. Chicago: University of Chicago Press.
- Goldberg, Adele 2006: *Constructions at work. The nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- Grant, Lynn – Bauer, Laurie 2004: Criteria for Re-defining Idioms: Are we Barking up the Wrong Tree? – *Applied Linguistics* 25 (1) s. 38–61.
- Hajdú, Mihály 2003: *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Haltia, Matti 2014: Alois Alzheimer ja hänen monet tautinsa. *Duodecim* 130 (24) s. 2467–2471.
- Hamunen, Markus – Huomo, Tuomas 2020: Kielitaju kielentutkijan työkaluna. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 199–239. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- Harsányi, Mihály 2020: Deonymische Wortbildungskonstruktionen auf *-fritze* im Deutschen Referenzkorpus. – *Acta Universitatis de Carolo Eszterházy Nominatae. Germanistische Studien* (Band 12) s. 131–155.

- Harvalik, Milan 2012: Appellativisation and propriation: The gateways between the appellative and propriation spheres of language. – Felecan, Oliviu (toim.), *Name and naming. Synchronic and diachronic perspectives* s. 10–17. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing.
- Hedquist, Rolf 2005: The meaning of proper names. – Eva Brylla & Mats Wahlberg (toim.): *Proceedings of the 21st International Congress of Onomastic Sciences* 1 s. 172–184. Uppsala: Språk- och folkminnesinstitutet.
- Helsingin yliopisto, suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos 2003: *Digitaalinen muoto-opin arkisto* [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-201403261>.
- Heyd, Theresa 2022: First names and sociolinguistic enregisterment: Digital tropes of linguistic mobility. – *Language & Communication* 87 s. 271–283. <https://doi.org/10.1016/j.langcom.2022.09.003>.
- Holmqvist, Kenneth – Pluciennik, Jarosław 2010: Princess antonomasia and the truth: two types of metonymic relations. – A. Burkhardt & B. Nerlich (toim.), *Tropical Truth(s). The Epistemology of Metaphor and Other Tropes* s. 373–381. Berlin, New York: De Gruyter.
- Hämäläinen, Lasse – Ruokolainen, Teemu 2021: Kukkaa, amfea, subua ja essoja. Huumausaineiden slanginimitykset Tor-verkon suomalaisella kauppapaikalla. – *Sananjalka* 26 s. 130–153. <https://doi.org/10.30673/sja.106615>.
- Hämäläinen, Lasse – Sarhema, Maria 2022: *Jonnen jäljillä: Appellatiivisen jonnen alkuvaiheet verkkokeskusteluaineistojen valossa*. – *Sananjalka* 64 s. 255–269. <https://doi.org/10.30673/sja.114194>.
- Hämäläinen, Simo 1956: Kynntilä otti uunon vihtorin. Erisnimien käytöstä yleisniminä. – *Virittäjä* 60 s. 202–227.
- Isotalus, Pekka – Jussila, Jari – Matikainen, Janne 2018: Twitter viestintänä ja sosiaalisen median ilmiönä. – Pekka Isotalus, Jari Jussila & Janne Matikainen (toim.), *Twitter viestintänä. Ilmiöt ja verkostot* s. 9–30. Tampere: Vastapaino.
- Itkonen, Esa – Pajunen, Anneli 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karlsson, Fred 2008: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Gaudeamus.
- Karlsson, Göran 2000: Lehtiväen idiomissa erikoinen monikon käyttötapa. – Eeva Lähdemäki & Yvonne Bertills (toim.), *Fennistica fausta in honorem Mauno Koski septuagenarii. Juhlakirja Mauno Kosken 70-vuotispäivän kunniaksi 21.2.2000* s. 96–104. Åbo: Åbo Akademis tryckeri.
- Katz, Jerrold J. – Fodor, Jerry 1963: The structure of a semantic theory. – *Language* 39(2) s. 170–210.
- Kay, Paul 2022: Construction grammar. – *Handbook of Pragmatics Online Manual. Second edition* s. 303–309. John Benjamins Publishing Company. <https://doi.org/10.1075/hop.m2.con2>.
- Khoa, Nguyen Viet 2022: Revisiting semantic issues of proper names: A Vietnamese perspective. – *Names* 70 (1) s. 41–49. <https://doi.org/10.5195/names.2022.2378>.
- Kiefer, Ferenc 2006: Alaktan. – Ferenc Kiefer (toim.), *Magyar nyelv*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

- Kielipankki 2019: Suomi24-korpuksen uusi versio 2017H2 nyt koekäytössä. <https://www.kielipankki.fi/uutiset/suomi24-korpuksen-versio-2017h2-nyt-koekaytossa/> (29.5.2023).
- Kiviniemi, Eero 2006: *Suomalaisten etunimet*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Koivisto, Vesa 2013: *Suomen sanojen rakenne*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kosse, Maureen 2021: "Don't make me pull a Britney": Onomastics and Genericness in the PULL A [PROPER NAME] Construction. – *Colorado Research in Linguistics* 25.
- Kotimaisten kielten keskus 2012: *Verkkosanakirjan alkusanat 2012*. https://www.kotus.fi/sanakirjat/suomen_murteiden_sanakirja/sanakirjan_historiaa/verkkosanakirjan_alkusanat_2012 (3.4.2023).
- Kotimaisten kielten keskus 2014: *Suomen kielen näytteitä -korpuksen Helsinki-Korp-versio* [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2016042702>.
- KS = Kielitoimiston sanakirja 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 35. Saatavissa <https://www.kielitoimistonsanakirja.fi>. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 10.11.2022 (viitattu 27.9.2023).
- Kudashev, Igor 2013: Sanakirjan suunnittelu ja siihen vaikuttavat tekijät. – Laura Tyysteri & Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja. Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3 s. 9–20. Turku: Turun yliopisto.
- Kövecses, Zoltán 2010: *Metaphor. A Practical Introduction*. Second Edition. Oxford: Oxford University Press.
- Labádi, Gizella 1995: Kuuluuko unkarilais-suomalaista polotusta ja molotusta? – *Hungarologische Beiträge* 3 s. 61–68.
- Lagus, Krista – Pantzar, Mika – Ruckenstein, Minna – Ylisiurua, Marjoriikka 2016: *Suomi24: muodonantoa aineistolle*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Lakoff, George 1987: *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Langacker, Ronald 1987: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I: Theoretical Prerequisites*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald 1991: *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II: Descriptive Application*. Stanford: Stanford University Press.
- Langacker, Ronald 2008: *Cognitive Grammar: A basic introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Langacker, Ronald 2009a: *Investigations in Cognitive Grammar*. Berlin & New York: Mouton de Gruyter.
- Langacker, Ronald 2009b: Constructions and constructional meaning. – Vyvyan Evans & Stéphanie Pourcel (toim.), *New Directions in Cognitive Linguistics* s. 225–267. Amsterdam: John Benjamins.

- Lehtosalo, Kaisa – Tyysteri, Laura 2013: Sanakirjatyön valinnat ja leksikografian ammattietiikka. – Laura Tyysteri & Kaisa Lehtosalo (toim.), *Hyvä sanakirja. Tieteellisiä, käytännöllisiä ja eettisiä näkökulmia leksikografiaan*. Turun yliopiston suomen kielen ja suomalais-ugrilaisen kielentutkimuksen oppiaineen julkaisuja 3 s. 9–20. Turku: Turun yliopisto.
- Leino, Jaakko 2010: Adele E. Goldberg – Väitöskirjalla klassikoksi. – Pentti Haddington & Jari Sivonen (toim.), *Kielentutkimuksen modernit klassikot – Kognitiivinen ja funktionaalinen kielitiede* s. 71–97. Helsinki: Gaudeamus.
- Leino, Jaakko 2019: Ei mitään rajaa. Syntaksin ja leksikon rajamaastossa. – Markus Hamunen, Tommi Nieminen, Tapani Kelomäki & Hannele Dufva (toim.), *Käänteitä ja käsitteitä. Näkökulmia kielitieteelliseen keskusteluun* s. 217–241. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Leino, Pentti 1993: *Polysemia – kielen moniselitteisyys*. Kieli 7. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Leino, Unni 2023: A Glass of Cognac in Cognac: On the Relationship Between Similar-sounding Proper Names and Common Nouns – Urszula Bijak, Paweł Swoboda & Justyna B. Walkowiak (toim.), *Onomastics in Interaction With Other Branches of Science. Volume 3. General and Applied Onomastics. Literary Onomastics. Chrematonomastics. Reports. Proceedings of the 27th International Congress of Onomastic Sciences* s. 89–104.
- Lewin-Jones, Jenny – Webb, Mike 2013: Ideology in Disguise: Place Name Metonyms and the Discourse of Newspaper Headlines. – *Sociological Research Online* 18 (4) s. 167–181. <https://doi.org/10.5153/sro.3185>.
- Lindfors, Jukka – Salo, Markku 1988: *Ensimmäinen aalto. Helsingin underground 1967–1970*. Helsinki: Kustannus Oy Odessa.
- Lyons, John 1977: *Semantics. Volume 1*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lyons, John 1981: *Language and Linguistics. An Introduction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Maragh-Lloyd, Raven 2021: From Permit Patty to Karen. Black Online Humor as Play and Resistance. – *American Journal of Play* 13 (2–3) s. 253–277.
- Markert, Katja – Nissim, Malvina 2007: Metonymic proper names: A corpus-based account. – Anatol Stefanowitsch & Stefan Th. Gries (toim.), *Corpus-Based Approaches to Metaphor and Metonymy* s. 152–174. Berlin, New York: De Gruyter Mouton. <https://doi.org/10.1515/9783110199895.152>.
- Menzie, Lauren 2022: Stacys, Beckys, and Chads: the construction of femininity and hegemonic masculinity within incel rhetoric. – *Psychology & Sexuality* 13 (1) s. 69–85. <https://doi.org/10.1080/19419899.2020.1806915>.
- Mill, John Stuart 2006 [1843]: *Collected Works of John Stuart Mill. A System of Logic Ratiocinative and Inductive. Being a Connected View of the Principles of Evidence and the Methods of Scientific Investigation. Volume 7*. Indianapolis: Liberty Fund.
- Nenonen, Marja 2002: *Idiomit ja leksikko. Lausekeidiomien syntaktisia, semanttisia ja morfologisia piirteitä suomen kielessä*. Joensuu: Joensuun yliopisto.

- Nenonen, Marja – Penttilä, Esa 2019: Eponymiset idiomit suomen kielessä. Esimerkkitapauksena presidenttiviitteiset verbilausekekonstruktiot. – *Sananjalka* 61 s. 80–103. <https://doi.org/10.30673/sja.80145>.
- Nida, Eugene A. 1975: *Componential analysis of meaning*. The Hague–Paris: Mouton.
- Niva, Heidi 2022: *Suomen progressiivirakenne intentioiden ja ennakkoinnin ilmaisuissa*. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Nurmikari, Helena 2021: #eiku – itsekorjauksesta moniäänisyyteen. – *Virittäjä* 135 (3) s. 347–376. <https://doi.org/10.23982/vir.98010>.
- Nyström, Staffan 2016: Names and meaning. – Carole Hough (toim.), *The Oxford handbook of names and naming*. Oxford: Oxford University Press. Online edition. <https://doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199656431.013.26>.
- Ojala, Krista 2017: *Lasten työnimet ja nimenantotarinat 2010-luvulla*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- O'Malley, Roberta Liggett – Holt, Karen – Holt, Thomas J. 2022: An Exploration of the Involuntary Celibate (Incel) Subculture Online. – *Journal of Interpersonal Violence* 37 (7–8) s. NP4981–NP5008. <https://doi.org/10.1177/0886260520959625>.
- Onikki, Tiina 1994: Skeema merkitysrakenteen ja taustatiedon kuvauksessa. – Pentti Leino & Tiina Onikki (toim.), *Näkökulmia polysemiaan*. Kieli 8 s. 70–138. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- Paunonen, Heikki 2018: Henkilökohtainen sähköpostiviesti 2.2.2018.
- Penttilä, Esa 2006: *It Takes an Age to Do a Chomsky. Idiomaticity and Verb Phrase Constructions in English*. Joensuu: University of Joensuu.
- Puolakka, Suvi 2003: *"Kuka uuno tän on duunannu?" Suomalaisten etunimien appellatiivistuminen slangisanastossa*. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- Pyhälähti, Minna 2021: *Ok, Karen!* [https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/minna_pyhalahhti/ok_karen!.36076.blog\(24.4.2023\)](https://www.kotus.fi/nyt/kotus-blogi/minna_pyhalahhti/ok_karen!.36076.blog(24.4.2023)).
- Pälli, Pekka 2003: *Ihmistryhmä diskurssissa ja diskurssina*. Tampere: Tampere University Press.
- Reszegi, Katalin 2018: On the proper-name-to-appellative transformation. – *Rivista Italiana di Onomastica* 24 (1) s. 25–46.
- Reszegi, Katalin 2023: Proper names in cognitive onomastics: Meaning and categorization of proper names. – *Onomastica desde América Latina* 4 (1) s. 1–32. <https://doi.org/10.48075/odal.v4i1.30589>.
- Rosch, Eleanor H. 1973a: On the internal structure of perceptual and semantic categories. – Timothy E. Moore (toim.), *Cognitive Development and Acquisition of Language* s. 111–144. New York: Academic Press.
- Rosch, Eleanor H. 1973b: Natural categories. – *Cognitive Psychology* 4 (3) s. 328–350.
- Rosch, Eleanor 1978: Principles of Categorization. – Rosch, Eleanor & Barbara B. Lloyd (toim.), *Cognition and categorization* s. 27–48. Hillsdale, N.J.: Lawrence Erlbaum.
- Rosch, Eleanor – Mervis, Carolyn 1975: Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. – *Cognitive Psychology* 7 (4) s. 573–605.

- Ruiz de Mendoza Ibáñez, Francisco José 2021: Conceptual Metonymy Theory Revisited: Some Definitional and Taxonomic Issues. – Xu Wen & John R. Taylor (toim.), *The Routledge Handbook of Cognitive Linguistics* s. 204–227. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781351034708>.
- Salomaa, Elina 2019: *Television ja Twitterin risteyksessä. Sosiaalinen televisio vuorovaikutuksen ja mediatapahtumaan osallistumisen välineenä*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-7869-3>.
- Sarhema, Maria 2019: Appellatiivistuminen kielenilmiönä. – *Folia Uralica Debreceniensia* 26 s. 245–258.
- Sarhema, Maria 2021: *Tavan tauno uunoilee urpokaupungissa*. Nimien *Uno*, *Tauno* ja *Urpo* appellatiivistuminen ja appellatiivien käyttö Suomi24-keskustelupalstalla. – *Sananjalka* 63 s. 103–129. <https://doi.org/10.30673/sja.107278>.
- Sarhema, Maria – Hämäläinen, Lasse 2022: *Jonnet ei muista ES-jonnea*: appellatiivisen *jonnen* merkitys Suomi24-keskustelufoorumilla. – *Folia Uralica Debreceniensia* 29 s. 155–173.
- Schmitt, Christian 2009: Appellativisch gebrauchte Eigennamen. Eine kontrastive Untersuchung zum Sprachenpaar Deutsch/Französisch. – *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur* 119 (1) s. 11–32.
- SES = *Suomen etymologinen sanakirja* 2022. Helsinki: Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72. URN:NBN:fi:kotus-202259. Päivitetty 7.12.2022 (viitattu 17.05.2023). Saatavissa <https://kaino.kotus.fi/suomenetymologinensanakirja>.
- Sjöblom, Paula 2004: Kognitiivinen näkökulma proprien semantiikkaan. – *Virittäjä* 108 (1) s. 80–91.
- Sjöblom, Paula 2006a: A cognitive approach to the semantics of proper nouns. – *Onoma* 41 s. 63–82.
- Sjöblom, Paula 2006b: *Toiminimen toimenkuva. Suomalaisen yritysnimistön rakenne ja funktiot*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Sköldberg, Emma – Toporowska Gronostaj, Maria 2006: Swedish appellativized forenames in compounds – A lexicographic approach. – Elisa Corino, Carla Marella & Cristina Onesti (toim.), *Proceedings of the 12th EURALEX International Congress* s. 1193–1199. Torino: Edizioni dell’Orso.
- Statista 2023: *Most popular social networks worldwide as of January 2023, ranked by number of monthly active users*. <https://www.statista.com/statistics/272014/global-social-networks-ranked-by-number-of-users/> (28.3.2023).
- Sørensen, Holger 1963: *The meaning of proper names with a definiens formula for proper names in modern English*. Copenhagen: Gad.
- Taylor, John R. 2003: *Linguistic categorization*. Third edition. Oxford: Oxford University Press.
- Tieteen termipankki 2023. <https://tieteentermipankki.fi>.
- Turun yliopisto, Suomen kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus 2017: *Suomenkielisten arkikeskustelujen morfosyntaktinen tietokanta, Helsinki-Korp-versio* [korpus]. Kielipankki. <http://urn.fi/urn:nbn:fi:lb-2017022801>.

- Twitter 2023a: Academic Research access.
<https://developer.twitter.com/en/products/twitter-api/academic-research> (28.3.2023).
- Twitter 2023b: Terms of Service. <https://twitter.com/en/tos> (28.3.2023).
- Urbaani sanakirja 2023: *Ritva*. <https://urbanisanakirja.com/word/ritva/> (2.6.2023).
- Vanhatalo, Ulla 2005: *Kyselytestit synonymian selvittämisessä. Sanastotietoutta kielenpuhujilta sähköiseen sanakirjaan*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:952-10-2438-0>.
- Vanhatalo, Ulla – Vehkalahti Kimmo 2020: Kysely. – Milla Luodonpää-Manni, Markus Hamunen, Reetta Konstenius, Matti Miestamo, Urpo Nikanne & Kaius Sinnemäki (toim.), *Kielentutkimuksen menetelmiä I–IV* s. 240–273. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura. <https://doi.org/10.21435/skst.1457>.
- Van Langendonck, Willy 2007: *Theory and typology of proper names*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter.
- Van Langendonck, Willy 2013: A semantic-pragmatic theory of proper names. – *Acta Linguistica Lithuanica* 69 s. 99–129
- Viertiö, Annastiina 2009: Ritolat ja vanhaset. *Kuukauden kielijuttu*. https://www.kotus.fi/nyt/kolumnit_artikkelit_ja_esitelmat/kuukauden_kielijuttu_%282003_2011%29/ritolat_ja_vanhaset (25.8.2023).
- VISK = Auli Hakulinen, Maria Vilkuna, Riitta Korhonen, Vesa Koivisto, Tarja Riitta Heinonen ja Irja Alho 2004: *Iso suomen kielioppi*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki. Verkkoersio, saatavissa <http://scripta.kotus.fi/visk> URN:ISBN:978-952-5446-35-7 (viitattu 30.11.2022).
- Vuononvirta, Lotta 2023: *Koirien ja lasten nimeämisperusteiden samankaltaisuudet*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Oulun yliopisto.
- Wang, Yongqi 2020: The Metaphoric and Metonymic Use of Country Names in Economic News: A Corpus-Based Analysis. – *Chinese Journal of Applied Linguistics* 43(4) s. 439–454. <https://doi.org/10.1515/CJAL-2020-0029>.
- Williams, Apryl 2020: Black Memes Matter: #LivingWhileBlack With Becky and Karen. – *Social Media + Society* 6 (4). <https://doi.org/10.1177/2056305120981047>.
- Yli-Vakkuri, Valma 1986: *Suomen kielipillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.

Liitteet

Liite 1. Artikkelin 3 verkkoliitteenä julkaistu kyselylomake

Tauno, urpo ja uuno

Teen Helsingin yliopistossa väitöstutkimusta erisnimien yleisnimitymisestä suomen kielessä ja kerään tällä kyselylomakkeella aineistoa tutkimukseeni. Lomakkeen täyttämiseen menee aikaa arviolta noin 10 minuuttia. Saatan käyttää vastauksiasi tutkimuksessani joko sellaisenaan tai referoituina. Lomake ei kerää vastaajien IP-osoitteita, eikä lomakkeen täyttäjän henkilöllisyys tule tutkijan tietoon. Jos lomakkeen täyttämässä on ongelmia tai jos haluat antaa muuta palautetta kyselystä, lomakkeen viimeisellä sivulla on mahdollisuus antaa palautetta. Tarvittaessa saat lisätietoja tutkimuksesta tohtorikoulutettava Maria Sarhemaalta [yhteystiedot].

Taustatiedot

Jotta voin luokitella vastauksia mahdollisimman kattavasti, tarvitsen ensin joitain taustatietojaasi.

- Syntymävuosi
- Sukupuoli (nainen/mies/muu)
- Syntymäpaikka
- Asuinkunta
- Korkein suorittamasi tutkinto (peruskoulu / lukio tai ammattikoulu / alempi korkeakoulututkinto / ylempi korkeakoulututkinto)
- Äidinkieli (suomi/ruotsi/muu)
- Jos vastasit edelliseen kysymykseen "muu", mikä on äidinkielesi?

Täydennä seuraaviin lauseisiin joko urpo, tauno tai uuno sen mukaan, mikä mielestäsi tuntuu osuvimmalta.

1. Oletko sä ihan _____?
2. Turpa kiinni, vitun _____!
3. Ehkä olen vähän _____, mutta haluaisin pyytää apua yhdessä asiassa.
4. Taas joku _____ valittaa.
5. Mun puoliso on joskus ihan _____.
6. Pekka oli eilen täysi _____, kun se alkoi haastaa riitaa Matin kanssa.
7. Harvoin törmää tuollaisiin _____.
8. Mistä näitä _____ oikein sikiää?
9. Kaikkia _____ ei voi eikä pidä miellyttää.
10. Mun mielestä olet kyllä tosi _____.
11. Täydellisiä _____ olette kaikki.
12. Kaveri on niin _____, että kaivoi ihan oman haudan itselleen!
13. En olekaan niin _____ . :)
14. Vaikka naapurin _____ valittaisiin pääministeriksi, sama meno jatkuu Suomessa.
15. Kokeen maksimipisteet on 50 eikä 30 senkin _____.
16. Eihän sulla _____ ole autoakaan.
17. Ihan _____ oikeasti olet?
18. Ärsyttää lukea tällaisten _____ kielioppivirheitä!
19. Voi saatana, ootte kyllä _____.
20. Valtteri Bottas on parempi ajaja kuin tavallinen _____.

Muut kysymykset

1. Mitä *tauno* mielestäsi tarkoittaa?
2. Mitä *urpo* mielestäsi tarkoittaa?
3. Mitä *uuno* mielestäsi tarkoittaa?
4. Kuinka myönteisiä tai kielteisiä seuraavat sanat mielestäsi ovat? (todella myönteinen / melko myönteinen / neutraali / melko kielteinen / todella kielteinen / en tunne sanaa)
tauno
urpo
uuno

5. Aseta sanat *tauno*, *urpo* ja *uuno* järjestykseen niin, että sävyltään kielteisin on numero 1 ja vähiten kielteinen numero 3.
6. Perustele edellisen kysymyksen vastaustasi. Miksi asetit sanat tähän järjestykseen?
7. Tunnetko tosielämässä jonkun, jonka nimi on Uuno, Tauno tai Urpo? Jos tunnet, vaikuttiko se mielestäsi vastauksiisi?
8. Tiedätkö muita nimiä, jotka ovat alkaneet tarkoittaa jotain? Voit kirjoittaa niin monta nimeä kuin haluat. Kirjoitathan nimet merkityksineen.

Palaute

Halutessasi voit tässä antaa palautetta kyselystä.

